

Грамадазнаўства

Грамадазнаўства

9

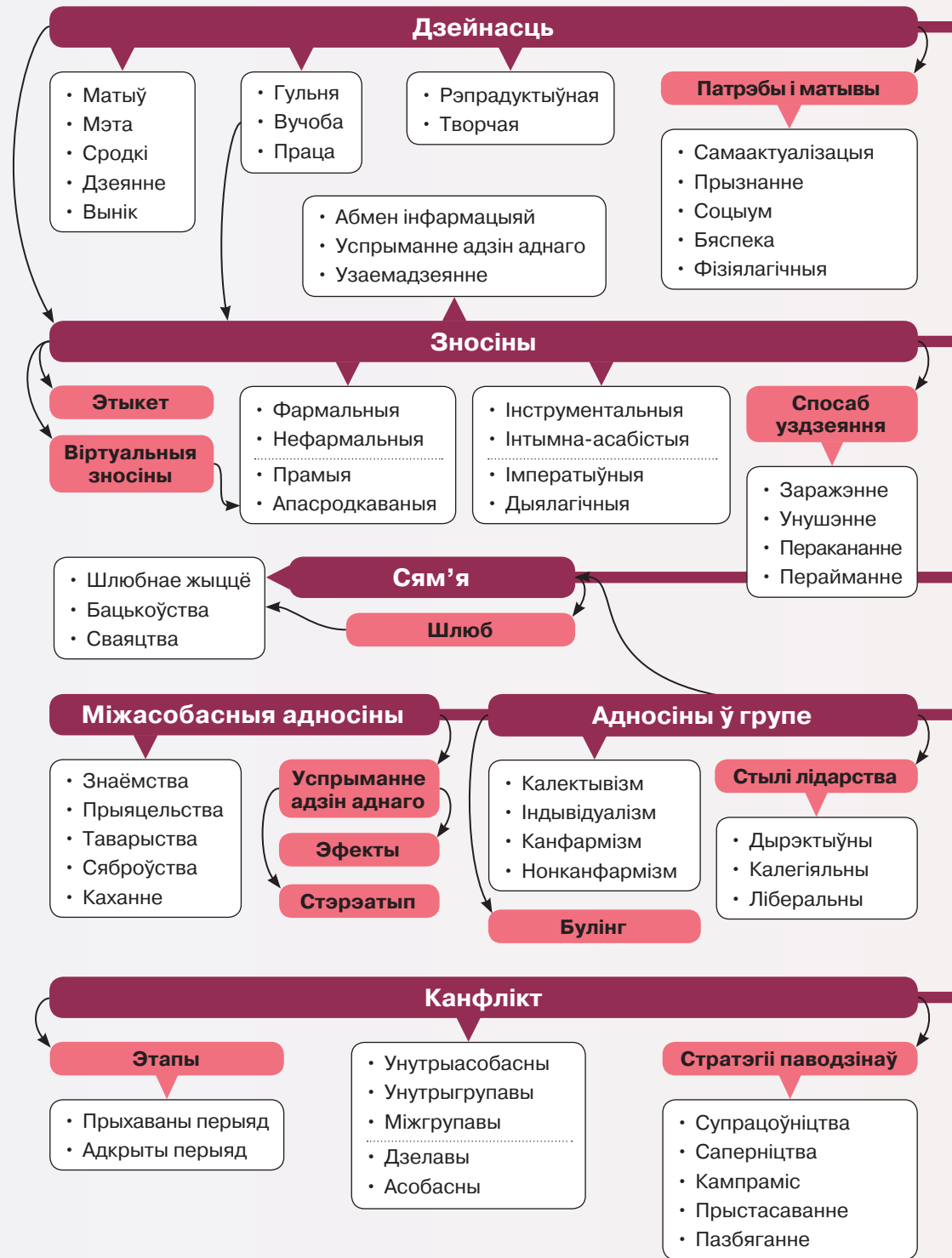
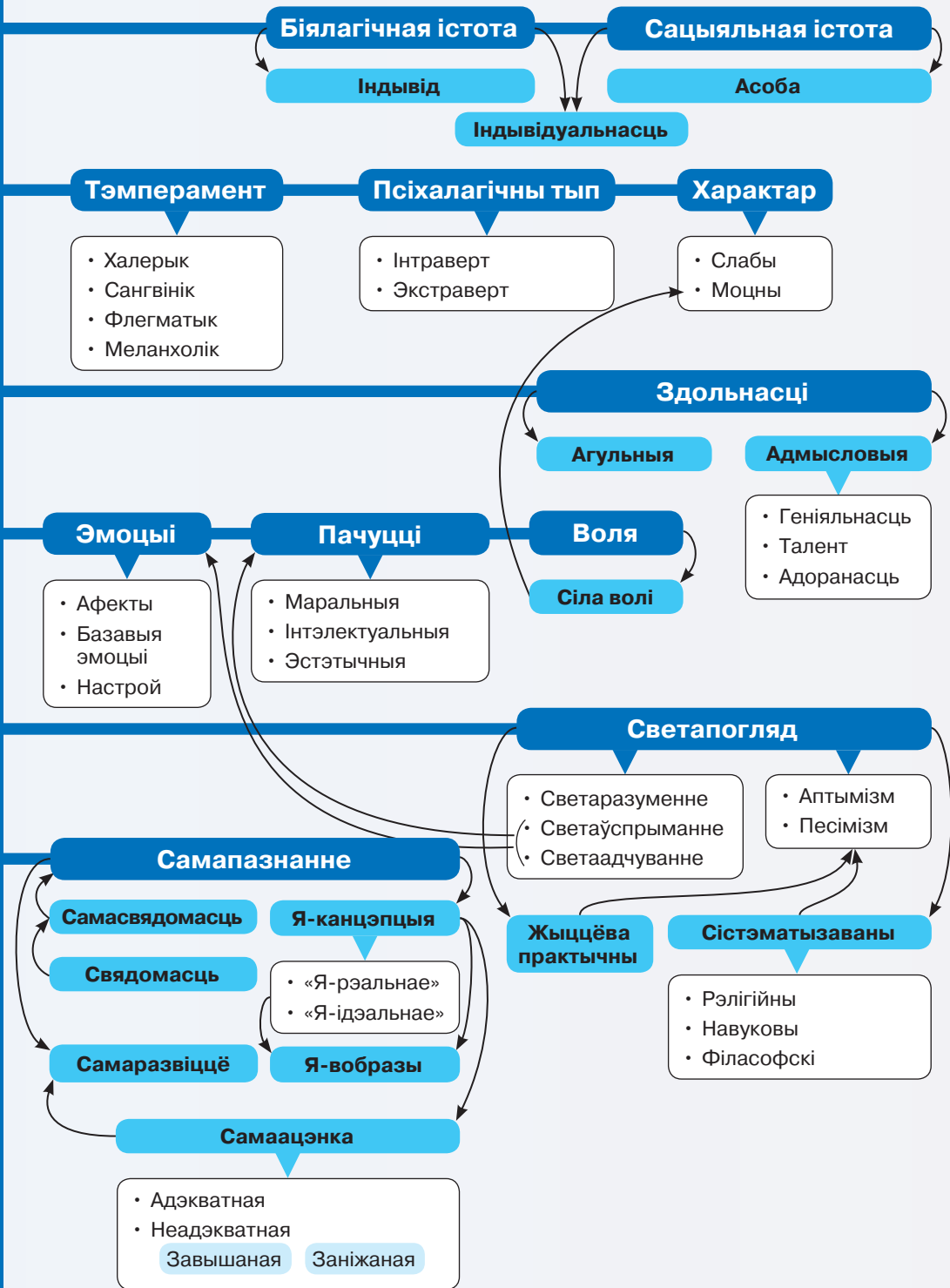
2020

ISBN 978-985-599-183-1

9 789855 991831

9
клас

ГРАМАДАЗНАЎСТВА

Вучэбны дапаможнік для 9 класа
устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Пад рэдакцыяй А. М. Данілава

*Данушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
«Адукацыя і выхаванне»
2020

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

УДК 3(075.3=161.3)

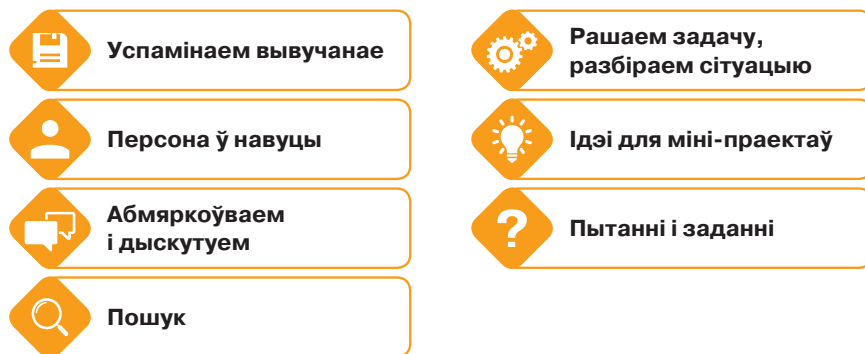
ББК 60я721

Г76

Аўтары: А. М. Данілаў, А. А. Палейка, Н. В. Кушнер, І. П. Бернат,
А. А. Бялоў, С. А. Кізіма, І. М. Кляцкова, А. А. Лягчылін, А. С. Саладуха,
А. У. Рубанаў (пад рэд. А. М. Данілава)

Пераклад з рускай мовы В. У. Бандаровіч, К. М. Пучынскай

Рэцэнзенты: кафедра філасофіі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі» (кандыдат філасофскіх навук, дацэнт *У. І. Міськевіч*); настаўнік гісторыі і грамадазнаўства кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» дзяржаўнай установы адукацыі «Сярэдняя школа № 1 г. Лагойска» *З. Я. Вінаградава*; дырэктар Інстытута сацыяльна-гуманітарнай адукацыі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт», доктар філасофскіх навук, дацэнт *А. С. Лапцёнак*; дырэктар дзяржаўнай установы адукацыі «Бярэзінская гімназія», настаўнік гісторыі і грамадазнаўства кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» *В. М. Дудко*

ISBN 978-985-599-183-1

© Бандаровіч В. У., Пучынская К. М.,
пераклад на беларускую мову, 2020
© Фотабанк Shutterstock, Inc.,
shutterstock.com, ілюстрацыі, 2020
© Афармленне. РУП «Выдавецтва
“Адукацыя і выхаванне”», 2020

Стаць творцам свайго лёсу

Свет, у якім мы жывём, развіваецца з імклівай хуткасцю. Выбраць стартавы пункт для самастойнага падарожжа ў ім — складаны і адказны крок. Трэба быць гатовым да ўсё новых выклікаў, правільна арыентавацца ў моры магчымасцей, якія прапануе сучаснае грамадства. Адкрыцці, якія некалі здаваліся фантастычнымі, літаральна на вачах змяняюць свет і ставяць кожнае пакаленне перад новымі рызыкамі. Паспяхова адаптавацца да перамен зможа той, хто валодае неабходнымі ведамі пра навакольны свет і грамадства, навыкамі практычнага прымянення гэтых ведаў і арыентуецца ў канкрэтных жыццёвых сітуацыях.

Новы вучэбны прадмет «Грамадазнаўства», з якім вы пачынаеце знаёміцца з гэтага навучальнага года, — гэта ўводзіны ў мастацтва жыцця у сучасным грамадстве. Ён канцэнтруе вашу ўвагу на даследаванні ўнутранага свету чалавека, міжасобасных адносін, узаемадзеяння з дзяржавай, дыялогу культур. Ён таксама вельмі важны для зносін з аднагодкамі, вучыць смела прымаць новаўвядзенні, не баяцца невядомага, самастойна выбіраць і будаваць сваю кар’еру.

У гэтым годзе вам належыць зрабіць важны выбар у сваёй далейшай адукацыі: працягнуць навучанне ў школе (гімназіі) або паступіць у прафесійна-тэхнічнае вучылішча, ліцэй, каледж? Для таго каб прыняць узважанае рашэнне, неабходна шмат ведаць пра сябе і навакольны свет, перспектывы прафесіі і напрамкі развіцця грамадства і дзяржавы, у якой вы жывяце.

У сучасным свеце найбольш запатрабаваны спецыялісты з міждысцыплінарнымі кампетэнцыямі. Напрыклад, для поспеху ў ІТ-сферы цяпер неабходна спалучэнне не толькі тэхнічных, але і гуманітарных навыкаў.

Якія прафесіі будуць найбольш запатрабаваны праз 5, 10 гадоў? Ці будзе попыт на спецыялістаў па гуманітарных і грамадскіх навукх большы, чым на праграмістаў і інжынераў? ■

Вывучыце прагнозы прафесій будучыні і складзіце ТОП-10 найбольш запатрабаваных. Ці ёсць сярод іх спецыяльнасці, пра якія вы ніколі не чулі?

Параўнайце ваш ТОП-10 прафесій з выбарам аднакласнікаў і абмяркуйце вынікі. ■

Вывучэнне грамадства і чалавека, магчымасцей сучаснай дзяржавы, у якой жывеш і грамадзянінам якой з'яўляешся, дазваляе зразумець уласную адказнасць за сваё жыццё, сям'ю, будучыню краіны. Суверэнная Беларусь стварае ўсе ўмовы, каб вы маглі рэалізаваць свае мары, стаць шчаслівымі і паспяховымі, займацца любімай справай. Трэба толькі як мага раней знайсці сваё прызначэнне, стаць творцам свайго лёсу...

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам?

Усе раздзелы вучэбнага дапаможніка пачынаюцца са схем, у якіх адлюстроўваюцца галоўныя мэты і магчымыя вынікі вывучэння гэтых раздзелаў. Уступная інфаграфіка, што папярэднічае кожнаму параграфу, кампактна і выразна прадстаўляе змест тэмы, якая вывучаецца на ўроку, і ключавое пытанне для абмеркавання на занятках. Пасля кожнага параграфа прапануюцца пытанні і заданні для самакантролю. Акрамя таго, у тэксце вы знойдзеце заданні і пытанні для абмеркавання. У канцы кожнага раздзела прыводзяцца пытанні і заданні для паўтарэння, сістэматызацыі і абагульнення ведаў па пройдзеным матэрыяле і падрыхтоўкі да кантролю ведаў па ім.

Абавязковыя для засваення асноўныя паняцці, якія першы раз тлумачацца ў тэксце параграфу, вылучаны **тлустым шрыфтам**.

На старонках вучэбнага дапаможніка прадстаўлены розныя рубрыкі. Ідэі і працы вучоных, якія ўнеслі значны ўклад у развіццё навук пра чалавека і грамадства, разглядаюцца ў рубрыцы «Персона ў навуцы». Яе змест будзе карысны падчас працы з заданнямі, падрыхтоўкі паведамленняў, самастойнага выбару тэм для міні-праектаў. Рубрыка «Пошук» арыентуе на самастойную працу з інфармацыяй, яе пошук і праверку. Рубрыка «Абмяркоўваем і дыскутуем» прапануе вострыя пытанні і актуальныя тэмы для абмеркавання, а ў рубрыцы «Рашаем задачу, разбіраем сітуацыю» вы знойдзеце цікавыя вучэбныя і практычныя задачы, жыццёвыя сітуацыі. Да кожнай тэмы прыкладаюцца ідэі міні-праектаў, якія можна выконваць як у групах, так і індывідуальна. У вучэбным дапаможніку вы таксама сустрэнеце заданні з QR-кодамі, для выканання якіх спатрэбіцца смартфон для адкрыцця спасылак і прагляду кантэнту.

Звяртаем увагу на тое, што пошукавыя заданні, праца з QR-кодамі і выкананне міні-праектаў з'яўляюцца заданнямі на выбар, аднак яны робяць працэс навучання больш захапляльным і практыка-арыентаваным.

I

Чалавек

Індывід ◇

Асоба ◇

Індывідуальнасць ◇

Што такое?

1

2

Якія бываюць?

◇ Тышы тэмпераменту

◇ Рысы характару

◇ Віды здольнасцей

Біялагічнае і сацыяльнае ◇

Эмоцыі і пачуцці ◇

Тэмперамент і характар ◇

Чым адрозніваюцца?

3

4

Як узаемазвязаны?

◇ Задаткі і здольнасці

◇ Паводзіны і самаацэнка

◇ Воля і характар

Светапогляд ◇

Самавыхаванне ◇

Чым важныя?

5

**Індывідам нараджаюцца,
асобай становяцца,
індывідуальнасць адстойваюць!**
Правообладатель Адукацыя і выхаванне

§ 1. Унікальність чалавека

**Чалавек можа быць чалавекам
толькі сярод людзей?**

**Прыродная
істота**

Homo sapiens

**Сацыяльная
істота**

Псіхіка

Псіхіка — гэта ўласцівасць высокаразвітога галаўнога мозга, характэрная не толькі для чалавека, але і для іншых млекакормячых

Свядомасць

Здольнасць узнаўляць рэчаіснасць у думках і вобразах, разумець тое, што адбываецца, і выстройваць на гэтай аснове свае паводзіны

**Рэакцыі
і інстынкты**

Мышачная, крывяносная, нервовая, выдзяляльная і іншыя сістэмы ёсць у жывёл

**Маўленне
і зносіны**

Працэс перадачы гукамі інфармацыі ад чалавека да чалавека, зносіны людзей з дапамогай мовы

Адаптацыя

Прыстасаванне да навакольнага асяроддзя характэрна для ўсіх жывых арганізмаў (жывёл і раслін)

Праца

Дзейнасць, накіраваная на задавальненне патрэб, стварэнне тэхнікі, пераўтварэнне навакольнага свету і самога сябе

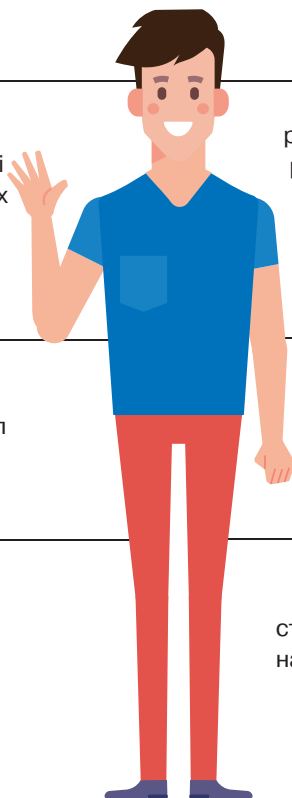
**Інстынктыўныя
паводзіны**

**Мэтанакіраваная
дзейнасць**

Індывід

Сацыялізацыя

Асоба

Біялагічнае і сацыяльнае ў чалавеку. У канцы XVIII ст. у лесе на поўдні Францыі паляўнічыя знайшлі дзіця, якое, мяркуючы па ўсім, жыло там адно. Сваім знешнім выглядам і паводзінамі хлопчык вельмі моцна адрозніваўся ад чалавечай істоты. Па сваіх схільнасцях і звычках ён нагадваў хутчэй дзікую жывёліну, чым чалавека. Адзін французскі вучоны выказаў меркаванне, што такія паводзіны дзіцяці — вынік вельмі ранняй і працяглай ізаляцыі ад іншых людзей. Вучоны быў упэўнены ў тым, што належае навучанне і клопат дапамогуць дзіцяці вярнуцца ў грамадства і жыць нармальным паўнаwartасным жыццём. Аднак праз некалькі гадоў вучоны прызнаў, што яго аптымізм не апраўдаўся. Віктара (так назвалі хлопчыка вучоныя) удалося навучыць некаторым навыкам зносін, ён мог вымаўляць асобныя словы. Але на гэтым поспехі скончыліся. Віктор так і не навучыўся падтрымліваць зносіны з людзьмі... Аналагічна было і з іншымі дзецямі, якія здолелі выжыць па-за чалавечым грамадствам і якіх сталі называць «дзеці-маўглі» па імені галоўнага персанажа «Кнігі джунгляў» брытанскага пісьменніка Рэдзьярда Кіплінга.

Кім становяцца дзеці-маўглі ў дарослым жыцці? ■

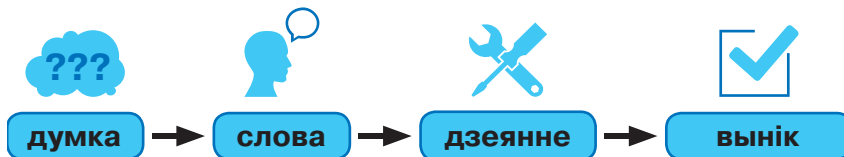
Рэальныя гісторыі дзяцей-маўглі не маюць нічога агульнага з іх вобразамі ў мастацкай літаратуры і кінематографе. Назаўсёды вядомых вам легендарных персанажаў і выдуманых гісторыі «дзікіх» дзяцей. Абмяркуйце магчымую прычыну папулярнасці гэтага сюжэта ў розных творах. ■

Чаму гісторыі рэальных дзяцей-маўглі, звязаныя са спробамі іх паўнаўартаснага вяртання ў чалавечае грамадства, аказаліся няўдачнымі? Усім вядома, што чалавек разумны (*Homo sapiens*) з'яўляецца неад'емнай часткай жывой прыроды. Як і любому біялагічнаму арганізму, яму ўласцівы самарэгуляцыя, абмен рэчываў, абмен энергіяй і інфармацыяй з навакольным асяроддзем. Але галоўная адметнасць чалавека — наяўнасць асаблівай *псіхікі*. Што ж такое псіхіка?

Псіхіка ўласціва толькі складанаарганізаваным жывым арганізмам, якія валодаюць як мінімум спецыяльнымі органамі ўспрымання інфармацыі (рэцэптарамі) і праводзячымі каналамі (нервовымі валокнамі). Напрыклад, у раслін няма псіхікі, хаця яны з'яўляюцца жывымі арганізмамі. У самых высокаразвітых арганізмаў ёсць орган назапашвання і перапрацоўкі інфармацыі — галаўны мозг. Адзінства гэтых элементаў складае нервовую сістэму жывога арганізма.

Псіхіка — асаблівая ўласцівасць чалавека або жывёлы суб'ектыўна адлюстроўваць падзеі аб'ектыўнай рэальнасці для арыентацыі і ўзаемадзеяння з навакольным асяроддзем. Інфармацыя, якую жывая істота атрымлівае пра навакольнае асяроддзе і свой унутраны стан, дазваляе ёй рэгуляваць уласныя паводзіны, дзякуючы чаму павышаюцца шанцы на выжыванне. Напрыклад, драпежныя птушкі, сабакі, сланы, дэльфіны і вышэйшыя прыматы могуць назапашваць індывідуальны вопыт на працягу ўсяго жыцця.

Чым псіхіка чалавека адрозніваецца ад псіхікі жывёл?

У думках апішыце прадстаўленую схему. Пра што яна? Прыдумайце для яе назву. Абмяркуйце апісанне схемы ў парах.

Запішыце вынікі, атрыманыя ў час абмеркавання дадзенай схемы. Ці характарызуюць гэтыя дзеянні чалавека як біялагічную істоту? ■

Як бачна, чалавечая псіхіка валодае асаблівымі якасцямі, якія вылучаюць нас у асобную катэгорыю жывых істот. Адной з вышэйшых псіхічных функцый галаўнога мозга чалавека з’яўляецца мысленне, вынікі якога становяцца даступнымі іншым людзям з дапамогай маўлення (вуснага і пісьмовага). Людзі дзеляцца сваімі думкамі і ўвасабляюць словы ў справы, узаемадзейнічаючы і пераўтвараючы ўмовы свайго існавання.

Такім чынам, чалавекам нас робіць тое, што мы набываем падчас свайго жыцця ад іншых людзей і грамадства ў цэлым. Працэс атрымання чалавечым індывідам навыкаў, неабходных для паўнавартаснага жыцця ў грамадстве, вучоныя абазначаюць тэрмінам *сацыялізацыя*. Менавіта дзякуючы сацыялізацыі мы становімся людзьмі.

Індывід, асоба, індывідуальнасць. Кожны чалавек як прадстаўнік біялагічнага віду мае пэўныя прыроджаныя асаблівасці. Яны праяўляюцца ў знешніх характарыстыках яго аблічча (колер вачэй і валасоў, пол, целасклад, прыроджаныя ўласцівасці асноўных сістэм арганізма і г. д.). Будова нашага цела абумоўлівае магчымасць прамахаджэння. Структура галаўнога мозга забяспечвае развіццё інтэлекту. Будова рукі, асабліва кісці, дазваляе выкарыстоўваць складаныя і разнастайныя прылады працы. Усе гэтыя прыметы адрозніваюць чалавечае дзіця ад дзіцяняці жывёлы.

Немаўля знаходзіцца ў самым пачатку шляху да таго, каб стаць асобай. Для гэтага яму неабходна многаму навучыцца. Пастаянна асвойваць патрэбныя для жыцця ў навакольным свеце ўменні і навыкі. Уключыцца ў культуру і грамадскія адносіны, набыць здольнасць дзейнічаць асэнсавана. Усвядоміць, што менавіта ён нясе адказнасць за сваё жыццё і лёс. Такім чынам, паняццем «асоба» падкрэсліваецца не толькі наша прыналежнасць да чалавечага роду, але і наяўнасць якасцей, якія сведчаць пра тое, што мы здольныя жыць сярод іншых людзей.

З’яўляючыся на свет як індывід, чалавек уключаецца ў складаную, разгалінаваную сістэму грамадскіх адносін. **Індывід**

Асоба — чалавек, які валодае сукупнасцю сацыяльных і духоўных якасцей, набытых ім у працэсе ўзроставага развіцця і сацыялізацыі.

11

Ці магчыма з дапамогай кланіравання рэпрадуктаваць асобу?

Кланіраванне — гэта працэс або тэхналогія атрымання генетычна ідэнтычных або амаль ідэнтычных арганізмаў (кланіаў).

Дазволена: кланіраванне клетак і тканак з даследчымі і медыцынскімі мэтамі.

Забаронена: любыя спробы кланіравання людзей.

(Дадатковы пратакол да Канвенцыі аб правах чалавека і біямедыцыне аб забароне кланіравання чалавечых істот.) ■

Індывідуальнасць — непаўторнасць, унікальнасць і адметнасць вопыту канкрэтнай асобы. Не заўсёды гэта непаўторнасць даецца лёгка. Часта, ствараючы нешта новае, чалавеку даводзіцца пераадольваць перашкоды і бар'еры на шляху да пастаўленай мэты. Гэтыя выпрабаванні і цяжкасці дазваляюць яму набыць той самы вопыт, які падкрэслівае непаўторнасць яго жыццёвага шляху. Чалавек — гэта адзіная істота, здольная данесці да іншых сваю гісторыю, падзяліцца са слухачамі, пакінуць свой след у дзённіках запісах, творах мастацтва, профілях сацыяльных сетак, відэазапісах.

Сусветна вядомы беларускі пісьменнік Васіль Быкаў яшчэ ў юнацкім узросце спазнаў жахі і нягоды вайны, якія потым апісваў амаль ва ўсіх сваіх творах. Сваю творчасць ён прысвяціў маральнаму выбару, які чалавек робіць у драматычных абставінах. Сёння яго творы сталі класікай літаратуры XX ст.

Як вы думаеце, чаму серыя кніг мемуараў выдатных людзей называецца «Мая вайна»? ■

Свядомасць і самасвядомасць. Свядомасць — гэта ўласцівая чалавеку здольнасць узнаўляць рэчаіснасць у думках і вобразах, разумець тое, што адбываецца, і выбудоўваць на гэтай аснове свае паводзіны. Свядомасць — неад’емная характарыстыка чалавека. Менавіта наяўнасць свядомасці дазваляе яму ўтрымліваць пастаянную сувязь паміж светам, у якім ён жыве, і сваімі дзеяннямі. Чалавек усведамляе тое, што адбываецца, толькі ў тым выпадку, калі можа перадаць гэта ў наступных пытаннях, адрасаваных сабе:

- 1) Што менавіта адбываецца?
- 2) Як да гэтага ставіцца?
- 3) Што мне рабіць?

Адна з важных уласцівасцей нашай свядомасці — гэта яе *актыўнасць*. Карціна свету, што паўстае перад намі, дзякуючы актыўнасці нашай свядомасці характарызуецца падзелам па ступені значнасці. Нешта больш важнае, актуальнае выходзіць на перадні план, адсоўваючы менш значныя падзеі на перыферыю. Чытанне цікавай кнігі можа дазволіць на пэўны час забыцца пра дрэннае самаадчуванне, прагляд вясёлага фільма дапамагае абстрагавацца ад сумных думак. Гэта значыць, што, акрамя актыўнасці, наша свядомасць вылучаецца *накіраванасцю*.

Яшчэ адной адметнай рысай свядомасці з’яўляецца здольнасць да *саманазірання*. У гэтым выпадку наша свядомасць накіравана на даследаванне нас саміх — нашых перажыванняў, самаадчування, стану, думак. Пры гэтым саманазіранне характарызуецца *крытычнасцю* — здольнасцю ацаніць сябе і свой стан па пэўных крытэрыях. У самым спрощаным выглядзе крытычнасць — гэта здольнасць усведамляць адрозненні паміж «добрым» і «дрэнным». Такімі крытэрыямі для асобы з’яўляюцца яе ўласныя каштоўнасці і ідэалы.

Самасвядомасць — гэта ўсведамленне чалавекам самога сябе. Гэта важны працэс, які забяспечвае адзінства, цэласнасць і пастаянства асобы.

Што можна сказаць пра людзей на карцінах як пра асоб? Ці адлюстроўвае аўтапартрэт самасвядомасць асобы? ■

Даведайцеся пра людзей, адлюстраваных на аўтапартрэтах (Вінсент Ван Гог, Аляксандр Ісачоў, Фрыда Кала). Чыя асоба зацікавіла вас найбольш? Чаму? ■

Самасвядомасць чалавека строга індывідуальная. Людзі могуць па-рознаму ацэньваць падзеі, якія адбываюцца, і свае ўчынкi, па-рознаму ставіцца да аб'ектаў рэальнага свету, адных і тых людзей. Пры гэтым кожнаму чалавеку ўласціва пэўная ступень суб'ектыўнасці ацэнкі, якая можа змяняцца ў залежнасці ад яго адносінаў да аб'екта, што ацэньваецца. Уменне крытычна ацэньваць сябе і свае адносіны да іншых людзей — важная рыса сталай асобы.

1. Якія якасці чалавека маюць сацыяльную прыроду (узнікаюць толькі ў грамадстве)?
2. Запоўніце табліцу «Біялагічнае і сацыяльнае ў чалавеку».

Біялагічнае	Сацыяльнае

3. Чаму нельга атаясамліваць паняцце «асоба» з паняццем «індывід»? Прывядзіце не менш за тры аргументы.
4. Напішыце на аснове ўводнай інфаграфікі невялікі тэкст (на паўстаронкі) пра ўнікальнасць чалавека, выбраўшы адзін са стыляў тэксту (навуковы, мастацкі, размоўны, афіцыйны).
5. Стварыце сінквейн на тэму «Асоба».
Сінквейн — гэта верш з пяці радкоў, які мае пэўную структуру і складаецца з:
 - аднаго назоўніка, які з'яўляецца яго загалоўкам;
 - двух прыметнікаў або дзеепрыметнікаў;
 - трох дзеясловаў;
 - чатырох важных слоў, якія звязваюць усё ў адзінае цэлае;
 - аднаго слова-рэзюмэ.

Напрыклад:

Дзіця

Маленькае, капрызлівае

Нараджаецца, выходзіць, развіваецца

Сэнс жыцця, радасць бацькоў

Чалавек ■

Выканайце міні-праект «Асобы на аўтапартрэтах». Стварыце ўласную экспазіцыю — падборку выяў пяці асоб (карціны, фота, карыкатуры і да т. п.). Прадстаўце сваю экспазіцыю аднакласнікам. Растлумачце, чаму вы выбралі аўтапартрэты менавіта гэтых людзей. ■

§ 2. Тэмперамент, характар, здольнасці

Тэмперамент змяніць нельга,
а характар можна?

Тыпы тэмпераменту і іх характарыстыка. Людзі адрозніваюцца па сваіх паводзінах. Адны — хуткія і рэзкія, як маланка, другія — марудлівыя і нетаропкія. Адны праяўляюць эмоцыі, другія халодныя і скрытныя. Гэтыя характарыстыкі чалавека звязаны з тэмпераментам. **Тэмперамент** (лац. *temperamentum* — устойлівая сумесь кампанентаў) — гэта сукупнасць індывідуальных асаблівасцей нервовай сістэмы, якія надаюць адметнасць паводзінам і дзейнасці чалавека. Тэмперамент з’яўляецца адной з найбольш значных уласцівасцей асобы. Ён складае важную частку прыроджанага кампанента псіхікі. Тэмперамент можна ўявіць як біялагічны фундамент, на якім фарміруецца асоба як сацыяльная істота. Уласцівасці асобы, што вызначаюцца тэмпераментам, з’яўляюцца найбольш устойлівымі і працяглымі.

Вучэнне пра тэмперамент вядома яшчэ са старажытнасці.

Знакаміты старажытнагрэчаскі ўрач Гіпакрат лічыў, што чалавечы тэмперамент абумоўлены тым, якая з чатырох вадкасцей пераважае ў арганізме — кроў, слізь, жоўтая жоўць або чорная жоўць. Змяшэнне гэтых вадкасцей і перавага адной абумоўлівае той тып тэмпераменту, які ёсць у чалавека, — сангвінічны, флегматычны, халерычны або меланхалічны. Гэтыя назвы для абазначэння тыпаў тэмпераменту больш за дзве тысячы гадоў таму прапанаваў іншы вядомы антычны ўрач Клаўдзій Гален. ■

Са старажытнасці чатыры тыпы тэмпераменту параўноўваюць з чатырма асноўнымі прыроднымі стыхіямі — агнём, зямлёй, вадой, паветрам.

Вызначце, з якім тыпам тэмпераменту суадносіцца кожная са стыхій. ■

Даследчыкам, які ўнёс найбольшы навуковы ўклад у вывучэнне тэмпераменту, па праву лічыцца расійскі фізіёлаг Іван Паўлаў.

На думку І. Паўлава, аснову тэмпераменту складае тып нервовай сістэмы, які чалавек атрымлівае ў спадчыну ад біялагічных бацькоў. З пункту погляду вучонага, адметнасць нервовай сістэмы вызначаецца суадносінамі двух асноўных працэсаў — узбудлівасці і тармажэння. Выяўляюцца гэтыя працэсы ў нервовай сістэме розных людзей па-свойму. ■

У якасці асноўных характарыстык І. Паўлаў вылучаў сілу/слабасць, ураўнаважанасць/неўраўнаважанасць, рухавасць/інертнасць нервовай сістэмы. У залежнасці ад суадносін гэтых прымет і выстройваюцца асноўныя тыпы тэмпераменту. Калі ёсць жаданне, можна вызначыць, якія прыметы тэмпераменту праяўляюцца ў паводзінах.

З дапамогай уводнай інфаграфікі апішыце, што будуць рабіць людзі з рознымі тыпамі тэмпераменту ў наступных сітуацыях:

- адбыўся збой у рабоце камп'ютара, і была страчана вялікая колькасць інфармацыі;
- яшчэ не ўсе заданні выкананы, а час на выкананне кантрольнай работы заканчваецца;
- чалавек, які прызначыў сустрэчу, прыйшоў на яе з вялікім спазненнем. ■

Памылкова лічыць, што ўсіх людзей можна размеркаваць толькі па чатырох тэмпераментах. Большасць людзей у розных сітуацыях праяўляюць розныя тыпы тэмпераменту. У адных сітуацыях чалавек можа рэагаваць як сангвінік, у другіх — як флегматык. Бессэнсоўна імкнуцца змяніць свой тэмперамент. Пры гэтым выхаванне чалавека можа ўнесці пэўныя карэктывы ў праявы тэмпераменту. Кожны чалавек здольны авалодаць навыкамі самакантролю, каб не стаць заложнікам свайго тэмпераменту.

Тэмперамент не абумоўлівае здольнасцей і адоранасці чалавека, не прымушае яго здзяйсняць добрыя або дрэнныя ўчынкі.

Паколькі тэмперамент з’яўляецца пастаяннай велічынёй чалавечай псіхікі, яго асаблівасці абавязкова трэба ўлічваць пры выбары прафесіі і падчас зносін з іншымі людзьмі.

Рысы характару. Наша жыццё саткана з дзеянняў і ўчынкаў. Некаторыя з іх з’яўляюцца выпадковымі ці адбываюцца з-за збегу абставін. Іншыя паўтараюцца ў падобных сітуацыях, паступова ператвараючыся ў звычкі. Для вызначэння такіх учынкаў ужываюць слова «характэрны», што азначае «часта сустракаецца» або «пастаянны».

Вядомы швейцарскі вучоны XX ст. Карл Юнг, даследуючы псіхалагічныя ўстаноўкі людзей, вылучыў два асноўныя тыпы — экстраверты і інтраверты. Яны вылучаюцца пераважнай накіраванасцю на знешні або на ўнутраны свет чалавека. ■

У чыстым выглядзе экстраверты і інтраверты сустракаюцца рэдка. У кожным чалавеку пераважаюць пэўныя рысы абодвух тыпаў.

Экстраверты (ад лац. *extra* — па-за, звонку і *verto* — паварочваю)

- Інтэрэсы звернуты на знешні свет і дзейнасць у ім
- Вылучаюцца актыўнасцю, таварыскасцю, імкненнем дасягнуць поспеху і грамадскага прызнання
- Пераважная ўвага да навакольных прадметаў і іх уласцівасцей

Інтраверты (ад лац. *intro* — унутр і *verto* — паварочваю)

- Галоўны інтарэс накіраваны на ўнутраны свет, на ход думак і перажыванняў
- Імкнуцца пазбягаць празмерных зносін, схільныя да самапаглыблення
- Рэчы і знешнія прыметы поспеху мала цікавяць

Паспрабуйце вызначыць, якія рысы пераважаюць у вас. Якія малюнкi вы выкарыстаеце для характарыстыкі свайго псiхалагічнага тыпу? Як вы думаеце, хто такі амбіверт? ■

Характар чалавека — гэта сукупнасць параўнаўча ўстойлівых уласцівасцей, якія праяўляюцца ў дзеяннях і ўчынках на працягу доўгага часу. Аб характары чалавека можна меркаваць, назіраючы не толькі за тым, як чалавек штосьці робіць, але і за яго жэстамі, словамі, рэакцыямі на што-небудзь.

Характар залежыць ад часу і эпохі. Некаторыя рысы характару, агульныя для многіх людзей, спараджаюцца тымі гістарычнымі ўмовамі, у якіх яны жывуць і дзейнічаюць. Вялікую ролю ў фарміраванні характару адыгрываюць іншыя людзі, асабліва калі іх меркаванні важныя для чалавека.

Характар уключае дзве асноўныя групы рыс. Да першай групы належаць рысы, у якіх праяўляюцца адносіны чалавека да навакольнай рэчаіснасці, іншых людзей, самога сябе, даручанай справы. Да другой групы належаць валявыя рысы, якія вызначаюць уменне і гатоўнасць кіраваць сваімі паводзінамі.

Першыя прыметы характару чалавека праяўляюцца ўжо ў раннім дзяцінстве. Асноўную ролю ў фарміраванні і развіцці характару ў дзіцяці адыгрываюць яго зносіны з навакольнымі людзьмі. Раней за іншыя ў характары чалавека праяўляюцца такія рысы, як дабрыня, таварыскасць, спагадлівасць, а таксама супрацьлеглыя ім якасці — эгаістычнасць, чэрствасць, абыякавасць да іншых людзей. Затым узнікаюць рысы характару, звязаныя з вучобай і працай, — акуратнасць, добрасумленнасць, настойлівасць, працавітасць. У школе інтэнсіўна

развіваюцца рысы характару, важныя ў зносінах з іншымі людзьмі. У падлеткавым узросце актыўна развіваюцца валявыя рысы характару, фарміруюцца маральныя асновы асобы. Да заканчэння школы характар чалавека набывае даволі стабільныя контуры.

Часта можна пачуць, як гавораць пра моцны або слабы характар. Моцным характарам валодаюць людзі, якія ставяць перад сабой вялікія задачы, дабіваюцца іх вырашэння, пераадольваюць перашкоды, што ўзнікаюць на іх шляху, не здаюцца, нават калі штосьці не атрымліваецца, здольныя ўбачыць і прызнаць свае памылкі. У аснове гэтага ляжаць развітыя валявыя і маральныя якасці асобы. Чалавек са слабым характарам не можа давесці справу да канца. І тут не дапамагаюць нават добрыя намеры і правільнае разуменне задач, якія стаяць перад ім. Без належнай настойлівасці, паслядоўнасці і ўпартасці ні адна пастаўленая мэта так і не будзе дасягнута.

Гісторыі моцных духам людзей дапамагаюць зразумець, што справіцца можна з любой сітуацыяй у любых жыццёвых абставінах. Раскажыце сваю гісторыю пра чалавека з моцным характарам. ■

Фрагмент вокладкі
графічнага рамана
пра жыццё С. Хокінга

Сусветна вядомаму фізіку-тэарэтыку Стывену Хокінгу ў дваццаць адзін год паставілі дыягназ, што гучаў як смяротны прысуд. Урачы давалі маладому чалавеку не больш за тры гады жыцця.

Але Хокінг больш за паўвека не проста змагаўся са страшнай хваробай, але і стаў за гэты час адным з самых вядомых вучоных сучаснасці.

Хокінг унёс вялікі ўклад не толькі ў тэарэтычную фізіку, але і ў папулярызацыю навукі. Нягледзячы на фізічныя абмежаванні, вялікі вучоны веў актыўнае жыццё і ставіўся да жыцця з гумарам. Ён зняўся ў некалькіх камедыйных фільмах, дзе сыграў самога сябе. ■

Характар — не застылае ўтварэнне, ён фарміруецца на працягу ўсяго жыцця. І на гэтым доўгім шляху менавіта чалавек з’яўляецца асноўным творцам свайго характару. Гэты працэс называюць самавыхаваннем. У першую чаргу самавыхаванне звязана з уменнем крытычна паглядзець на сябе, заўважыць свае недахопы і вызначыць мэту работы над сабой. Найбольш эфектыўным сродкам фарміравання характару з’яўляецца праца. Пэўнае значэнне маюць ідэалы і аўтарытэты, да якіх імкнецца быць падобным малады чалавек.

Віды здольнасцей, узроўні і спосабы іх развіцця. Калі імкнуцца падкрэсліць, што чалавек паспяховы ў якой-небудзь сферы, то звычайна кажуць, што ён здольны. **Здольнасці** — індывідуальныя адметнасці асобы, якія выступаюць перадумовамі паспяховага выканання аднаго або некалькіх відаў дзейнасці.

Віды здольнасцей

Агульныя

Неабходныя для выканання ўсіх відаў дзейнасці, уласцівыя ўсім людзям (разумовыя здольнасці, памяць, увага і г. д.)

Адмысловыя

Вызначаюць паспяховасць чалавека ў пэўных відах дзейнасці, для ажыццяўлення якіх неабходны адмысловыя задаткі (тэхнічныя, матэматычныя, музыкальныя, спортыўныя, мастацкія і інш.)

Агульныя і адмысловыя здольнасці ўзаемна дапаўняюць і ўзбагачаюць адна адну

Але здольнасці не з’яўляюцца з ніадкуль. Вучоныя лічаць, што стартавым пунктам развіцця здольнасцей выступаюць задаткі. *Задаткі* — анатамічныя і фізіялагічныя асаблівасці нервовай сістэмы, якія складаюць біялагічную аснову развіцця здольнасцей. Напрыклад, задаткі інтэлектуальных здольнасцей праяўляюцца ў функцыянальных адметнасцях галаўнога мозгу — жывасці нервовых працэсаў, сіле і ўзбудлівасці нервовай сістэмы.

Любыя задаткі, перш чым ператварыцца ў здольнасці, праходзяць праз агранку навучаннем і выхаваннем. Многае залежыць і ад самога чалавека. Нават самыя бліскучыя задаткі не разаяўляюцца ў здольнасці, калі мы не будзем прыкладаць намаганні для пераадолення цяжкасцей. Зрабіць гэта магчыма толькі з дапамогай валявых намаганняў — здольнасці кіраваць сваёй актыўнасцю і памкненнямі ў жыцці.

Здольнасці характарызуюцца рознымі ўзроўнямі выяўленасці — адоранасцю, талентам і геніяльнасцю.

Адоранасць — гэта своеасаблівае, незвычайнае спалучэнне здольнасцей, якое забяспечвае чалавеку магчымасць паспяхова выконваць пэўную складаную дзейнасць. Для рэалізацыі адоранасці неабходна не толькі наяўнасць здольнасцей, але і авалоданне пэўнымі ведамі і навыкамі. Напрыклад, чалавек можа валодаць здольнасцямі да праграмавання, аднак калі ён не засвоіць сінтаксіс мовы праграмавання, то не зможа рэалізаваць свой патэнцыял.

Наступная прыступка ў развіцці здольнасцей чалавека — *талент*. Пад ім звычайна разумеюць высокі ўзровень спецыяльных здольнасцей. Мы часта ўжываем гэта слова, калі характарызуем сапраўдных майстроў сваёй справы: таленавіты музыкант, таленавіты спартсмен. Таленты звычайна вылучаюцца з агульнага кола тым, што іх дзейнасць характарызуецца прынцыповай навізной, арыгінальным падыходам і творчым пачаткам.

Геніяльнасць — найвышэйшы ўзровень развіцця здольнасцей. Пра геніяльнасць гавораць тады, калі творчыя дасягненні канкрэтнай асобы складаюць цэлую эпоху ў жыцці грамадства і развіцці культуры.

Геніяў у чалавечай гісторыі было нямнога. Прынята лічыць, што за пяць тысяч гадоў чалавечай цывілізацыі іх было не больш за 500 чалавек. Іх імёны ведаюць многія. Вы чулі іх на ўроках матэматыкі, фізікі, гісторыі, біялогіі, літаратуры, мастацтва: Арыстоцель, Леанарда да Вінчы, Мікалай Капернік, Францыск Скарына, Чарлз Дарвін, Нільс Бор, Пётр Чайкоўскі, Альберт

Эйнштэйн, Махатма Гандзі, Стывен Хокінг і інш. За кожным з іх — адкрыцці і ўчынкі, якія змянілі ход гісторыі чалавецтва. Каго з сучаснікаў нашы нашчадкі прызнаюць геніем? На гэта пытанне мы пакуль не ведаем адказу.

Чаму геній заўсёды актуальны і цікавы для нашчадкаў?

Прывядзіце пяць агульнавядомых фактаў пра Францыска Скарыну і знайдзіце пяць малавядомых. З якога ракурсу сёння раскрываецца асоба цэнтральнай постаці эпохі Адраджэння ў Беларусі? ■

Развіццё здольнасцей у значнай ступені залежыць ад умоў, што дазваляюць рэалізавацца задаткам. Сярод такіх умоў — асаблівасці мікраасяроддзя, у прыватнасці — сямейнага выхавання. Калі бацькі клапацяцца пра развіццё здольнасцей сваіх дзяцей, то верагоднасць поспеху вышэйшая, чым калі дзеці пакінуты на саміх сябе. Аднак празмерны ціск на дзіця можа прывесці да адваротнага выніку — задаткі так і не стануць здольнасцямі, а жаданне развіваць свой патэнцыял згасне. Яшчэ адну групу ўмоў развіцця здольнасцей вызначае макраасяроддзе — асаблівасці грамадства, у якім нарадзіўся і расце чалавек. Умовы для вучобы і раскрыцця патэнцыялу асобы, магчымасці, што прапануюць грамадства і дзяржава ў розных сферах (сацыяльнай, культурнай і прафесійнай) жыцця, складаюць макраасяроддзе для развіцця здольнасцей чалавека.

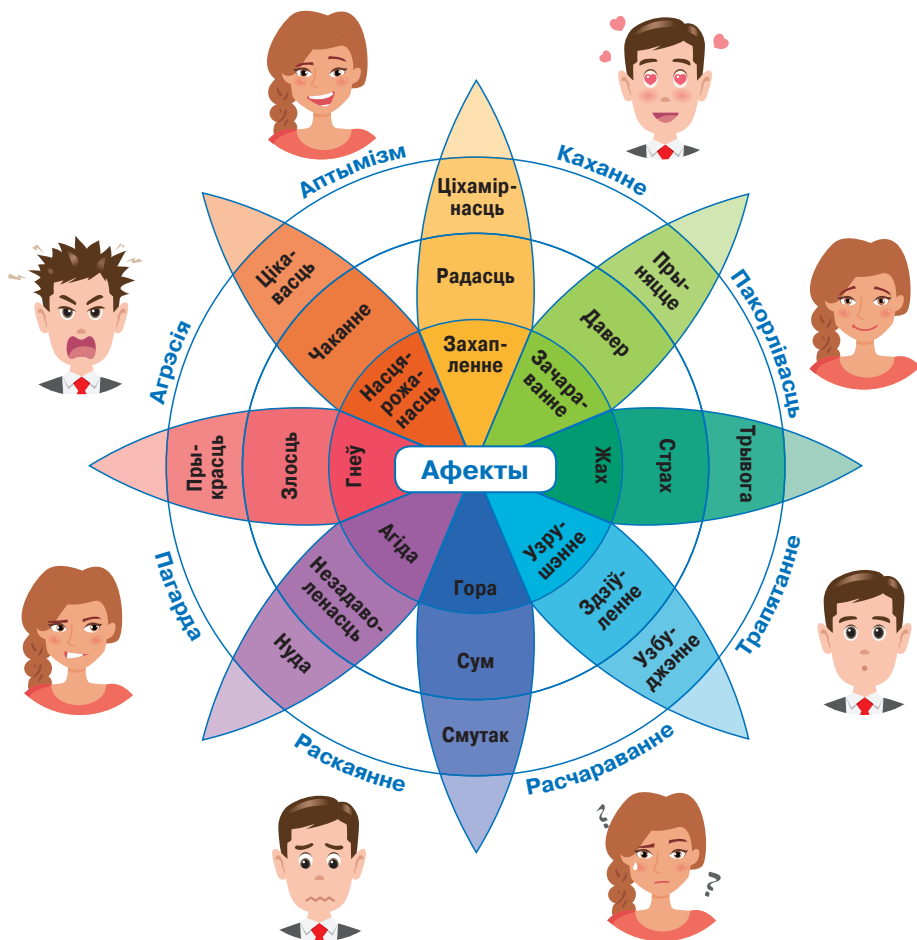
1. Што з пералічанага з'яўляецца праявай біялагічнай прыроды чалавека, а што — сацыяльнай: характар, здольнасці, задаткі, тэмперамент? Пацвердзіце прыкладамі з тэксту параграфа.
2. Ці згодні вы з меркаваннем аўтара? «Кожны з чатырох тэмпераментаў не з'яўляецца ні добрым, ні дрэнным. Усе яны маюць свае вартасці і недахопы. Нягледзячы на тое што найбольш прывабным выглядае сангвінік, лідарам калектыву часцей за ўсё становіцца халерык. Сярод самых надзейных і адданных людзей больш за ўсё флегматыкаў, а меланхолік здзіўляе нас сваёй чулівасцю і дае магчымасць адчуць значнасць тых бакоў жыцця, якія мы часта не заўважаем» (фрагмент тэксту К. Рыжова).
3. Ці можна змяніць свой тэмперамент і характар? З дапамогай уводнай інфаграфікі апішыце сябе і параўнайце з характарыстыкай, якую зрабіў ваш сябар. У чым апісанні супадаюць і чым адрозніваюцца? Чаму? Наколькі карысная для самавыхавання гэта інфармацыя?
4. Лічыцца, што немалаважную ролю ў выбары будучай прафесіі адыгрывае тэмперамент. Выкарыстайце свае веды і дайце рэкамендацыі, якая з пералічаных прафесій больш за іншыя падыходзіць людзям з пэўным тыпам тэмпераменту: біржавы агент, ветэрынар, дыспетчар, сакратар, агент па рэкламе, агент па сувязях з грамадскасцю, выратавальнік, бухгалтар, ляснік, прадавец, вадзіцель грамадскага транспарту, ахоўнік, іміджмейкер. Абгрунтуйце свой пункт погляду. ■

Выканайце міні-праект «Аватары для сяброў». Стварыце візуальныя вобразы (аватары) ваших сяброў, якія будуць адлюстроўваць іх індывідуальнасць (тэмперамент, характар, здольнасці) для профіляў у адной з сацыяльных сетак (на выбар). Абмяркуйце вынік вашай работы з сябрамі. ■

§ 3. Эмоцыі, пачуцці, воля

Ці можна кіраваць
сваімі эмоцыямі і пачуццямі?

Эмоцыі і эмацыйныя станы. Кожны з нас успрымае свет як крыніцу інфармацыі. Пэўныя навіны выклікаюць у нас абурэнне, нечым мы ганарымся, штосьці прымушае здзівіцца, а іншае — адчуць страх і трывогу. Гэта праявы эмацыйна-пачуццёвага пачатку нашай псіхікі. Эмоцыі і эмацыйныя станы — перажыванні, дзякуючы якім свет набывае для нас індывідуальныя вымярэнні. Эмоцыі цесна звязаны з ацэнкамі чалавекам тых падзей і фактаў, якія з’яўляюцца для яго значнымі. **Эмоцыя** — унутраны псіхічны працэс, які працякае ў форме перажыванняў і адлюстроўвае значнасць знешніх і ўнутраных сітуацый для чалавека. Дзякуючы эмоцыям мы можам разумець, што для нас з’яўляецца значным у канкрэтны момант нашага жыцця.

Здольнасць перажываць эмоцыі дадзена нам ад прыроды. Адна з асноўных функцый эмоцый — засцерагальная. Адмоўныя эмоцыі і адчуванне болю павялічваюць верагоднасць выжывання. Страх папярэджвае нас аб небяспецы. Сутыкненне з нечым, што моцна супярэчыць нашым каштоўнасцям і звычкам, выклікае агіду. Усведамленне неадпаведнасці сваіх учынкаў грамадскім нормам і ўласным уяўленням пра належныя паводзіны выклікае сорам. Эмацыйнай рэакцыяй на неспадзяваную навіну з’яўляецца здзіўленне. Пры з’яўленні сур’ёзнай перашкоды на шляху да дасягнення мэты нас ахоплівае гнеў. Немагчымасць задавальнення важных жыццёвых патрэб выклікае пакуты. А радасць з’яўляецца перажываннем задавальнення.

Якія эмоцыі адлюстраваны на кожным здымку? Чаму вы так думаеце? ■

Пытанні, якія дапамагаюць усвядоміць свае эмоцыі:

- Што зараз са мной адбываецца?
- Што адчувае маё цела?
- Што я хачу зрабіць?
- Як называецца гэта перажыванне? ■

Свет эмоцый — гэта станоўчыя і адмоўныя эмоцыі, якія нярэдка пераплятаюцца адна з другой. Адна і тая з’ява ў розных сітуацыях можа выклікаць у чалавека супрацьлеглыя перажыванні, правакаваць унутраныя канфлікты. Звычайна гэта звязана з тым, што асобныя адметнасці складанага аб’екта па-рознаму закранаюць нашы патрэбы і каштоўнасці. Чалавек, які не ўмее ўсведамляць свае перажыванні, часта адчувае цяжкасці падчас зносін з іншымі людзьмі.

Якія эмацыйныя станы мы звычайна апісваем словамі «дрэнна», «нішто сабе» і «нармальна»? Ці важна разумець, што адчуваем мы самі і іншыя людзі? ■

Асновай для ўводнай інфаграфікі з’яўляецца так званае кола эмоцый амерыканскага псіхолага Роберта Плутчыка. Цэнтральны круг кола — гэта афекты (ад лац. *affectus* — душэўнае ўзрушэнне, страсць) — моцная кароткачасовая эмацыйная рэакцыя, сярэдні — базавыя эмоцыі, знешні — эмацыйныя станы (настроі). Чым далей ад цэнтра, тым менш інтэнсіўным з’яўляецца перажыванне. Настрой — эмацыйны фон, які надае адметную афарбоўку нашай дзейнасці (уплывае на нашу ацэнку іншых людзей і падзей).

Выкарыстайце кола эмоцый і даведайцеся, што перажываюць людзі ў эмацыйным стане:

радасць + давер = ...

давер + страх = ...

захапленне + жах = ...

сум + здзіўленне = ...

агіда + гнеў = ...

радасць + чаканне = ...

Якіх эмоцый і пачуццяў не хапае ў коле эмоцый? Дзе, на вашу думку, яны павінны размяшчацца? ■

Сталеючы, мы пачынаем лепш разумець свае эмоцыі, кантраляваць іх праявы. Нашы эмоцыі набываюць больш пастаянны характар. Мы не проста сітуацыйна рэагуем на ўздзеянні. Некаторыя з іх пакідаюць расцягнуты ў часе след у нашых перажываннях.

Вучоныя называюць гэту з’яву *эмацыйнымі станами* (*настро-ямі*). Іх адрозненне ад эмоцый заключаецца ў тым, што эмацыйныя станы праяўляюцца ў нас нават тады, калі аб’ект, які выклікаў першапачатковую рэакцыю, ужо не знаходзіцца ў зоне нашай увагі.

Пераважны настрой дазваляе нам даваць агульную ацэнку жыццёвай сітуацыі. Таму часцей за ўсё, калі мы гаворым пра настрой, мы ўжываем такія словы, як «добры», «дрэнны», «сумны», «прыўзняты». Настрой можа афарбоўваць наша жыццё ў пэўны тон даволі доўга — да некалькіх тыдняў. Ён істотна залежыць ад нашага самаадчування і стану здароўя.

Стрэс (ад англ. *stress* — ціск, напружанне) — гэта эмацыйны стан павышанага напружання, з якім даволі часта сутыкаецца чалавек. Кожны з нас час ад часу перажывае цяжкія жыццёвыя страты, няўдачы, выпрабаванні, канфлікты, напружанне пры выкананні адказнай працы, падчас экзаменаў.

Што такое стрэс і як яго распазнаць?

Рэакцыяй арганізма на стрэс можа стаць дэпрэсія. Гэты стан звычайна характарызуецца праявай шырокага спектра адмоўных эмоцый, здольных парушыць свядомасць і дзейнасць, і можа доўга пераследаваць чалавека.

Як лепей зняць эмацыйнае напружанне?

Абмяркуйце ў парах парады для зняцця эмацыйнага напружання. Размясціце гэтыя рэкамендацыі ў парадку іх значнасці, дапоўніце спіс і параўнайце яго са спісамі сваіх аднакласнікаў.

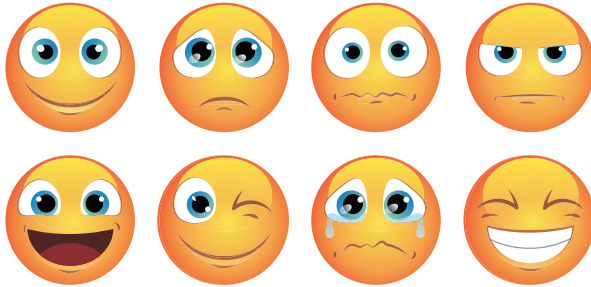
- Павялічыць фізічную нагрузку (заныцца спортам, зрабіць прабежку ці прыбраць у доме);
- пераклучыцца на дасягненне новай мэты, цікавы занятак;
- правесці аналіз і правільна ацаніць значнасць падзей, што адбыліся;
- выгаварыцца блізкім людзям, выплакацца;
- паслухаць добрую музыку;
- пасмяяцца, каб успрыняць сітуацыю як нешта камічнае;
- заняцца медытацыяй;
- звярнуцца да спецыяліста (прыйсці на прыём да псіхолога). ■

Віды пачуццяў. Розніца паміж эмоцыямі і пачуццямі — у хуткасці і працягласці працэсаў. Эмоцыі кароткачасовыя і сітуацыйныя: «я разгневаны», «я ў захапленні», «я раздражнёны», «абажаю цябе». Пачуцці — гэта працяглая, больш устойлівая аснова для эмоцый.

Пачуцці, у адрозненне ад эмоцый, больш складаныя. Напрыклад, пачуццё зайздрасці складаецца з эмоцый гневу, крыўды і пагарды, а звязвае іх пастаяннае параўнанне з чалавекам, які дасягнуў поспеху ў значных для зайздросніка каштоўнасцях (матэрыяльных або духоўных), жаданне быць на яго месцы. У адрозненне ад эмоцый і настрояў пачуцці ўзнікаюць у адносінах да каго-небудзь або чаго-небудзь, а не да сітуацыі ў цэлым. Мы не можам перажываць пачуцці, калі яны не суаднесены з якім-небудзь аб'ектам. Мы не можам адчуваць каханне, калі ў нас няма аб'екта сімпатыі. Гэтак сама мы не можам ненавідзець, калі няма каго ненавідзець.

Навошта нам эмоцыі і пачуцці ў электронных паведамленнях?

Складальнікі Оксфардскага слоўніка англійскай мовы штогод выбіраюць слова года. У 2015 г. у якасці слова года была названа графічная выява — эмодзі 😊.

Назавіце эмацыйныя станы, якія перадаюцца сімваламі эмодзі. Напішыце адно кароткае паведамленне некалькі разоў, але з рознымі эмодзі.

- Ці стала паведамленне эмацыйна афарбаваным?
- Ці змяніўся сэнс вашага паведамлення? ■

У пачуццях праяўляецца ўся разнастайнасць чалавечых адносін. У залежнасці ад прадметнай сферы вылучаюць *маральныя* (пачуццё доўгу, любоў, сяброўства, патрыятызм, эмпатыя — суперажыванне іншаму чалавеку), *інтэлектуальныя* (упэўненасць у правільнасці рашэння, сумненні ў правільнасці доказу), *эстэтычныя* (пачуццё прыгожага, захапленне прыгажосцю) *пачуцці*.

Любая класіфікацыя пачуццяў пэўнай ступені з'яўляецца умоўнай. Наша эмацыйна-пачуццёвая сфера надзвычай складаная, шматгранная і ўнікальная.

Адно з ключавых правілаў самаразвіцця гаворыць: вучыцеся авалодваць сваімі эмоцыямі. Кітайскі філосаф Лаа-цзы сцвярджаў: «Вамі кіруе той, хто вас злуже». А гэта значыць, што неабходна мэтанакіравана ствараць сабе пазітыўны настрой, пазбягаць негатыўнага эмацыйнага ўздзеяння, умець кіраваць сваімі паводзінамі.

Развіццё валявых якасцей асобы. Эмоцыі могуць захопліваць нас цалкам, і тады мы робім дзеянні, якія не ўсведамляем і нават не кантралюем. Гэтыя дзеянні звычайна называюць афектыўнымі.

Як чалавек захоўвае разважлівасць у складаных сітуацыях? Напэўна, вам ужо неаднаразова даводзілася чуць ад дарослых, што неабходна развіваць сілу волі. Натуральна, гэта выклікае пытанні. Што такое воля? Як яе трэніраваць?

Воля — свядомае рэгуляванне чалавекам сваіх паводзінаў, уменне пераадолюваць унутраныя і знешнія цяжкасці пры выкананні мэтанакіраваных дзеянняў і ўчынкаў. Воля — гэта тое, што дазваляе нам кантраляваць біялагічныя імпульсы, прытрымлівацца прынятых у грамадстве нормаў і пры гэтым дасягаць пастаўленых мэт. Дадзеная якасць дазваляе чалавеку кіраваць сваімі паводзінамі.

Кожны чалавек вучыцца рэгуляваць свае паводзіны і кіраваць імі на працягу жыцця. Самавыхаванне неаддзельнае ад волі. Для таго каб развівацца як асоба, жыццёва неабходна культываваць такія якасці, як вытрымка, самавалоданне, мэтанакіраванасць, ініцыятыўнасць, паслядоўнасць.

Сіла волі характарызуе ступень сфарміраванасці і ўзровень развіцця волі. Чым больш сур'ёзныя перашкоды, якія дзеля дасяг-

Вытрымка

Уменне кантраляваць свае эмоцыі і пачуцці, пазбягаць імпульсіўных, неабдуманых дзеянняў

Самавалоданне

Здольнасць захоўваць унутраны спакой, дзейнічаць узважана і разумна ў складаных жыццёвых сітуацыях

Мэтанакіраванасць

Свядомая накіраванасць асобы на дасягненне пэўнага выніку

Ініцыятыўнасць

Здольнасць рабіць захады для рэалізацыі ідэй, што ўзніклі ў чалавека

Паслядоўнасць

Схільнасць неадступна кіравацца чым-небудзь, ажыццяўляць дзеянні, якія бесперапынна ідуць адно за другім

нення мэты павінен пераадолець чалавек, тым большую сілу волі ён павінен прыкласці.

Марыне было 7 гадоў, калі яна разам з аднакласніцай прыйшла на першыя заняткі па мастацкай гімнастыцы. 18-гадовай Марыне на Алімпіядзе ў Сеуле суддзі паставілі найвышэйшыя балы за ўсе практыкаванні.

Сёння ля ўвахода ў Цэнтр алімпійскай падрыхтоўкі па мастацкай гімнастыцы на праспекце Пераможцаў у Мінску кожнага сустракае скульптура з адбіткам далоні алімпійскай чэмпіёнкі Марыны Лобач і надпісам: «Мары здзяйсняюцца! Тут будуць нараджацца чэмпіёны і загартоўвацца характары!»

Як вы разумееце сэнс гэтага надпісу? Ці можна сцвярджаць, што размова ў ім ідзе пра валявы характар чалавека? Абгрунтуйце сваё меркаванне. ■

У пастаянна зменлівым свеце толькі той знаходзіць сваё месца ў жыцці, хто ўвесь час змяняецца сам, удасканалвае свае сілы і здольнасці, выходзіць сваю волю і не губляе самавалодання, калі нешта ідзе не так, як хацелася. Таму кожны з нас развівае сваю волю, каб не разгубіцца ў цяжкіх сітуацыях і правільна выбраць жыццёвыя арыенціры.

1. Пeralічыце адрозненні валявога дзеяння ад імпульсіўных і прывычных дзеянняў.
2. З дапамогай кола эмоцый прасачыце эмацыйныя працэсы, звязаныя з пяццю эмоцыямі — радасцю, смуткам, страхам, агідай, гневам. Пры жаданні праверце, чаму менавіта гэтыя эмоцыі былі выбраны ў якасці герояў фільма «Галаваломка» (прэмія «Оскар» 2016 г. за найлепшы анімацыйны фільм).
3. Якіх эмоцый больш — адмоўных або станоўчых? Абгрунтуйце свой пункт погляду з дапамогай уводнай інфаграфікі.
4. Гнеў — гэта моцная эмоцыя, якая, калі выйдзе з-пад кантролю, можа выклікаць неабдуманых словы і дзеянні з сумнымі наступствамі. Пракаментуйце спосабы рэагавання людзей у гневе. Які са спосабаў уяўляецца вам найбольш здаровым і разумным, але патрабуе работы над сабой? Абгрунтуйце сваё меркаванне.

Прамое выяўленне: гнеў непасрэдна выліваецца на чалавека або прадмет, які яго справакаваў (ударыць у адказ на ўдар).

Ускоснае выяўленне: пакараць некага іншага або нешта іншае, калі немагчыма адказаць непасрэдна крыўдзіцелю (ударыць слабейшага, таго, хто не можа адказаць).

Ігнараванне: не выяўляць гнеў знешне (хаваць гнеў у сабе, падаўляць эмоцыі).

Разуменне і ліквідацыя прычын: распазнаванне прымет гневу і рэагаванне для яго ўціхамірвання (пайсці ў іншае месца ад раздражняльніка, зрабіць разумовае або фізічнае практыкаванне, пераклучыцца). ■

Выканайце міні-праект «Музыка і эмоцыі». Стварыце падборку фрагментаў музычных твораў, якія перадаюць розныя эмоцыі і ствараюць розны эмацыйны фон. Пракаментуйце свой выбар. ■

§ 4. Накіраванасць асобы

Свет + погляд = светапогляд?

Светапогляд і яго роля ў жыцці чалавека. *Накіраванасць асобы* — гэта даволі шырокае паняцце, якое характарызуе ўнутраныя асновы чалавечай дзейнасці і яе змест. Пад унутранымі асновамі прынята разумець жаданні, патрэбы, матывы, мэты, інтарэсы, устаноўкі людзей, але асаблівае месца сярод іх адводзіцца светапогляду чалавека.

Светапогляд — гэта сукупнасць поглядаў, ацэначных меркаванняў і вобразных уяўленняў пра свет, грамадства, чалавека і яго прызначэнне. Светапогляд людзей, якія жывуць у адным і тым жа грамадстве, адрозніваецца. Ён залежыць ад умоў фарміравання асобы, прыналежнасці да пэўнай сацыяльнай групы, адукацыі і іншых фактараў.

Часам светапогляд вызначаюць як сукупнасць найважнейшых перакананняў чалавека. Перакананне — гэта эмацыйны стан, устойлівая псіхалагічная ўстаноўка, упэўненасць чалавека ў справядлівасці сваіх поглядаў. У механізмах фарміравання перакананняў разам з ведамі і каштоўнасцямі найважнейшую ролю адыгрывае і валявы кампанент — здольнасць або гатоўнасць увасобіць у жыццё засвоеныя веды, каштоўнасці і ідэалы.

Філософ Казімір Лышчынскі прытрымліваўся атэістычных поглядаў, якія ён выклаў у сваім трактате «Аб неіснаванні бога» (лац. *De non existentia Dei*). За гэты твор філософ быў асуджаны і пакараны смерцю ў 1689 г.

Сёння жыццё ў большасці еўрапейскіх краін заснавана менавіта на тых свецкіх прынцыпах, якія выказвалі Казімір Лышчынскі, Галілеа Галілей, Джардана Бруна.

Прыкладзіце прыклады вядомых вам асоб, чые погляды апярэджвалі свой час. Абмяркуйце, які ўплыў гэтыя асобы аказалі на сваіх сучаснікаў і нашчадкаў. ■

Фарміраванне поглядаў чалавека на свет адбываецца на аснове яго жыццёвага вопыту. У гэтым працэсе спалучаюцца светаадчуванне, светаўспрыманне і светаразуменне, якія непарыўна звязаны, узаемна дапаўняюць адно другое, утвараючы цэласны вобраз свету і вызначаючы ў ім месца чалавека.

Фарміраванне светапогляду

Светаадчуванне і светаўспрыманне

Эмацыйна-псіхалагічны складнік светапогляду, які мае на ўвазе стварэнне вобразнай карціны рэальнасці. Уключае эмоцыі, пачуцці і ўяўленні

Светаразуменне

Пазнавальна-інтэлектуальны складнік, які мае на ўвазе асэнсаванне і тлумачэнне рэчаіснасці. Уключае веды, перакананні, каштоўнасці

Вылучаюць два асноўныя тыпы светапогляду. Па-першае, светапогляд як сістэматызаваная сукупнасць поглядаў, ацэнак і ідэалаў (навуковы, філасофскі і рэлігійны светапогляд). Па-другое, жыццёва практычны (штодзённы) светапогляд, які ўласцівы звычайным людзям і мае шэраг адметнасцей.

Штодзённы светапогляд фарміруецца на аснове жыццёвага вопыту канкрэтнага чалавека і ў значнай ступені выяўляе яго асабістыя ўяўленні пра свет, умовы жыцця, жыццёвыя перспектывы, поспехі і няўдачы. Гэтаму віду светапогляду ў многім уласціва няўстойлівасць, часам супярэчлівасць і эмацыйнасць поглядаў і ацэнак. Напрыклад, ад чаго залежыць, які погляд на свет сфарміруецца ў чалавека — аптымістычны або песімістычны?

Шклянка з вадой напалову поўная або напалову пустая?

Аптымізм

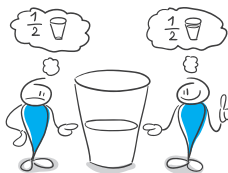
(ад лац. *optimus* — найлепшы)

Погляд на жыццё са станоўчага пункту погляду, упэўненасць у лепшай будучыні. Аптыміст лічыць няўдачы выпадковымі і непастаяннымі ў часе, а станоўчыя падзеі — заканамернымі і натуральнымі

Песімізм

(ад лац. *pessimus* — найгоршы)

Адмоўны, негатыўны погляд на жыццё. Песіміст лічыць няўдачы справай звычайнай, а станоўчыя падзеі — выпадковымі, ніяк не звязанымі з яго вартасцямі і заслугамі

Якім чынам адказ на пытанне «Шклянка напалову поўная або напалову пустая?» звязаны з адносінамі чалавека да навакольнага свету ў цэлым альбо да канкрэтнай сітуацыі ў прыватнасці? Які адказ лічыцца адказам аптыміста, а які — песіміста? ■

Светапогляд чалавека можа змяняцца з часам. Даследаванні беларускіх сацыёлагаў паказваюць, што светапогляд мае своеасаблівыя рысы ў розных узроставых групх насельніцтва.

Як з узростам змяняецца светапогляд чалавека?

- Маладыя людзі больш за іншых упэўнены ў сабе і чаканым жыццёвым поспеху. У іх найбольш шырокае кола сяброў. Яны больш за прадстаўнікоў іншых узроставаў груп спадзяюцца на свой адукацыйны ўзровень, а работа часцей прываблівае іх магчымасцю самарэалізацыі. Таксама ў маладых людзей пераважае арыентацыя на прафесійнае самавызначэнне і пошук блізкага чалавека.
- Прадстаўнікі сярэдняй узроставай групы больш рэалістычна ставяцца да сваіх жыццёвых перспектыв і ў большай ступені спадзяюцца на свае прафесійныя і дзелавыя якасці, якія павінны прывесці да практычнага выніку, радзей чакаюць ад работы ўмоў для самарэалізацыі. Наяўнасць сям'і звужае кола сяброў, а ў цэнтры ўвагі аказваюцца дзеці, іх выхаванне, жыццёвы і матэрыяльны дабрабыт.
- Людзі старэйшага пакалення часцей арыентуюцца на назапашаны жыццёвы вопыт і мудрэй ставяцца да жыцця. Яны больш цэняць грамадскае прызнанне і павагу іншых людзей. Кола сяброў у іх асяроддзі працягвае звужацца, але сувязі паміж імі становяцца мацнейшымі. Са спыненнем актыўнай прафесійнай кар'еры яны імкнуцца знайсці сабе іншыя цікавыя віды дзейнасці. Са з'яўленнем унукаў многія кажуць пра адкрыццё другога дыхання.

Ці згодны вы з гэтымі сцвярджэннямі? Аргументуйце свой пункт погляду. ■

Духоўны свет асобы. Светапогляд чалавека з’яўляецца асновай яго духоўнага свету. Ключавую ролю ў вызначэнні накіраванасці асобы і яе светапогляду адыгрывае сэнс жыцця, які выбірае чалавек.

Сэнс жыцця — гэта тое, што акрэслівае прызначэнне і канчатковую мэту чалавечага існавання, надае контуры цэльнасці жыццёваму шляху. Ён фарміруецца на аснове каштоўнасцей, найбольш значных, важных для чалавека ў яго жыцці. Сэнсаў жыцця можа быць некалькі. Тады яны выстройваюцца для чалавека ў пэўную каштоўнасную іерархію, галоўны выбар з якой часта зрабіць няпроста.

Як заставацца чалавекам у самым цяжкім становішчы?

На думку аўстрыйскага вучонага Віктара Франкла, барацьба за сэнс жыцця з’яўляецца асноўнай рухальнай сілай чалавека. Сэнс жыцця для кожнага ўнікальны. У кожнага чалавека сваё прызначэнне. Таму важны не сэнс жыцця наогул, а, хутчэй, сэнс жыцця канкрэтнай асобы ў пэўны адрэзак часу. ■

Франкл лічыў, што існуюць тры асноўныя шляхі, якія могуць дапамагчы чалавеку знайсці сэнс у жыцці. Першы — што ён дае свету плёнам сваёй дзейнасці. Другі — што бярэ ад свету ў сваіх сустрэчах і перажываннях. Трэці — пазіцыя, якую ён займае ў адносінах да свайго цяжкага становішча ў тым выпадку, калі не можа змяніць свой лёс, як гэта адбылося з самім Франклом, які апынуўся ў канцэнтрацыйным лагеры. Вучоны выжыў таму, што знайшоў сэнс жыцця ў аказанні псіхалагічнай дапамогі і падтрымкі іншым вязням.

Такім чынам, наглядным прыкладам духоўнага свету чалавека, сэнс жыцця якога выходзіць за межы накіраванасці толькі на самога сябе, з’яўляюцца ўчынкі на карысць іншых людзей. Бескарыслівая дапамога, клопат пра дабрабыт іншых людзей называецца *альтруізмам*. Часам, асабліва ў экстрэмальных сітуацыях, такі чалавек дзейнічае, ахвяруючы ўласнымі інтарэсамі, рызыкуючы здароўем і нават самім жыццём.

15-гадовы мінчанін Віталь Цітоў 28 кастрычніка 2017 г. скокнуў у халодную ваду Свіслачы дзеля выратавання дзіцяці, якое танула.

Што вы хацелі б спытаць у маладога чалавека, калі б была магчымасць узяць у яго інтэрв'ю? Чаму?

Прыкладзіце прыклады вядомых вам выпадкаў падобных учынкаў. ■

Вывучэнне жыццёвых сэнсаў сучасных грамадзян Беларусі дазваляе вылучыць асноўныя з іх. Згодна з вынікамі даследаванняў, заснаванымі на прызнанні саміх людзей, гэта перш за ўсё сям'я, дзеці, здароўе, работа, вучоба, кола сяброў.

Якія жыццёвыя каштоўнасці мы выбіраем?

Азнаёмцеся з жыццёвымі каштоўнасцямі па ўводнай інфаграфіцы. Дапоўніце пералік каштоўнасцей пры неабходнасці.

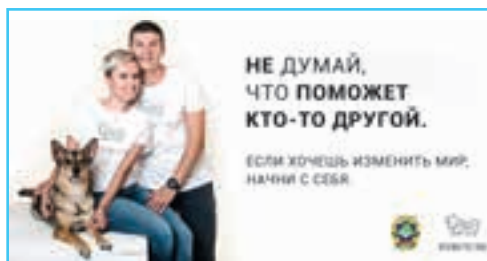
- Выберыце тры найбольш важныя, на вашу думку, каштоўнасці. Параўнайце свой выбар з выбарам аднакласнікаў.
- Якія тры каштоўнасці сталі найбольш папулярнымі ў вашым класе, а якія тры — найменш? Чым можна растлумачыць такія каштоўнасны рэйтынг?
- Правядзіце апытанне іншых узроставых груп. У чым праяўляецца адрозненне ў каштоўнасцях, а што з'яўляецца агульным? ■

Такім чынам, духоўны свет асобы — гэта ўнутраны свет чалавека, цэласная і ў той жа час супярэчлівая з'ява. Гэта складаная сістэма, элементамі якой з'яўляюцца эмоцыі і пачуцці, веды і перакананні, мэты і каштоўнасці, што ляжаць у аснове стаўлення чалавека да свету і самога сябе, надаюць сэнс яго дзейнасці.

Бездухоўнасць і яе прычыны. Найважнейшай праявай духоўнасці з'яўляецца прытрымліванне маральных асноў сумеснага чалавечага жыцця. Іх грубае ігнараванне і прамое парушэнне прыводзяць да бездухоўнасці. *Бездухоўнасць* уяўляе сабой прамы вынік

эгаістычнасці чалавека, антыгуманнага характару мэт, якія ён ставіць перад сабой, і сродкаў, выкарыстоўваючы якія імкнецца дасягнуць гэтых мэт.

Эгаістычнасць чалавека праяўляецца ў празмернай накіраванасці асобы на сябе, засяроджанасці толькі на ўласных інтарэсах і няздольнасці ўлічваць інтарэсы і пункт погляду іншых людзей.

Якія праблемы эгаістычных і безадказных паводзінаў людзей у розных краінах уздымае сацыяльная рэклама — некамерцыйная рэклама, што мае на мэце прыцягненне ўвагі да негатыўных з'яў жыцця грамадства?

Знайдзіце ў Сеціве і зрабіце падборку сацыяльнай рэкламы, што заклікае да пераадолення адмоўных з'яў сучаснасці. ■

Крайнімі формамі праявы бездухоўнасці з'яўляюцца антыграмадскія дзеянні, сярод якіх найбольш асуджаюцца крымінальныя злачынствы і хуліганскія дзеянні, культурны вандалізм (знішчэнне гістарычных і культурных каштоўнасцей і святынь), варварскія адносіны да прыроды. У падлеткавым асяроддзі — гэта гвалт і здзек з аднагодкаў або малодшых па ўзросце дзяцей, праявы злосці, зайздрасці і нянавісці ў адносінах да іншых.

1. Растлумачце, што такое светапогляд і якая яго роля ў жыцці чалавека.
2. Прывядзіце прыклады аптымістычнага і песімістычнага стаўлення да жыцця.
3. Прыкладам якой накіраванасці асобы з'яўляецца надпіс, які пакінулі нам 20 ліпеня 1941 г. абаронцы Брэсцкай крэпасці: «Я умираю, но не сдаюсь! Прощай, Родина»? Абгрунтуйце сваё меркаванне.
4. Для ўсведамлення розных асноў сэнсу жыцця беларусаў падчас аднаго з даследаванняў вучоныя задалі пытанне: «Што азначае для Вас багацце?» Прааналізуйце табліцу. Адкажыце на пытанні: з чым асацыіруецца багацце ў большасці людзей? якія каштоўнасці пераважаюць у большасці людзей — матэрыяльныя або духоўныя? чаму вы так думаете? ■

№	Адказы на пытанне: «Што азначае для Вас багацце?»	Колькасць адказаў, %
1	Упэўненасць у будучыні	72,7
2	Магчымасць дапамагаць блізкім	65,3
3	Высокааплата работа	64,7
4	Магчымасць падарожнічаць	58,1
5	Наяўнасць прыбыткавай справы	36,3
6	Магчымасць жыць там, дзе хочацца	32,2
7	Наяўнасць жылля	30,7
8	Наяўнасць дарагой машыны, мэблі, адзення	24,0
9	Магчымасць рабіць ахвяраванні	16,2
10	Наяўнасць рахунку ў замежным банку	15,9
11	Наяўнасць каштоўных папер	14,1
12	Наяўнасць валюты, каштоўнасцей	12,8

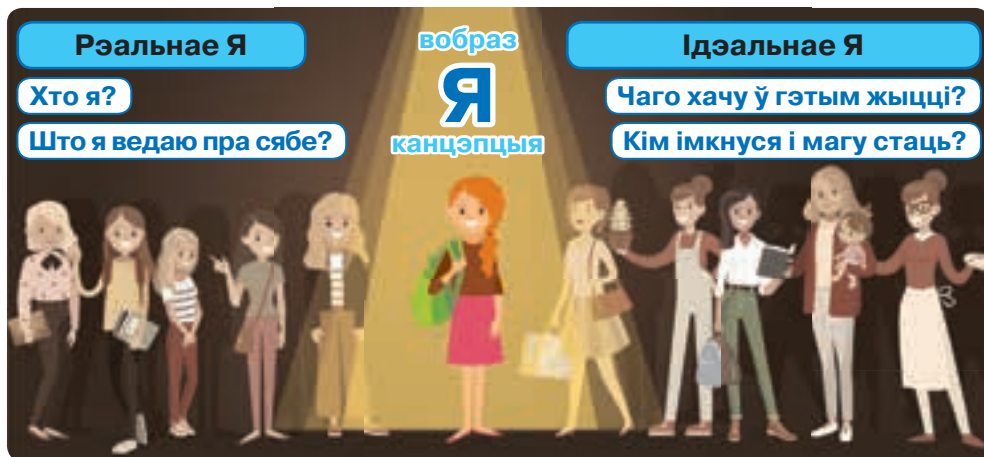

Выканайце міні-праект «Калі яны былі маладыя». Стварыце падборку фотаздымкаў з сямейнага архіва, якія ілюструюць жыццёвыя каштоўнасці і перакананні ваших дзядуляў і бабуль у маладосці. Параўнайце з іх сённяшнімі поглядамі. Што змянілася, а што засталася нязменным? Выкарыстоўвайце памятку для аналізу фота. ■

§ 5. Пазнанне чалавекам самога сябе

Самапазнанне = самаацэнка?

Спосабы самапазнання. «Пазнай самога сябе» — гаворыць надпіс на калоне старажытнагрэчаскага храма Апалона ў Дэльфах, аўтарства якога прыпісваецца аднаму з сямі старажытнагрэчаскіх мудрацоў.

Самапазнанне пачынаецца з ранняга ўзросту і працягваецца ўсё чалавечае жыццё. Псіхолагі называюць тры асноўныя прычыны павышанай цікавасці чалавека да самога сябе. Гэта, па-першае, пошук аб'ектыўных ведаў пра сябе. Па-другое, імкненне знайсці асновы для пазітыўнай самаацэнкі і ўзняць тым самым самапавагу. Па-трэцяе, жаданне параўнаць уласныя веды пра сябе з ацэнкамі сваёй асобы навакольнымі людзьмі.

Што ўключае ў сябе самапазнанне? У паўсядзённай жыццёвай практыцы самапазнанне адбываецца, у першую чаргу, з дапамогай такіх метадаў, як:

- саманазіранне за сваім духоўным светам і паводзінамі, адносінамі з іншымі людзьмі;
- самааналіз сваіх думак, пачуццяў, жаданняў, учынкаў, высьвятленне іх прычын і наступстваў;
- параўнанне сябе з іншымі людзьмі шляхам назірання за іх паводзінамі;
- разуменне таго, як цябе ацэньваюць іншыя людзі, асабліва аўтарытэтныя для цябе;
- самасправаздача, нярэдка ў выглядзе дзённіка.

Стварыце слоўны партрэт сваёй асобы, выкарыстоўваючы метада «Акно Джохары» (ад імянаў яго стваральнікаў — амерыканскіх псіхолагаў Джозэфа Ліфта і Харынгтана Інхама).

Апішыце сябе, ужываючы толькі прыметнікі (не менш за 10). Прапануйце свайму сябру апісаць вас.

Запоўніце табліцу:

- у левае верхняе акно («Адкрытая зона») запішыце тыя словы, якія ёсць і ў вашым уласным спісе і спісе сябра;
- у левае ніжняе («Схаваная зона») — словы, якія ёсць толькі ў вашым спісе;
- у правае верхняе («Сляпая зона») — словы, якія ёсць толькі ў спісе сябра;
- у правае ніжняе («Невядомая зона») — словы, якіх няма ні ў адным спісе (гэта могуць быць якасці, якімі вы хочаце валодаць або вам іх не хапае, на думку сябра). ■

Абмяркуйце, чым карыснае гэта практыкаванне для самапазнання. Якую зону (адкрытую, схаваную, сляпую або невядомую) неабходна імкнуцца павялічыць (або паменшыць)? ■

Я-канцэпцыя і самаацэнка асобы. У працэсе самапазнання фарміруецца *Я-канцэпцыя* (у іншай тэрміналогіі — *Я-вобраз*), якая азначае даволі ўстойлівае, у большай ці меншай ступені ўсвядомленае і выяўленае ў слоўнай форме ўяўленне чалавека пра самога сябе.

Пра пачатак фарміравання *Я-вобраза* можна меркаваць па фразях, якія з’яўляюцца ў маўленні 2—3-гадовага дзіцяці: «Я», «Я сам», «Я хачу». Гэта значыць, што дзіця пачынае ўсведамляць уласныя дзеянні, вылучаць сябе сярод іншых людзей і адрозніваць сябе ад іх.

Стваральнік *Я-канцэпцыі* амерыканскі псіхалаг XX ст. Карл Роджэрс вылучыў у духоўным свеце чалавека два вядучыя складнікі: «*Я-рэальнае*» і «*Я-ідэальнае*». ■

«*Я-рэальнае*» — гэта сістэма сапраўдных чалавечых думак, пачуццяў і жаданняў, якія існуюць у цяперашні час. «*Я-ідэальнае*» — гэта тое, якім чалавек хацеў бы быць. *Я-канцэпцыя* складаецца з цэлага шэрагу больш канкрэтных *Я-вобразаў*. Іх пералік не носіць стабільна прынятага характару і з’яўляецца разнастайным.

Я-канцэпцыя

Я-цяперашняе

Як чалавек успрымае сябе ў цяперашні час

Я-чаканае

Якім, на думку чалавека, яго ўспрымаюць навакольныя

Я-мінулае

Як чалавек ацэньвае сябе ў мінулы перыяд жыцця

Я-ўяўнае

Якім чалавек хацеў бы стаць пры асабліва спрыяльных умовах

Стварыце калаж «Мае *Я-вобразы*». ■

Я-вобразы шматлікія і разнастайныя. Вынікам гэтага з'яўляюцца перажыванні, псіхалагічныя праблемы, неадаптаваныя формы паводзінаў. Гэта можа адбывацца на галоўным выніку — самаацэнцы асобы, якая можа быць як больш высокай, так і больш нізкай. Вельмі шмат пачуццяў у нас звязана з успрыманням уласнай асобы. Яны могуць узнікаць з-за таго, што мы пастаянна сутыкаемся з велізарнай колькасцю эталонаў і ўзораў, якія бачым у кіно і глянцавых часопісах, на фота «зорак» у сацыяльных сетках.

Ляльку Барбі і персанажаў анімэ часта звязваюць з уяўленнямі аб ідэальным целаскладзе і прыгажосці твару. Назавіце пазітыўныя і негатыўныя бакі ўплыву знакамітасцей на самаацэнку асобы. ■

Важна разумець, што многія з гэтых вобразаў першапачаткова задаюць недасягальныя арыенціры і навязваюцца індустрыяй моды і рэкламай з камерцыйнай мэтай. Таму тут вельмі важная крытычная ацэнка, веданне і разуменне сябе.

Самаацэнка — каштоўнасць, значнасць, якімі надзяляе сябе чалавек як асоба ў цэлым, так і асобныя грані сваёй дзейнасці, паводзінаў, характару. Існуе так званая формула самаацэнкі:

$$\text{самаацэнка} = \frac{\text{поспех}}{\text{узровень дамаганняў}}$$

Узровень дамаганняў — гэта тое, чаго імкнецца дасягнуць чалавек у розных сферах (вучоба, кар'ера, матэрыяльны дабрабыт і інш.). Поспех — фактычны вынік яго дасягненняў, рэалізацыя мэт, пастаўленых у жыцці. З формулы відавочна, што самаацэнку можна ўзняць або дасягаючы поспеху і павышаючы плён сваіх дзеянняў, або зніжаючы ўзровень дамаганняў. У першым выпадку вынікам пазітыўнай самаацэнкі з'яўляецца самапавага. Пры відавочных адхіленнях ад адэкватнай самаацэнкі асоба можа пе-

ражываць унутраныя канфлікты і адчуваць псіхалагічны дыскамфорт.

Самаацэнка

Адэкватная

Неадэкватная

Завышаная

Заніжаная

Строгасць да самога сябе — гэта на карысць або на шкоду? Ці бяспечная завышаная самаацэнка? ■

Пазітыўны Я-вобраз выклікае самапавагу, адчуванне ўласнай значнасці. Завышаная самаацэнка праяўляецца ў празмернай самаўпэўненасці, саманадзейнасці, няздольнасці рэальна ацэньваць свае магчымасці і поспехі або няўдачы. Такі чалавек часцей за ўсё ганарысты і фанабэрысты, яго адносіны з людзьмі наладжваюцца на асабістай карысці і карыснасці. Нізкая самаацэнка, якая фарміруе пачуццё непаўнаважнасці, вядзе да празмернай залежнасці чалавека ад знешніх абставін, уплыву іншых людзей і негатыўна адбіваецца на яго паводзінах, ствараючы так званы эфект «вывучанай бездапаможнасці». Калі чалавек бачыць, што ён не можа паўплываць на сітуацыю, ён перастае прадпрымаць спробы што-небудзь зрабіць у далейшым.

Спосабы пераадолення «вывучанай бездапаможнасці»:

- зварот да ўласнага станоўчага вопыту вырашэння падобных праблем;
- выкарыстанне вопыту іншых людзей, якія паспяхова спраўляюцца з дадзенымі задачамі;
- падтрымка з боку іншых людзей, якая заключаецца ў перакананні, што чалавек здольны вырашыць пэўную праблему;
- зніжэнне эмацыйнага ўзбуджэння, пераадоленне стрэсавага стану, паколькі людзі з большай верагоднасцю дабіваюцца поспеху, калі яны не напружаныя і эмацыйна спакойныя.

Самаацэнка адыгрывае вельмі важную ролю ў арганізацыі кіравання сваімі паводзінамі, без яе цяжка або нават немагчыма самавызначыцца ў жыцці. Адэкватная самаацэнка дае чалавеку ўпэўненасць у сабе і падтрымлівае яго чалавечую годнасць.

Шляхі самаразвіцця асобы. Існуюць розныя спосабы самаўплыву і самаразвіцця асобы:

- планаванне асобнага духоўнага росту і прафесійнага развіцця;
- самасправаздачы пра выкананне складзеных для сябе планаў развіцця;
- свядомае прыняцце на сябе абавязкаў перад іншымі людзьмі, асабліва аўтарытэтнымі, і перад самім сабой;
- самаарганізацыя дзейнасці і асабістага жыцця на аснове строга заведзенага распарадку;
- самазаахвочванне за дасягнутыя поспехі;
- самапакаранне за невыкананне пастаўленых перад сабой мэт і задач.

Самапазнанне — аснова самаразвіцця, свядомых дзеянняў чалавека па авалоданні сваёй свядомасцю, паводзінамі і эмоцыямі, фарміраваннем валявых якасцей. У кіраванні свядомасцю галоўным з’яўляецца знаходжанне годнага сэнсу жыцця. Яшчэ адна найважнейшая задача самаразвіцця — гэта ўменне кантраляваць свае паводзіны. А гэта значыць, што патрэбна вельмі абдуманая, узважана ставіцца да выбару жыццёвай мэты. Прымаючы рашэнне, варта суадносіць пастаўленыя мэты са сваімі магчымасцямі. Але, пачынаючы дзейнічаць, неабходна быць упэўненым у сабе, сваіх сілах і здольнасцях.

1. Пералічыце і канкрэтызуйце прыкладамі спосабы самапазнання асобы. Якія з іх найбольш эфектыўныя, на ваш погляд?
2. Што больш уплывае на нашы паводзіны і самаацэнку: рэальнае меркаванне іншых людзей або тое, што мы думаем наконт гэтага меркавання?
3. Складзіце на аснове ўводнай інфаграфікі план выступлення перад падлеткамі або іх бацькамі на тэму «Самаацэнка асобы». Запішыце тэзісы свайго выступлення. Ці будуць яны адрознівацца ў залежнасці ад аўдыторыі, перад якой вы будзеце выступаць?
4. Ахарактарызуйце сябе. Запоўніце табліцу. На аснове даных табліцы сфармулюйце тры задачы свайго развіцця як асобы. ■

Мае моцныя бакі	Мае слабыя бакі	Я хачу змяніць у сабе

Выканайце міні-праект «Тыдзень працы над сабой». Распрацуйце тыднёвы план дзеянняў па самаразвіцці і напішыце яго кароткае абгрунтаванне. Якія дзеянні вы ўключыце, а якія не ўключыце ў свой план: рабіць зарадку, правесці дзень без інтэрнэту, навесці парадак на працоўным месцы, не правяраць пошту і сацыяльныя сеткі да абеду, схадзіць на прагулку без гаджэтаў, аддаць рэчы, якія ўжо не носіш, не купляць нічога 24 гадзіны, правесці тыдзень без газіраваных напояў і фаст-фуду, прачытаць адну кнігу не па школьнай праграме і да т. п.? Прааналізуйце, якія з намечаных дзеянняў удалося выканаць, а якія не атрымалася. ■

Панядзелак	
Аўторак	
Серада	
Чацвер	
Пятніца	
Субота	
Нядзеля	

Абагульненне па раздзеле «Чалавек»

1. Дайце азначэнні наступным паняццям: асоба, воля, здольнасці, індывід, індывідуальнасць, самаацэнка, светапогляд, свядомасць, тэмперамент, характар, эмоцыі.
2. Пералічыце спосабы кіравання эмоцыямі і прыёмы развіцця валявых якасцей асобы. Як яны ўзаемазвязаны?
3. Запоўніце табліцу «Біялагічнае і сацыяльнае ў чалавеку». Выкарыстайце наступныя паняцці: асоба, воля, дзейнасць, задаткі, здольнасці, індывід, індывідуальнасць, інстынкты, паводзіны, праца, прыстасаванне, псіхіка, самаацэнка, светапогляд, свядомасць, тэмперамент, характар, эмоцыі. З якімі паняццямі і чаму ўзніклі цяжкасці?

Біялагічнае	Сацыяльнае

4. Прывядзіце прыклады дзеянняў або праяў розных тыпаў тэмпераменту, характару і ўзроўняў самаацэнкі.
5. Прачытайце тэксты, вылучыце ў іх асноўныя паняцці і выкарыстайце іх у якасці асновы для стварэння новага тэксту. Прыдумайце загалоўкі, які б не толькі адлюстроўваў галоўную думку тэксту, але і прыцягваў увагу да яго.

Тэкст 1

Фізіялагічная аснова паводзінаў індывіда ахопліваецца паняццем «тэмперамент», а сацыяльна абумоўленая сфера яго паводзінаў — паняццем «характар». У станаўленні характару істотную ролю адыгрывае асяроддзе, а таксама вышальныя абставіны, што ўзнікаюць на жыццёвым шляху чалавека, асабліва ў дзіцячыя і юнацкія гады. Аднак, паколькі характар звязаны са светапоглядам асобы, яго інтэнсіўнае мэтанакіраванае фарміраванне адбываецца і ў сталым узросце. Тэмперамент больш суадносіцца са сферай эмоцый, а характар — з валявой сферай.

Тэкст 2

Згодна з тэорыяй «люстранога Я» (Чарлза Кулі), мы ўспрымаем сябе вачыма іншых людзей. Значыць, наша самаацэнка ў многім залежыць

ад таго, што пра нас думаюць навакольныя. Пры гэтым людзі рэдка задаюць навакольным пытанне: «Што ты пра мяне думаеш?» Часцей за ўсё мы самі адказваем на гэта пытанне за іншых, абапіраючыся на вопыт паўсядзённага ўзаемадзеяння. Чалавек адчувае сябе камфортна, калі ён упэўнены, што іншыя ўспрымаюць яго вобраз пазітыўна. Наадварот, у выпадках, калі чалавек сумняваецца ў станоўчых ацэнках з боку іншых, у яго ўзнікае адчуванне няўпэўненасці ў сабе.

6. Звярніце ўвагу на прыметнікі і дзеепрыметнікі, якія ўжываюць для апісання асобы і характару чалавека. Гавораць пра асобу «выдатную», «творчую», «шэрую», «злачынную» і да т. п. У дачыненні да характару выкарыстоўваюцца прыметнікі «цяжкі», «цвёрды», «жалезны», «мяккі», «залаты». Чаму мы не гаворым «выдатны характар» або «мяккая асоба»?
7. Вызначце тэмперамент, характар і ўзровень самаацэнкі літаратурных і кінагерояў (на выбар). Хто з іх, на ваш погляд, і чаму можа быць аднесены да экстравертаў, а хто — да інтравертаў? Пацвердзіце сваю характарыстыку вытрымкамі з тэкстаў або відэафрагментамі.
 - Гары Потэр, Герміёна Грэйнджэр, Рон Уізлі, Драка Малфай (Д. Роўлінг. Кнігі пра Гары Потэра).
 - Андрэй Беларэцкі, Надзея Яноўская, Рыгор Дубатоўк, Алесь Варона (У. Караткевіч. «Дзікае паляванне караля Стаха»).
8. Складзіце на аснове інфаграфік да кожнага параграфа выніковы тэкст для абагульнення па раздзеле «Чалавек» (не больш чым на старонку).
9. Знайдзіце і прааналізуйце комікс дацкага мастака Херлуфа Бідструпа «Чатыры тэмпераменты». Вызначце:
 - якому тыпу тэмпераменту адпавядае рэакцыя ўладальніка капелюша ў кожнай сітуацыі;
 - якія эмоцыі адчувалі ўдзельнікі кожнай з чатырох сітуацый з капелюшом;
 - як у кожным выпадку сітуацыя з капелюшом паўплывала на самаацэнку яе ўдзельнікаў.

II

Дзейнасць, зносіны, узаемадзеянне

Дзейнасць ◇

Зносіны ◇

Стэрэатып ◇

Што такое?

1

2

Якія бываюць?

◇ Віды дзейнасці

◇ Патрэбы і матывы

◇ Эфекты ўспрымання

Стылі лідарства ◇

Супрацоўніцтва і саперніцтва ◇

Дзелавыя і асобныя канфлікты ◇

Чым адрозніваюцца?

3

4

Як узаемазвязаны?

◇ Віды канфліктаў і стратэгіі іх вырашэння

◇ Лідары і групы

◇ Стэрэатыпы і булінг

Сям'я ◇

Дзейнасць ◇

Каханне ◇

Чым важныя?

5

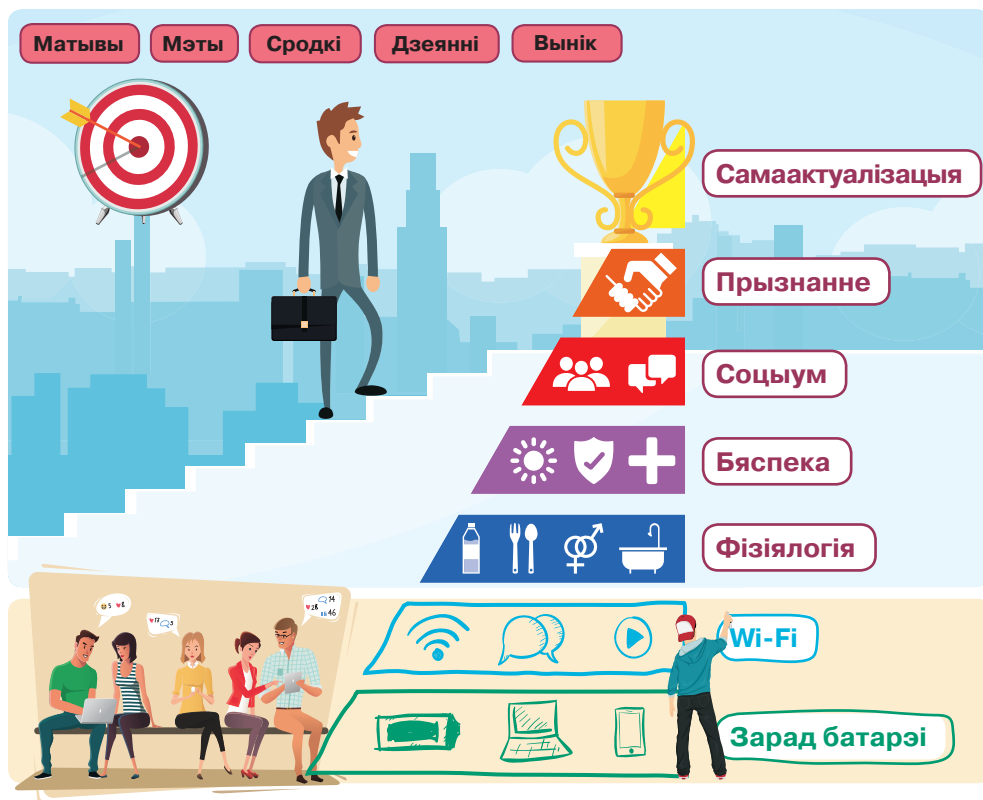
У жыцці ўменне кантактаваць з людзьмі значна важнейшае, чым валоданне талентам?

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

?

§ 6. Дзейнасная сутнасць чалавека

Мэта дзейнасці = вынік?

Структура дзейнасці. Чалавек можа паўнаўдасна існаваць толькі ў цеснай сувязі з навакольным асяроддзем — прыродным і сацыяльным. Як біялагічны арганізм чалавек (падобна да іншых істот) мае патрэбу ў ежы, сне, адпачынку; як асоба чалавек не можа сфарміравацца і існаваць па-за грамадствам, без зносін і ўзаемадзеяння з іншымі людзьмі. На задавальненне гэтых патрэб як умовы існавання чалавека накіравана яго дзейнасць.

Дзейнасць — уласцівае чалавеку актыўнае стаўленне да разнастайных умоў свайго жыцця і да самога сябе, іх усвядомленае пераўтварэнне ў адпаведнасці са сваімі жаданнямі. Разнастайнасць дзейнасці вызначае розныя падыходы да яе структуры, вылучэння асобных элементаў. Напрыклад, дзейнасць можна разглядаць як:

- паслядоўнасць дзеянняў, што змяняюць адно другое, для дасягнення пастаўленай мэты;
- змяненне матываў, што накіроўваюць дзеянні чалавека.

Структура дзейнасці ўключае матывы і дзеянні для дасягнення мэты (канкрэтных мэт), якія з’яўляюцца своеасаблівымі прыступкамі на шляху рэалізацыі матываў, а таксама сродкі іх дасягнення і канчатковы вынік.

Структура дзейнасці

Матыў

Мэта

Сродкі

Дзеянні

Вынік

Суаднясіце пытанні з элементамі схемы «Структура дзейнасці»:

- Дзеля чаго?
- Чаму?
- Як?
- З дапамогай чаго?
- Што ў выніку? ■

Індывідуальна і сумесна з іншымі людзьмі мы здзяйсняем мноства розных дзеянняў (напрыклад, у гэты момант вы чытаеце дадзены тэкст). Аднак далёка не ўсе з іх можна назваць учынкамі. *Учынак* — гэта асобасна значны, самастойны і закончаны акт дзейнасці. Па ўчынку можна меркаваць пра асобу, бо ён вызначаецца каштоўнасцямі арыенцірамі чалавека і заўсёды здзяйсняецца як выбар.

Патрэбы і матывы чалавека. Пры тлумачэнні вытокаў чалавечай дзейнасці часцей за ўсё выкарыстоўваюцца паняцці «патрэба» і «матыў». **Патрэба** — гэта стан нястачы, недахопу чаго-небудзь, не-

абходнага асобнаму чалавеку, групе людзей або грамадству ў цэлым. Патрэбы бываюць розныя: матэрыяльныя і духоўныя, прыроджаныя і набытыя, пастаянныя і сітуацыйныя. Яны не заўсёды выразна ўсведамляюцца чалавекам. А калі яны ўсвядомлены чалавекам і падахвочваюць яго да дзеяння, можна казаць пра матывы. **Матыў** (франц. *motif* — матыў, ад лац. *movēre* — рухаць) — гэта заахвочванне да ўсвядомленых актыўных дзеянняў, аснову якіх складае эмацыйна перажытае жаданне нечага дасягнуць, нешта здзейсніць у жыцці. Тэрмін «матыў» прынята ўжываць у сітуацыях, калі гаворка ідзе пра такія найбольш значныя ў жыцці чалавека з’явы, як навучанне, праца, здароўе, сям’я, ідэйныя перакананні, вера, адносіны з людзьмі і стаўленне да краіны, у якой нарадзіўся і жывеш і інш.

Чаму важна разумець матывы людзей?

Тры чалавекі працавалі на будоўлі. У аднаго з іх спыталі:

— Што ты тут робіш?

Спыніўшыся і выцершы пот, ён стомлена адказаў:

— Я кладу цэглу.

Тое самае пытанне задалі другому. Ён адказаў:

— Я зарабляю грошы. У мяне вялікая сям’я, і я павінен яе карміць.

Трэці чалавек, пачуўшы такое самае пытанне, адказаў:

— Я будую храм!

Абмяркуйце ў парах. Прывядзіце прыклады аднолькавых дзеянняў, у якіх могуць быць супрацьлеглыя матывы. Прывядзіце прыклады розных учынкаў, у аснове якіх могуць быць аднолькавыя матывы. ■

У ліку найбольш важных для чалавека матываў часта кажуць пра матыв *самаактуалізацыі*, іншымі словамі — пра імкненне чалавека стаць такім, якім ён можа быць, максімальна развіць і рэалізаваць свае здольнасці, дасягнуць найбольшых поспехаў у прафесійнай дзейнасці і асабістым жыцці. У імкненні да самаактуалізацыі часцей за ўсё бачаць крыніцу пазнання навакольнага свету, а таксама творчасці, пад якой разумеюць стварэнне новых, арыгінальных, значных ідэй і прадметаў у розных галінах жыцця людзей, але перш за ўсё ў навучы, тэхніцы і мастацтве.

Самаактуалізацыя з'яўляецца вяршыняй у «пірамідзе патрэб», распрацаванай амерыканскім вучоным Абрахамам Маслоу ў сярэдзіне XX ст. ■

Маслоу вылучыў групы патрэб і матываў, якія ўпарадкаваў адпаведна іх значнасці ў жыцці і развіцці чалавека. Іерархія пачынаецца з неабходнасці першапачатковага задавальнення фізіялагічных патрэб людзей (дыхаць, піць, есці, сагравацца). За задавальненнем фізіялагічных патрэб наступным па значнасці ў іерархіі Маслоу знаходзіцца імкненне да фізічнай бяспекі і абароненасці. Трэцяе і чацвёртае месцы займае імкненне да сацыяльных сувязяў, інакш кажучы, сяброўскіх адносін з людзьмі, і да грамадскай павягі і прызнання. На вяршыні іерархіі знаходзіцца самаактуалізацыя. Перш чым актывуюцца жаданні больш высокіх узроўняў, павінны быць задаволены патрэбы ніжэйшых узроўняў.

Ці абавязкова блакіруюцца іншыя чалавечыя імкненні, у тым ліку і матыв самаактуалізацыі, калі ніжэйшыя патрэбы часова не задаволены? Выкарыстоўвайце пры адказе ўводную інфаграфіку. ■

З паняццямі «матыв» і «патрэбы» суадносіцца паняцце «інтарэс». *Інтарэс* — гэта станоўча афарбаваны эмацыйны працэс, звязаны з патрэбай даведацца нешта новае пра пэўны аб'ект, з па-

вышанай увагай да яго. У інтарэсе таксама выяўляецца імкненне чалавека да спрыяльных умоў сваёй дзейнасці.

Сучасны чалавек жыве ў надзвычай насычаным інфармацый асяроддзі — медыясферы, у якой маладыя людзі праводзяць значна больш часу, чым прадстаўнікі старэйшых пакаленняў. Гэта адлюстравана ў гумарыстычнай інтэрпрэтацыі «Піраміды патрэб» Маслоу на ўводнай інфаграфіцы, дзе дамаляваны яе падмурак. Як сфарміраваліся інфармацыйныя патрэбы сучаснага чалавека? Наколькі мы іх усведамляем? Ці ўваходзяць медыя ў кола нашых інтарэсаў або яны ўжо ператварыліся ў сапраўднае захапленне?

Колькі часу мы штодзень прысвячаем медыясферы?

Складзіце дыяграму «Мой дзень у медыясферы» (будны або выходны). Адлюстрыце ў ёй, як размеркаваны ваш час. Як вы думаеце, ці рацыянальна вы выдаткоўваеце свой час? Параўнайце з дыяграмамі аднакласнікаў, абмяркуйце вынікі. ■

Віды дзейнасці. З патрэбамі звязана ўзнікненне розных відаў дзейнасці. Неабходнасць рэалізацыі біялагічных патрэб спарадзіла практычную, перш за ўсё працоўную дзейнасць чалавека. Для яе ажыццяўлення патрэбны веды пра навакольны свет і самога чалавека, развіццё яго здольнасцей і працоўных навыкаў, стварэнне прылад працы. Рэалізацыя патрэбы ў пазнанні навакольнага свету і свайго месца ў ім спарадзіла пазнавальную дзейнасць, перш за ўсё навуковыя веды, мастацтва, маральныя, рэлігійныя, філасофскія і палітычныя ідэі. Вялікая роля ў навучанні чалавека працоўным навыкам, прывіцці нормаў сумеснага жыцця, набыцці першапачатковых ведаў пра свет і сябе з даўніх гістарычных часоў належыць гульнёвай дзейнасці.

Пералічыце вядомыя вам гульні. Прапануйце некалькі крытэрыяў, паводле якіх можна вылучыць розныя віды гульняў. ■

Гульня вызначаецца як свабоднае дзеянне, якім займаюцца без прымусу, у вольны час. Гэтыя дзеянні робяць у адмысловай гульнёвай прасторы, таму гульня адрозніваецца ад рэальнага жыцця. Разам з тым у гульні ёсць пэўны парадак, правілы, якія неабходна выконваць.

Калі гуляе дзіця, яно асвойвае навакольны свет. У жыцці дарослых людзей гульнёвы падыход эфектыўны ў працэсе навучання, паколькі гульня актывізуе эмоцыі. Падчас гульні людзьмі рухае жаданне перамагчы, нестандартна выявіць сябе, ужыць арыгінальную ідэю. У чалавека з'яўляецца глыбінная патрэба адшукаць спосаб вырашэння праблемы або задачы. Такі від дзейнасці можа выкарыстоўвацца ў дачыненні да любой сферы.

Як узаемазвязаны розныя віды дзейнасці?

Дзейнасць

Гульня

Навучанне

Праца

Якім чынам адна і тая дзейнасць чалавека можа быць працай для аднаго і гульнёй для другога? Прывядзіце прыклады гульні ў навучальнай дзейнасці. ■

У кожным відзе дзейнасці ставяцца пэўныя мэты і задачы і выкарыстоўваюцца адпаведныя сродкі для іх дасягнення. Паводле характару самога працэсу дзейнасці яе можна падзяліць на рэпрадуктыўную і творчую.

Для рэпрадуктыўнай дзейнасці характэрна паўтарэнне раней ужо адпрацаваных сродкаў дасягнення загадзя вядомага выніку. Напрыклад, вырабіць сто аднолькавых дэталей за змену ці дзесяць разоў сыграць адну і тую гаму. Прыметамі рэпрадуктыўнай дзейнасці з'яўляюцца тыповыя, стандартныя, правераныя, неаднаразова паўтораныя ў мінулым дзеянні.

Да творчай належаць толькі тыя віды дзейнасці, у працэсе выканання якіх чалавек стварае новае для сябе і (або) іншых людзей. Гэта можа быць новая мэта і, адпаведна, новы вынік ці новыя сродкі, новыя спосабы іх дасягнення. Найбольш ярка творчасць выяўляецца ў дзейнасці навукоўцаў, вынаходнікаў, пісьменнікаў, мастакоў, якіх часта называюць прадстаўнікамі творчых прафесій. На самай справе многія іншыя віды дзейнасці таксама ўключаюць у сябе элементы творчасці.

Напрыканцы неабходна адзначыць, што падставай для любой дзейнасці чалавека з'яўляюцца зносіны. Без зносін чалавечая дзейнасць немагчымая, таму менавіта зносіны будуць прадметам нашай увагі ў наступных параграфрах.

1. Што такое матывы і патрэбы чалавека?
2. Вылучыце структурныя кампаненты дзейнасці (матыв, мэта, дзеянні і сродкі) у наступных сітуацыях:
 - каб парадаваць і здзівіць сваіх гасцей, гаспадыня вывучае кулінарныя кнігі і сайты ў пошуках «экзатычных» рэцэптаў;
 - збіраючыся ў падарожжа, аўтааматар правярае стан свайго аўтамабіля, залівае поўны бак паліва, мяняе масла;
 - многія выпускнікі школ імкнуцца вучыцца ў вышэйшых навучальных установах і атрымаць прафесію высокай кваліфікацыі. Маладыя людзі загадзя выбіраюць будучую спецыяльнасць і адпаведную ёй навучальную ўстанову, рыхтуюцца да паступлення, магчымага пераезду на новае месца жыхарства. Для рэалізацыі свайго імкнення маладыя людзі выкарыстоўваюць паглыбленае вывучэнне адпаведных вучэбных прадметаў, наведванне факультатыўных заняткаў, удзел у прадметных алімпіадах і інш.
3. Дакажыце або аспрэчце наступныя меркаванні. Выкарыстоўвайце ўводную інфаграфіку.
 - Да базавых патрэб чалавека адносяцца сон, ежа, прызнанне, бяспека.
 - Фундаментам «піраміды патрэб» з'яўляецца самаактуалізацыя.
4. Станоўчая матывацыя — гэта матывацыя, заснаваная на станоўчых стымулах (заахвочваць да нечага). Адмоўная матывацыя — гэта матывацыя, заснаваная на адмоўных стымулах (караць за нешта). Якая матывацыя, на ваш погляд, больш эфектыўная? Чаму? ■

Выканайце міні-праект «Патрэбы і рэклама». Стварыце калаж або плакат, прысвечаны спосабам уздзеяння рэкламы на патрэбы і матывацыю падлеткаў. Выкарыстоўвайце памятку «Як аналізаваць рэкламны ролік?». ■

§ 7. Зносіны і іх роля ў жыцці чалавека

У зносінах чалавек — мэта ці сродак?

Словы

Гукі
і інтанацыя

Позы і жэсты

!!!

???

Узаемадзеянне

Успрыманне адно аднаго

Абмен інфармацыяй

Нефармальныя

Інтымна-асобасныя

Фармальныя

Інструментальныя

Дыялог
або
маналог?

Прамыя

Апасродкаваныя

Зносіны, іх формы. Штодня кожны чалавек сустракаецца і кантактуе з іншымі людзьмі. У час гэтых кантактаў людзі абменьваюцца навінамі, ідэямі, дзеляцца эмоцыямі, думкамі. Такое ўзаемадзеянне паміж людзьмі мы называем зносінамі. З аднаго боку, тэрмін «зносіны» інтуітыўна зразумелы кожнаму, паколькі мы з’яўляемся непасрэднымі ўдзельнікамі гэтага працэсу. З другога боку, у залежнасці ад сітуацыі мы надзяляем гэты тэрмін рознымі значэннямі.

У самым шырокім сэнсе зносінамі можна назваць практычна любы кантакт паміж людзьмі. Напрыклад, калі ў аўтобусе вы просіце іншага пасажыра трохі пасунуцца, каб вы маглі прайсці да выхаду, — гэта ўжо зносіны. У адказ на гэта ён выконвае дзеянне — саступае вам дарогу. Але ці можна сказаць «мы маем зносіны» пра чалавека, з якім вы штораціцы едзеце ў адным аўтобусе і больш вас нічога не звязвае? Вядома, зносіны — нешта больш глыбокае і складанае. Гэта цесная міжасобасная сувязь, гісторыя вашых адносін з канкрэтным чалавекам. Гаворачы пра зносіны, мы ў першую чаргу маем на ўвазе міжасобасныя кантакты знаёмых паміж сабой людзей, а не мноства непасрэдных кантактаў незнаёмых людзей (напрыклад, у натоўпе) або масавыя зносіны з дапамогай радыё, тэлебачання, прэсы (СМІ).

Зносіны — гэта працэс абмену інфармацыяй і (або) дзеяннямі, які суправаджаецца ўзаемным успрыманням і пазнаннем людзьмі адно аднаго. У такім азначэнні робіцца акцэнт на структуру працэсу, якая ўключае тры ўзаемазвязаныя бакі зносін: абмен інфармацыяй, успрыманне людзьмі адно аднаго, узаемадзеянне.

Нягледзячы на разнастайнасць умоў, пры якіх мы ўступаем ў кантакты з іншымі людзьмі, можна вылучыць асноўныя формы міжасобасных зносін. Перш за ўсё варта адрозніваць *фармальныя* і *нефармальныя зносіны*. Пад фармальнымі разумеюцца зносіны, падпарадкаваныя правілам, прадпісанням, статуту. Для такіх зносін характэрны афіцыйнасць, безаблічнасць, неэмацыйнасць,

перавага афіцыйнай-дзелавой лексікі, выкарыстанне спецыяльнай тэрміналогіі і ўстойлівых маўленчых зваротаў. Пад нефармальнымі разумеюцца зносіны, для якіх характэрны асабістыя адносіны паміж людзьмі, адкрыты абмен думкамі, праява эмоцый. Пераважна ў прафесійнай сферы кажуць пра дзелавыя зносіны, падпарадкаваныя рашэнню пэўнай вытворчай, навуковай, камерцыйнай задачы, зыходзячы з агульных інтарэсаў і мэт удзельнікаў (супрацоўнікаў, служачых, кіраўнікоў і інш.).

Ці заўсёды дзелавыя зносіны фармальныя? ■

Паводле мэты зносін можна вылучыць *інструментальныя* і *інтымна-асобасныя зносіны*. У рамках інструментальных зносін мэтай з'яўляецца альбо атрыманне неабходнай інфармацыі, альбо падахвочванне чалавека да пэўных дзеянняў. У гэтым выпадку партнёр па зносінах не ўяўляе каштоўнасці сам па сабе. У якасці разнавіднасці інструментальных вылучаюцца *маніпуляцыйныя зносіны* — калі адзін з партнёраў для атрымання пэўнай карысці наўмысна хавае сапраўдную мэту зносін. У інтымна-асобасных зносінах чалавек выступае самамэтай і асноўны інтарэс заключаецца не ў атрыманні нейкай канкрэтнай інфармацыі, а ў самім працэсе зносін. Іншымі словамі, мы маем зносіны з чалавекам не для таго, каб ад яго што-небудзь атрымаць, а таму што нам прыемна бавіць з ім час.

З пункту погляду стаўлення ўдзельнікаў зносін адзін да аднаго можна вылучыць *імператывныя* і *дыялагічныя зносіны*.

Імператыўныя зносіны — гэта дырэктыўная форма ўздзеяння на партнёра, загад. У дадзеным выпадку сапраўднае абмеркаванне пытанняў і выпрацоўка сумесных рашэнняў адсутнічаюць. Такія зносіны знешне набываюць форму маналогу. Дыялагічныя зносіны, наадварот, прадугледжваюць роўнасць удзельнікаў і свабодны абмен думкамі пры абмеркаванні пытанняў і выпрацоўцы рашэнняў.

Вызначце форму зносін у кожнай сітуацыі, калі ўдзельнік:

- абмяркоўвае з вамі магчымыя шляхі рашэння пастаўленай задачы;
- ігнаруе зададзенае вамі пытанне, пазбягае адказу;
- просіць вас аказаць паслугу, прыгадваючы зробленую некалі паслугу вам;
- аддае ўказанне выканаць нейкія дзеянні, не слухаючы вашых прэрэчанняў;
- забараняе вам рабіць што-небудзь без яго дазволу;
- першы смяецца з уласнай агаворкі;
- просіць згадзіцца на пэўныя дзеянні, не раскрываючы ўсіх дэталей. ■

Сродкі зносін. Людзі кантактуюць паміж сабой з дапамогай знакаў, а дакладней — знакавых сістэм. Для таго каб перадаць іншаму чалавеку нейкае паведамленне, мы павінны выразіць нашу думку ў той знакавай сістэме, якую разумее наш партнёр па зносінах. Самым універсальным сродкам зносін з’яўляецца чалавечая мова, якая ўяўляе сабой сістэму фанетычных знакаў. Магчымасць дакладна перадаваць нашы думкі і пачуцці з дапамогай мовы вусна або пісьмова шмат у чым залежыць ад велічыні слоўнікавага запasu. Калі слоўнікавы запас абмежаваны, чалавек можа адчуваць цяжкасці пры апісанні складаных з’яў рэчаіснасці, уласных пачуццяў і перажыванняў.

Аднак часам нават самага вялікага слоўнікавага запasu недастаткова для перадачы сэнсу паведамлення. У гэтых выпадках мы карыстаемся сродкамі немаўленчых зносін. У немаўленчыя зносіны ўваходзяць наступныя асноўныя знакавыя сістэмы: жэсты, міміка, пантаміміка; інтанацыя, гучнасць голасу, уключ

чэнне ў размову паўзаў, пакашлівання, плачу, смеху і да т. п.; знакі, якія робяцца рухам вачэй. У паўсядзённых зносінах названыя сродкі часцей за ўсё служаць для дапаўнення чалавечай гаворкі. Часам яны дазваляюць узмацніць інтанацыю, падкрэсліць значнасць выказвання.

Уважліва паглядзіце на малюнкi. Вызначце немаўленчыя сігналы кожнага персанажа ў дадзеных сітуацыях (жэсты, поза, міміка).

Паспрабуйце, выкарыстоўваючы голас, інтанацыю, міміку, жэсты, іншыя сродкі, вымавіць тры разы з розным сэнсам адно і тое слова: «прывітанне», «дзякуй», «малайчына». ■

Найважнейшымі спосабамі ўздзеяння людзей адно на аднаго з'яўляюцца *заражэнне, унушэнне, перайманне і перакананне*, у якіх выкарыстоўваюцца як маўленчыя, так і немаўленчыя сродкі зносін.

Спосабы ўздзеяння людзей адно на аднаго

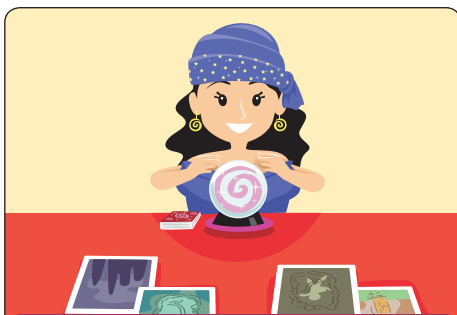
Заражэнне

Стыхійнае распаўсюджванне нейкага настрою, дзейнасці ў працэсе ўспрымання эмацыйнага стану

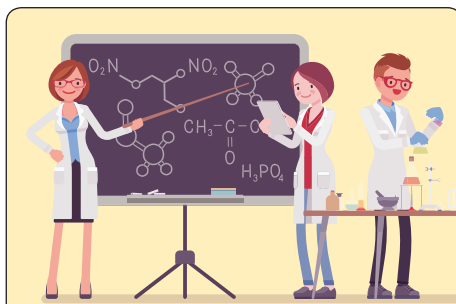
Перайманне

Свядомае або некрытычнае аднаўленне ўзораў паводзінаў (як станоўчых, так і адмоўных)

Унушэнне

Уздзеянне на чалавека або групу асоб, у выніку чаго ў людзей міжволі з'яўляюцца пэўныя пачуцці, намеры

Перакананне

Працэс абгрунтавання, з апорай на логіку і доказы, ўздзеяння з мэтай змяніць погляды, паводзіны людзей

Прывядзіце прыклады розных спосабаў ўздзеяння на людзей у паўсядзённым жыцці. ■

Прынцыпы зносін і этыкет. З чаго пачынаюцца зносінны? Вядома ж, з вітання.

Якімі асноўнымі формамі звароту і вітання вы карыстаецеся ў паўсядзённым жыцці? Чаму?

Як вы на вуліцы павітаеце незнаёмага чалавека, у якога вам неабходна спытаць дарогу? Як звернецеся да знаёмага ці незнаёмага чалавека, старэйшага за вас: настаўніка, бацькоў свайго сябра, прадаўца ў краме? ■

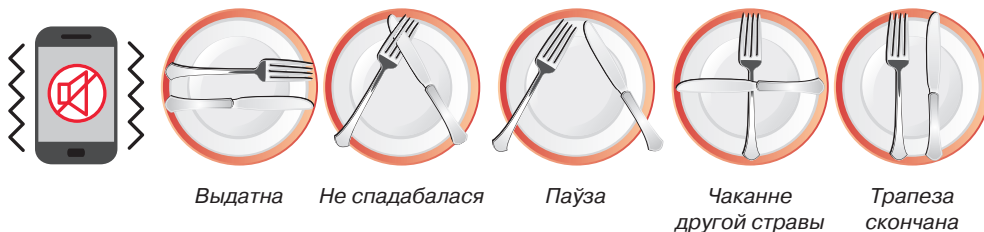
Найважнейшым прынцыпам паспяховых зносін з'яўляецца добрае *разуменне сітуацыі зносін*. Напрыклад, зносінны настаўніка з вучнямі пры тлумачэнні новай тэмы магчымы толькі, калі ўсе ўдзельнікі працэсу аднолькава разумеюць фармат правядзення школьнага ўрока, ведаюць і выконваюць правілы паводзінаў на ім. Усё гэта фарміруе сітуацыю зносін паміж настаўнікам і вучнямі. Такі самы набор умоў можна вызначыць для любога выпадку. Часам сітуацыю зносін называюць *кантэкстам*. Добрае разуменне кантэксту магчыма пры ўмове працяглага ўдзелу людзей у сумеснай дзейнасці. Падчас такой дзейнасці многія моманты становяцца зразумелымі без слоў, нібыта разумеюцца самі па сабе. Больш за тое, вельмі часта ў працесе сумеснай дзейнасці ўдзельнікі зносін уводзяць новыя абазначэнні — словы, якія спрашчаюць паўсядзённае ўзаемадзеянне. Сукупнасць падобных умоўнасцей называюць *слэнгам* (ад англ. *slang*) або *жаргонам* (ад франц. *jargon*).

Што значыць выказванне «Рэспект, брат!»? Ці абавязкова чалавек, да якога так звяртаюцца, з’яўляецца братам суразмоўцы? У якіх выпадках такі зварот недапушчальны? Прывядзіце прыклады выкарыстання школьнага слэнгу. ■

Разуменне і выкарыстанне слэнгу з’яўляецца важнай умовай прыналежнасці да пэўнай групы людзей. Разам з тым спроба выкарыстаць слэнг па-за межамі той групы, дзе ён быў сфарміраваны, можа прывесці да неразумення з боку навакольных. Тактоўнасць (здольнасць адчуваць сітуацыю і падбіраць найбольш прыдатныя словы і дзеянні) — вельмі важная і карысная якасць, якая шмат у чым вызначае паспяховасць чалавека ў зносінах з іншымі людзьмі. Больш за тое, менавіта прынцып дарэчнасці з’яўляецца асновай *этыкету* — правілаў паводзінаў людзей у грамадстве ў залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі (прысутнасць у тэатры, абед у рэстаране, удзел у навукова-практычнай канферэнцыі, візіт да ўрача і да т. п.).

У сучасным значэнні слова «этыкет» (ад франц. *étiquette* — этыкетка, надпіс) было ўпершыню ўжыта ў XVII ст. пры двары французскага караля Людовіка XIV, калі гасцям раздалі карткі (этыкеткі) з выкладаннем правілаў паводзінаў. Сёння веданне асноўных правілаў этыкету — адметная рыса выхаванага чалавека.

Абмяркуйце сучасныя нормы этыкету, якія тычацца паводзінаў за сталом і выкарыстання ў розных сітуацыях мабільных тэлефонаў. ■

Незалежна ад сітуацыі зносін існуюць універсальныя правілы, якіх неабходна прытрымлівацца ўсім людзям:

- будзьце ветлівыя;
- увайшоўшы ў памяшканне, вітайцеся першым;
- калі вам падалі руку для поціску, а вы седзіце, устаньце;
- не спазняйцеся;
- калі вы ідзяце з кім-небудзь і ваш спадарожнік павітаўся з не знаёмым вам чалавекам, павітацца трэба і вам;
- заўсёды прытрымлівайце дзверы для тых, хто ідзе за вамі.

Асаблівасці віртуальных зносін. Як ужо адзначалася, адным з трох складнікаў зносін выступае працэс абмену інфармацыяй. У сучасным свеце гэты бок зносін імкліва змяняецца дзякуючы развіццю інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій і звязаны, перш за ўсё, з інтэрнэтам, сацыяльнымі сеткамі і месенджэрамі. У выніку значная частка міжасобасных кантактаў пераходзіць у электронны фармат.

Віртуальныя зносіны — зносіны з дапамогай камп'ютара і гаджэтаў праз інтэрнэт (іншая назва — апасродкаваныя зносіны ў адрозненне ад непасрэдных, «жывых зносін») — сёння маюць як прыхільнікаў, так і праціўнікаў. Новыя тэхналогіі сціраюць многія абмежаванні для зносін. Цяпер не важна, у якім горадзе ці краіне мы жывём, у якім часавым поясе. Можна шукаць аднадумцаў і кантактаваць з цікавымі людзьмі па ўсім свеце. З гэтага пункту погляду чалавек становіцца больш свабодным. Акрамя таго, сацыяльныя сеткі і месенджэры здольны палегчыць вырашэнне многіх грамадска значных праблем. Сёння неабавязкова шукаць час і месца для сходаў і абмеркавання праблем, а дастаткова стварыць групу ў сацыяльнай сетцы.

Аднак віртуальная прастора пазбаўляе адносіны эмацыйнай паўнаты — тых магчымасцей, якія даюць немаўленчыя сродкі зносін (усмешка, цеплыня поціску рук, смех). Лічыцца, што пры віртуальных зносінах значна прасцей хаваць эмоцыі, настрой і стаўленне да суразмоўцы. Гэта дае больш магчымасцей

для маніпуляцый. Вобраз, які стварае для сябе чалавек у віртуальнай прасторы, можа кардынальна адрознівацца ад рэальнага.

Навошта нам акаўнты ў сацыяльных сетках? Ці плануеце вы «развіртуаліцца»? ■

Складзіце пералік сацыяльных сетак і месенджэраў і запоўніце ў адпаведнасці з ім табліцу. Параўнайце свае вынікі з вынікамі аднакласнікаў, бацькоў, настаўнікаў. ■

Назва сацыяльнай сеткі, месенджэра	Ёсць акаўнт, карыстаюся	Ёсць акаўнт, але не карыстаюся	Ведаю, але не карыстаюся	Не ведаю пра іх

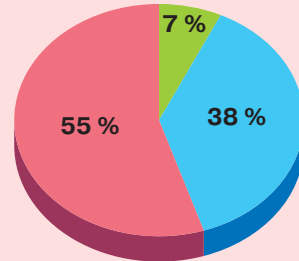
Абмяркуйце наступныя пытанні:

- Чым можна растлумачыць наяўнасць мноства акаўнтаў у адных людзей і амаль поўную іх адсутнасць у другіх?
- Колькі сяброў у вас у сацыяльных сетках? Як вы вырашаеце, дадаваць ці не таго або іншага карыстальніка ў сябры?
- Ці адрозніваюцца вашы профілі ў розных сетках? Чаму? ■

Важна крытычна ставіцца да любой інфармацыі з сацыяльных сетак, асабліва калі заводзіш новыя знаёмствы. Таксама не варта выкладаць інфармацыю, якая потым можа вам нашкодзіць. Сацыяльныя сеткі даюць карыстальнікам магчымасць вызначаць межы сваёй канфідэнцыйнасці (прыватнасці). Мы самі вырашам, якое фота ці відэа апублікаваць, што напісаць і каго дадаць у сябры. Усё гэта ўплывае не толькі на нашу рэпутацыю ў Сеціве, але і на нашу бяспеку.

1. Назавіце вядомыя вам формы і сродкі зносін. Якія з пералічаных формаў зносін вы выкарыстоўваеце часцей за ўсё і чаму?
2. Прааналізуйце дыяграму. Ці можна сцвярджаць, што гэтая дыяграма адэкватна адлюстроўвае сродкі зносін у працэсе абмену інфармацыяй? Дакажыце прыкладамі з параграфа.
3. Чым перакананне як спосаб уздзеяння на чалавека адрозніваецца ад унушэння? Які з названых спосабаў выкарыстоўваецца пры дыялагічных зносінах, а які пры маналагічных? Аргументуйце сваю думку.
4. У сацыяльных сетках зарэгістраваны сотні тысяч несапраўдных профіляў, створаных для збору інфармацыі, распаўсюджвання пэўных ідэй і правакацый. Прагледзьце спіс сваіх сяброў у Сеціве і знайдзіце таго, пра каго вы нічога не ведаеце. Для праверкі яго профілю ацаніце сцвярджэнні ў табліцы (запоўніце ў сшытку). Чым больш адказаў «Так», тым большая верагоднасць, што гэта нежывы чалавек (бот), а значыць акаўнт створаны трэцяй асобай. ■

■ Словы
■ Гукі і інтанацыя
■ Позы і жэсты

Сцвярджэнне	Так	Не
Вы і вашы агульныя сябры нічога не ведаеце пра гэтага карыстальніка		
Малюнак на профілі — не чалавек або загружаны з інтэрнэту		
У карыстальніка няма асабістых фатаграфій		
Няма інфармацыі пра вучобу, працу, захапленні		
Карыстальнік нічога не каментавалі		
Карыстальнік зарэгістраваны ў Сеціве нядаўна (менш за год з часу дадання ў сябры)		

Выканайце міні-праект «Мова жэстаў у розных краінах». Стварыце буклет і пакажыце ў ім адрозненні ў значэннях аднолькавых жэстаў у розных краінах. ■

§ 8. Міжасобасныя адносіны

Дзе ёсць гвалт — няма сяброўства і кахання?

Узроўні міжасобасных адносін

Віды міжасобасных адносін. На працягу ўсяго жыцця кожны чалавек выстройвае адносіны з іншымі людзьмі. Можна сказаць, што першасным узроўнем міжасобасных адносін з'яўляецца простае *знаёмства*. Да знаёмых належаць усе людзі, якіх вы ведаеце асабіста. Гэта максімальна шырокае кола людзей, з якімі ўзнікаюць міжасобасныя адносіны.

Наступным узроўнем можна назваць *прыяцельства*. У адрозненне ад проста знаёмых паміж людзьмі, якія знаходзяцца ў стане прыяцельства, існуюць узаемная сімпатыя, жаданне кантактаваць, разам бавіць вольны час. Асаблівым відам міжасобасных адносін з'яўляецца *таварыства*, заснаванае на сумеснай дзейнасці і дасягненні агульных мэт. *Сяброўства* грунтуецца на высокай ступені даверу людзей адно аднаму, узаемнай сімпатыі і бескарыслівых матывах.

Каханне — гэта найвышэйшы ўзровень развіцця міжасобасных адносін, пачуццё глыбокай прыхільнасці і скіраванасці да іншага чалавека, пачуццё глыбокай сімпатыі. На працягу ўсёй чалавечай гісторыі каханне з’яўляецца адной з асноўных тэм у філасофіі, літаратуры, тэатры і кіно.

Большасць людзей марыць спаткаць у сваім жыцці сапраўднае каханне. Што значыць «я кахаю»? ■

Лічыцца, што пра каханне ўсё сказалі яшчэ старажытныя грэкі, якія выкарыстоўвалі для гэтага сем паняццяў:

- эрас — гарачае каханне-захапленне, якое імкнецца да фізічнай блізкасці;
- людус — каханне-гульня, якое не вылучаецца глыбінёй пачуцця, арыентавана на задавальненне, даволі лёгка дапускае магчымасць здрады;
- сторге — спакойнае, цёплае і надзейнае каханне-сяброўства, каханне-пяшчота;
- прагма — разважлівае каханне, якое лёгка паддаецца свядомаму кантролю, каханне па разліку;
- манія — каханне-апантанасць, для якой характэрна залежнасць ад аб’екта цягі;
- агапэ — бескарыслівая самааддача (напрыклад, любоў да блізкага);
- філія — любоў паміж бацькамі і дзецьмі.

Ці актуальныя ўяўленні старажытных грэкаў сёння? ■

Ян Матэйка.
Жыгімонт Аўгуст з Барбарай

Якая легенда Нясвіжскага замка звязана з гісторыяй кахання Жыгімонта Аўгуста і Барбары Радзівіл? Назавіце вядомыя вам мастацкія творы (літаратурныя, музычныя), у якіх паказаны вобразы закаханых Барбары і Жыгімонта. ■

Каханне часта суадносіцца з высокім рамантычным ідэалам духоўнай і пачуццёвай блізкасці. Пры гэтым каханне настолькі ідэалізуецца, што ў скептыкаў узнікаюць сумненні ў тым, ці існуе яно ў штодзённым жыцці.

Што такое каханне?

Love is... — вядомы комікс, які існуе з 1970-х гг. да цяперашняга часу. Маляўнікі розных праяў узаемаадносін хлопчыка і дзяўчынкі з кароткім гумарыстычным азначэннем кахання сталі вельмі папулярныя.

Даведайцеся, якая рэальная гісторыя кахання ляжыць у аснове комікса. ■

Ці магчыма даць адзінае азначэнне каханню? Прапануйце свой працяг фразы: «Каханне — гэта...» Чым адрозніваецца каханне ад закаханасці? ■

Ад чаго залежыць, якія ў нас складуцца адносіны з іншым чалавекам? Застанёмся мы проста знаёмымі або зробімся сябрамі, будзем варагаваць або пакахаем адно аднаго? Міжасобасныя адносіны шмат у чым залежаць ад нашага ўспрымання іншага чалавека. Колькі разоў наша першае ўражанне пра іншага чалавека адпавядала тым адносінам, якія складваліся з ім далей?

Успрыманне людзьмі адно аднаго

Эфект арэолу

Паводзіны іншых людзей ацэньваюцца на падставе вобраза, які склаўся раней. Першае спрыяльнае ўражанне прыводзіць да пазітыўнай ацэнкі яшчэ не вядомых якасцей чалавека, і наадварот, агульнае неспрыяльнае ўражанне правакуе перавагу негатыўных ацэнак

Эфекты першаснасці і навізны

Пры ўспрыманні незнаёмага чалавека пераважае першая вядомая інфармацыя пра яго (эфект першаснасці), а пры ўспрыманні знаёмага чалавека найбольш значнай аказваецца апошняя інфармацыя пра яго (эфект навізны)

Эфект праекцыі

Людзі прыпісваюць іншым тыя якасці, эмоцыі і перажыванні, якія ёсць у іх саміх. Прыемнаму суразмоўцу чалавек прыпісвае свае вартасці, а непрыемнаму — свае недахопы

Успрымаючы іншага чалавека, мы часта кіруемся стэрэатыпамі — звыклымі для нас поглядамі. **Стэрэатып** (ад стар.-грэч. *στερεός* «цвёрды» + *τύπος* «адбітак») — устойлівыя і спрошчаныя ацэначныя ўяўленні пра групу людзей (пэўнага полу, расы, этнічнай прыналежнасці, веравызнання, узросту, прафесіі і інш.) і адпаведнае стаўленне да гэтай групы і сітуацый, з імі звязаных. Стэрэатыпы фарміруюцца не столькі як вынік нашага асабістага досведу, а ў першую чаргу як вынік уздзеяння ўжо сфарміраваных уяўленняў, грамадскай думкі, замацаванай у кнігах, кінафільмах.

Паняцце «стэрэатып» у 1922 г. увёў у навуковы ўжытак амерыканскі вучоны і пісьменнік Уолтэр Ліпман. ■

Навуковец вылучыў наступныя ўласцівасці стэрэатыпаў: схематычнасць і спрошчанасць — стэрэатыпы толькі часткова адлюстроўваюць рэальнасць; памылковасць — стэрэатыпы скажаюць

разгляданы аб’ект; шырокае распаўсюджанне — стэрэатыпы рэдка аднаўляюцца адным чалавекам; устойлівасць і працягласць — для змены або разбурэння стэрэатыпа неабходны час. Навуковец звяртаў увагу на тое, што стэрэатып пачынае дзейнічаць яшчэ да таго, як уключаецца розум чалавека. Менавіта таму стэрэатып часта адносяць да забабонаў.

Схема стэрэатыпа

Успрыманне

Што менавіта мы заўважаем у іншым чалавеку

Ацэнка

Як мы ацэньваем тое, што заўважылі

Эмоцыя

Як мы перажываем тое, што ацэньваем

Дзеянне

Што мы ў выніку робім або перажываем

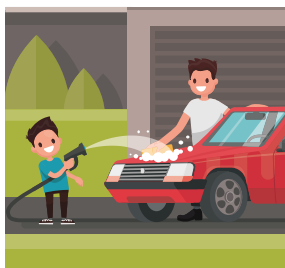
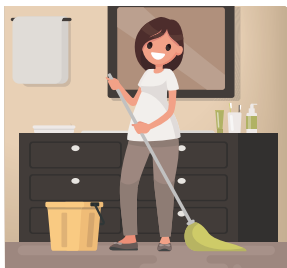

Працягніце, не задумваючыся, наступныя фразы. З дапамогай схемы патлумачце, як працуюць гэтыя стэрэатыпы.

- Усе бландзінкі...
- Мужчыны ніколі не...
- Пажылыя людзі заўсёды... ■

Стэрэатыпы, калі да іх не ставіцца крытычна, прыводзяць да спрошчанага ці нават скажонага разумення іншага чалавека, да ўзнiкнення прадузятасцей і нават дыскрымінацыі. Напрыклад, калі вы адмовіліся ехаць у таксі, таму што за рулём знаходзіцца жанчына, то гэта праява прадузятасці і несправядлівасці. Варта заўважыць, што дадзены стэрэатып не пацвярджаецца статыстыкай дарожна-транспартных здарэнняў. Існаванне стэрэатыпаў шмат у чым падтрымліваецца дзякуючы СМІ.

Ці спрыяюць медыя стэрэатыпізацыі ўспрымання людзей?

Правядзіце пошук у інтэрнэце на запыт «уборка». Якія малюнкi будуць пераважаць у выніках — мужчынскія або жаночыя? Чым гэта можна растлумачыць? ■

Задумаемся, ці будуць паспяховымі адносіны з іншымі людзьмі, калі ў выбары таварышаў для важнай справы, сяброў ці каханага чалавека кіравацца стэрэатыпамі.

Узаемадзеянне людзей у малых групах. Акрамя міжасобасных стасункаў, якія маюць на ўвазе зносіны двух людзей, значную частку часу мы праводзім ва ўзаемадзеянні ў малых групах. Як правіла, да такіх груп адносяць сям'ю, школьны клас, кампанію сяброў. *Малую групу* можна вызначыць як нешматлікую па складзе, яе ўдзельнікі аб'яднаны агульнай дзейнасцю і знаходзяцца ў непасрэдных асабістых зносінах, што з'яўляецца асновай для ўзнікнення эмацыйных адносін, групавых нормаў і групавых працэсаў. Асноўным крытэрыем для таго, каб аднесці тую ці іншую групу да малой, з'яўляецца магчымасць непасрэдных асабістых зносін удзельнікаў групы паміж сабой.

Па характары арганізацыі групы дзяляцца на фармальныя і нефармальныя. У *фармальнай* групе пераважае знешняя арганізацыя (усталяваная звонку). Як правіла, фармальныя групы існуюць як частка больш буйной арганізацыі. Прызначаны кіраўнік выступае як пасрэднік паміж групай і больш высокім кіраўніцтвам, якое рэгулюе стасункі і мэты дзейнасці. У якасці фармальнай групы можа выступаць, напрыклад, школьны клас або працоўны калектыў аддзела ў буйной арганізацыі. *Нефармальная*

група вылучаецца перавагай унутранай арганізацыі. Такія групы ўзнікаюць стыхійна. У іерархіі нефармальнай групы існуюць: лідар; атачэнне лідара; асобы, якія прызнаюць лідара, але знаходзяцца за межамі яго атачэння, а таксама аўтсайдары.

Прыналежнасць да групы звязана з прыняццем нормаў і ўзораў паводзінаў, якія пераймаюць усе ўдзельнікі гэтай групы. Часам для ўваходжання ў малую групу чалавеку неабходна пэўным чынам скарэкціраваць свае паводзіны. Аднак не ва ўсіх выпадках групавыя нормы і каштоўнасці адпавядаюць перакананню чалавека.

Калектывізм

Згода з пазіцыяй групы ў выніку ўсвядомленага супадзення памкненняў асобы з мэтамі групы, свядомае служэнне калектывным інтарэсам

Індывідуалізм

Прызнанне прыярытэту асобасных мэт і інтарэсаў перад калектывнымі

Канфармізм

Прыстасаванне чалавека да прынятых групавых нормаў паводзінаў і дзейнасці пад уплывам рэальнага або ўяўнага ціску з боку іншага чалавека ці групы ў цэлым

Нонканфармізм

Імкненне адстойваць устаноўкі, перакананні, якія супярэчаць тым, што пануюць у гэтай групе або грамадстве

Ці можна лічыць адмаўленне ўсіх групавых нормаў праявай сапраўднай незалежнасці, самастойнасці асобы? ■

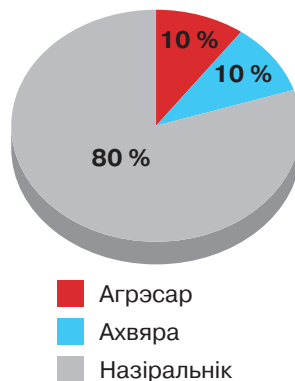
Як відаць, групы адрозніваюцца рознымі нормамі і правіламі паводзінаў. Ёсць групы, у якіх склаліся спакойныя і сяброўскія адносіны паміж вельмі рознымі ўдзельнікамі, а ёсць групы, дзе існуе цкаванне, або *булінг* (ад англ. *bullying* — запалохванне) — сістэматычнае прыніжэнне, знявага, выключэнне са стасункаў, псіхалагічнае і фізічнае ўздзеянне на чалавека групай асоб. Для булінгу характэрны наступныя прыметы: сістэматычнасць, наўмыснасць, паўтаральнасць гвалту, няроўнасць сіл. Важна

разумець, што калі з чалавекам не вітаюцца, адмаўляюцца сядзець побач, адбіраюць, хаваюць і псуюць яго рэчы, то гэта здзек, а не жарт або гульня.

Чаму булінг — гэта хвароба ўсёй групы, а не праблема асобнага чалавека? ■

У групе ёсць агрэсары, якія пераследуюць, ёсць пацярпелыя, якіх крыўдзяць, і ёсць маўклівая большасць — назіральнікі, гледачы, якія дазваляюць усяму гэтаму адбывацца, баючыся трапіць на месца ахвяры. Ахвярай можа стаць любы: не важна, дужы ці слабы фізічна або псіхалагічна. Агрэсар ў булінгу — той, каму неабходна самасцвердзіцца за кошт іншых.

Цкаванне нельга спыніць аднаму, важна не маўчаць, звяртацца па дапамогу.

Напішыце пяць правілаў зносін у класе, якія вы лічыце важнымі для прадухілення булінгу. Абмяркуйце з аднакласнікамі атрыманыя спісы. Стварыце рэйтынг правілаў, размясціўшы іх ад самага папулярнага да найменш папулярнага. Дамоўцеся пра выкананне складзеных правілаў. ■

Лідарства. **Лідарства** — гэта здольнасць чалавека ўплываць на іншых людзей, каб знайсці падтрымку для далейшага дасягнення мэт. Лідарства з'яўляецца адным з найважнейшых пытанняў арганізацыі групавога ўзаемадзеяння. Пры гэтым трэба адрозніваць паняцці «лідар групы» і «кіраўнік групы».

Лідар — гэта аўтарытэтны ўдзельнік малой групы, асобны ўплыў якога дазваляе яму адыгрываць галоўную ролю ў прыняцці групавых рашэнняў і ажыццяўленні сумеснай дзейнасці. Вылучэнне лідара — гэта стыхійны (неарганізаваны) працэс. У адрозненне ад лідара *кіраўнік* — гэта асоба, на якую афіцыйна ўскладаюцца функцыі кіравання групай і арганізацыя яе дзейнасці.

Кіраўнік

- Рэгулюе афіцыйныя адносіны
- Прызначаецца або абіраецца ў адпаведнасці з працэдурай
- Валодае больш стабільным становішчам і ў большай меры залежыць ад вышэйшага кіраўніцтва
- Прыняцце рашэнняў у многім абумоўлена задачамі, якія стаяць перад арганізацыяй
- Сфера дзейнасці шырэйшая, паколькі кіраўнік з'яўляецца прадстаўніком малой групы ў большай арганізацыі

Лідар

- Рэгулюе міжасобасныя адносіны
- Вылучаецца стыхійна
- Валодае менш стабільным становішчам і ў значнай меры залежыць ад настрою групы
- Непасрэдна прымае рашэнні, якія тычацца групавой дзейнасці
- Сфера дзейнасці — у асноўным малая група

Безумоўна, найбольш спрыяльнай з'яўляецца сітуацыя, калі лідар і кіраўнік — гэта адзін чалавек. Аднак на практыцы часта здараецца так, што фармальны кіраўнік не карыстаецца аўтарытэтам. У гэтых сітуацыях роля нефармальнага лідара пераходзіць да іншага ўдзельніка групы. Больш за тое, у розных сітуацыях у якасці лідара могуць вылучацца розныя людзі. Напрыклад, у школьным класе пры арганізацыі турыстычнага паходу лідарства возьме на сябе адзін вучань, а пры правядзенні дабрачыннай акцыі — другі.

Эфектыўнасць лідара шмат у чым абумоўлена характарам дзейнасці групы, складам удзельнікаў (іх кампетэнтнасцю, здольнасцю працаваць у камандзе), а таксама тымі прыёмамі і метадамі, якія ён выкарыстоўвае для выканання сваіх функцый. Сукупнасць гэтых прыёмаў і метадаў вызначаюць *стыль лідарства*. Вылучаюць тры асноўныя стылі лідарства: дырэктыўны, калегіяльны, ліберальны.

Дырэктыўны стыль характарызуецца жорсткасцю, патрабавальнасцю, адзінаўладдзем, перавагай уладных функцый, строгім

кантролем і дысцыплінай, арыентацыяй на вынік, ігнараваннем сацыяльна-псіхалагічных фактараў. *Калегіяльны стыль* абапіраецца на давер, інфармаванне, творчасць, самадысцыпліну, свядомасць, адказнасць, заахвочванне, галоснасць, калектыўнае абмеркаванне і прыманне рашэнняў. *Ліберальны стыль* вылучаецца поўным даверам і перадачай функцый падначаленым, невысокай патрабавальнасцю. Можа быць выніковым, калі група характарызуецца высокай згуртаванасцю і адказнасцю. Варта адзначыць, што нельга ацэньваць той ці іншы стыль лідарства як добры ці дрэнны. Адзін і той жа стыль лідарства можа быць эфектыўны ў адной сітуацыі і неэфектыўны ў другой.

1. Канкрэтызуйце прыкладамі розныя ўзроўні міжасобасных адносін. Выкарыстайце ўводную інфаграфіку.
2. У якой з прапанаваных сітуацый гаворка ідзе пра булінг?
 - На перапынку некалькі юнакоў перакідваюць адзін аднаму сумку свайго аднакласніка, які імкнецца яе адабраць. Пасля званка ўсе разам, весела смеючыся і размаўляючы, адпраўляюцца на заняткі.
 - У кампаніі смяюцца з няўдалай фатаграфіяй свайго аднакласніка ў сацыяльнай сетцы і пакідаюць пад ёй крыўдныя каментарыі.
3. Прыведзіце прыклады несправядлівасці з-за дзеяння ўзроставых і прафесійных стэрэатыпаў. Як пазбегнуць прадуманага стаўлення да сябе, іншых людзей?
4. Апішыце міжасобасныя адносіны і стыль лідарства ў тых групах, удзельнікам якіх вы з'яўляецеся. ■

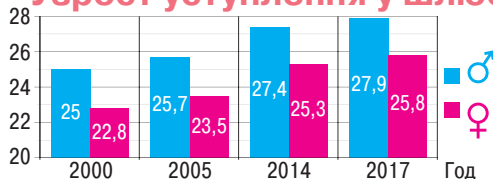
Выканайце міні-праект «Мужчыны і жанчыны ў медыя». Прааналізуйце мужчынскія і жанчыныя вобразы ў часопісах і газетах, на тэлебачанні, у кіно. Зрабіце падборку візуальных матэрыялаў. Выкарыстоўвайце памятку для выяўлення стэрэатыпаў пра жанчын і мужчын у медыя. ■

§ 9. Сямейныя адносіны

Сям'я — галоўнае ў жыцці кожнага чалавека?

Узрост уступлення ў шлюб

У сярэднім беларуская сям'я складаецца з трох чалавек.

Віды сям'і

Нуклеарныя

Пашыраныя

Поўныя

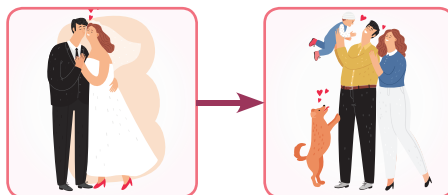
Няпоўныя

Бяздзетныя

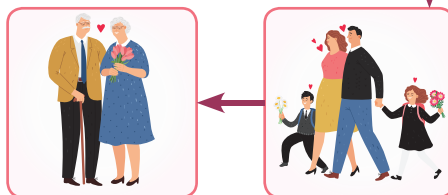
Аднадзетныя

Двухдзетныя

Шматдзетныя

Этапы развіцця сям'і

Функцыі сям'і

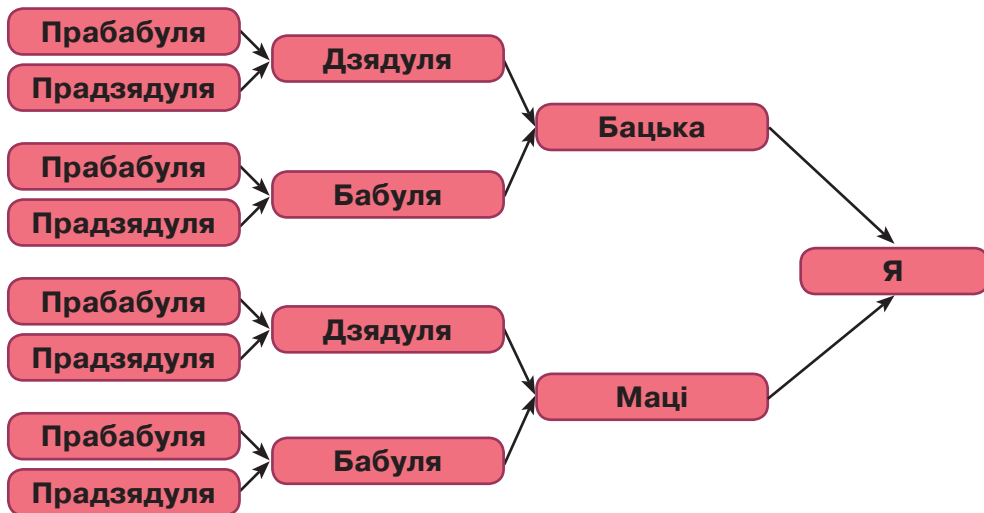

Шлюб і сям'я. У жыцці кожнага чалавека вельмі важнае значэнне мае сям'я. Менавіта ў сям'і адбываецца станаўленне і развіццё асобы, складаюцца найбольш блізкія і ўстойлівыя адносіны паміж людзьмі. Існуе мноства азначэнняў сям'і. Аднак большасць навукоўцаў пад сямейнымі адносінамі разумеюць *шлюб, бацькоўства і сваяцтва*. У паўсядзённым жыцці, калі мы гаворым пра сям'ю, мы можам мець на ўвазе сваіх бацькоў, бабуль і дзядуляў, а таксама далёкіх сваякоў.

Сталеючы, людзі бяруць шлюб, нараджаюць дзяцей — і межы сям'і пашыраюцца. У яе ўваходзяць муж/жонка, іх сваякі, а таксама ўласныя дзеці. Пры гэтым адных роднасных сувязяў бывае

недастаткова для таго, каб мы гаварылі пра іншага чалавека як пра члена сваёй сям’і. Сямейныя адносіны ў якасці неабходнай умовы прадугледжваюць блізкія зносіны паміж людзьмі. Такім чынам, **сям’я** — гэта аб’яднанне людзей, якія звязаны паміж сабой павязямі шлюбу, бацькоўства або сваяцтва і знаходзяцца ў непасрэдных пастаянных блізкіх зносінах.

Навошта людзі імкнуцца даведацца пра гісторыю свайго роду? Імёны прадстаўнікоў колькіх пакаленняў сваіх продкаў вы ведаеце? ■

Як знайсці сваіх продкаў і скласці радавод? Выкарыстайце рэкамендацыі на сайце Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

Радаслоўнае (генеалагічнае) дрэва — гэта схематычнае прадстаўленне роднасных сувязяў у выглядзе ўмоўна-сімвалічнага «дрэва» («карані» — родапачынальнік, «ствол» — прадстаўнікі асноўнай (па старшынстве) лініі роду, «галіны» — розныя роднасныя лініі, нашчадкі — «лісце»). ■

Сям’я як малая група ўяўляе сабой нефармальнае аб’яднанне людзей (нефармальную групу). Міжасобныя адносіны ў кожнай сям’і фарміруюцца індывідуальна. Разам з тым нельга сказаць, што ўзаемаадносіны ўнутры сям’і нічым не рэгулююцца звонку. У Беларусі, як і ў многіх іншых краінах, дзейнічае заканадаўства, у якім вызначаюцца правы і абавязкі членаў сям’і ў дачыненні адно да аднаго.

Вядома, мала хто думае пра заканадаўства, калі сустракае каханага чалавека і плануе сур’ёзныя адносіны ў будучыні. У сучасным грамадстве вырашальную ролю пры ўзяцці шлюбу маюць асабістыя перавагі, а галоўным матывам уступлення ў шлюб з’яўляецца каханне. З пункту гледжання закону шлюбныя адносіны прызнаюцца дзяржавай толькі ў выпадку іх рэгістрацыі. Пад **шлюбам** разумеецца зарэгістраваны ў спецыяльных органах добраахвотны саюз мужчыны і жанчыны, які накіраваны на стварэнне сям’і і спараджае для бакоў узаемныя правы і абавязкі.

Прааналізуйце статыстычныя звесткі з уводнай інфаграфікі і вызначце, як у Беларусі за апошнія гады змяніўся сярэдні ўзрост мужчын і жанчын, якія бяруць першы шлюб. ■

З дапамогай дадатковых крыніц інфармацыі знайдзіце звесткі пра сярэдні ўзрост уступлення ў шлюб у іншых краінах. ■

За час свайго існавання сям’я перажывае пэўную паслядоўнасць змены стадый, якая складае яе жыццёвы цыкл. У якасці асноўных стадый, што праходзіць сям’я за час свайго існавання, можна назваць наступныя: стадыя заляцання (перадшлюбныя адносіны паміж мужчынам і жанчынай); уступленне ў шлюб; стадыя маладой сям’і; фарміраванне поўнай сям’і (з’яўленне дзяцей); стадыя сталай сям’і (сталенне і сацыялізацыя дзяцей); стадыя «апусцелага гнязда» (аддзяленне дарослых дзяцей ад бацькоў); стадыя распаду сям’і (старэнне і смерць мужа і жонкі). Пры гэтым

жыццёвы цыкл кожнай канкрэтнай сям'і не абавязкова ўключае ўсе названыя стадыі.

Чаму некаторыя сем'і распадаюцца? Як звязаны матывы ўступлення ў шлюб і прычыны разводаў? ■

Матывы ўступлення ў шлюб

Даследаванне «Вобраз сям'і ў масавай свядомасці жыхароў Беларусі» (2016)

У пяцёрку прычын разводаў сёння ўваходзяць шлюбная здрада і рэўнасць, несупадзенне характараў і розныя погляды на жыццё, няўменне ісці на кампрамісы і саступаць адно аднаму. Як, на вашу думку, гэтыя прычыны звязаны з матывацыяй і самаацэнкай асоб мужа і жонкі? ■

На працягу свайго развіцця кожная сям'я перажывае цэлы шэраг крызісаў. Паспяховасць іх пераадолення залежыць ад еднасці сям'і, адэкватных чаканняў членаў сям'і адно ад аднаго, гібкасці ўзаемаадносін паміж імі.

Віды і функцыі сям’і. Для большага разумення ўсёй складанасці і шматграннасці такой з’явы, як сям’я, разгледзім яе асноўныя віды. Па структуры роднасных сувязяў вылучаюць *нуклеарныя* (простыя) сям’і, якія складаюць толькі муж і жонка або муж і жонка з непаўналетнімі дзецьмі, і *пашыраныя* сям’і, у склад якіх уваходзяць іншыя сваякі (напрыклад, бабулі і дзядулі), што жыўць разам. Па наяўнасці бацькоў існуюць *поўныя* (з абаймі бацькамі) і *няпоўныя* (з адным з бацькоў: ці матчыны, ці бацькавы) сям’і. Па наяўнасці і колькасці дзяцей можна вылучыць *бяздзетныя*, *аднадзетныя*, *двухдзетныя*, а таксама *шматдзетныя* (тры дзіцяці і больш) сям’і.

У сучасным грамадстве сям’я выконвае мноства розных функцый. Назавём асноўныя з іх.

Функцыі сям’і

Рэпрадуктыўная

Сям’я падтрымлівае біялагічную бесперапыннасць грамадства шляхам узнаўлення новых пакаленняў людзей

Гаспадарча-бытавая

Сям’я забяспечвае матэрыяльныя ўмовы жыццядзейнасці яе членаў, вядзенне хатняй гаспадаркі, прыгатаванне ежы, набыццё новых рэчаў, адзення, бытавой тэхнікі. Унутры сям’і адбываецца размеркаванне даброт, атрыманне ў спадчыну маёмасці

Вываўчая

Сям’я спрыяе сацыялізацыі членаў грамадства, перадае нормы і манеры паводзінаў, выхоўвае маладое пакаленне, ажыццяўляе сацыяльны кантроль

Эмацыйная

Сям’я забяспечвае ўсім членам задавальненне патрэб у любові, цяпле і паразуменні, павазе і прызнанні, эмацыйнай падтрымцы, дае адчуванне бяспекі («прытулак у імклівым зменлівым свеце»), эмацыйнай раўнавагі

Рэкрэацыйная

У сям’і задавальняюцца патрэбы ў камфорце і ўтульнасці, рацыянальнай арганізацыі вольнага часу і адпачынку, стварэнні ўмоў для ўмацавання здароўя

На працягу тыдня адзначайце ў табліцы працу, якую выконваюць дома члены вашай сям’і, у тым ліку вы самі. Адлюструйце ў выглядзе схемы суадносіны паміж хатняй працай і членамі сям’і. ■

Для сям’яў характэрны розныя формы і спосабы арганізацыі сумеснага жыцця. У сувязі з гэтым вылучаюць:

- сям’і з дамінаваннем у прыняцці рашэнняў аднаго боку — мужчыны альбо жанчыны (патрыярхальная ці матрыярхальная сям’я);
- сям’і, дзе муж і жонка маюць роўныя правы і абавязкі (раўнапраўная сям’я).

У наш час усё больш распаўсюджанай становіцца раўнапраўная сям’я. Узаемаадносіны ў розных тыпах сям’яў залежаць ад ступені прыхільнасці, адданасці, зносін і паразумення паміж членамі сям’і.

Як бачым, сям’я змяняецца разам з грамадствам, у якім мы жывём. Але некаторыя каштоўнасці застаюцца нязменнымі.

Сям’я 150 гадоў таму і сёння: у чым падабенства і адрозненне?

Ахарактарызуйце адлюстраваную на карціне групу.

- Па чым можна меркаваць, што гэта сям’я?
- Якія функцыі сям’і могуць быць праілюстраваны з дапамогай карціны?
- Ці можна лічыць гэтую сям’ю шчаслівай? Сфармулюйце аргументы «за» і «супраць» такога сцвярджэння. ■

Северын Кроер.
Сям’я Гіршпруга. 1881 г.

Як вы думаеце, чаму ў інтэрнэце гэтая карціна атрымала гумарыстычны каментарый, які зрабіў яе папулярнай сёння: «Як члены сям’і ігнаравалі адно аднаго да вынаходства смартфонаў»? ■

Сям’я як каштоўнасць. Важнасць сям’і ў жыцці чалавека і грамадства выяўляецца ў разнастайнасці і значнасці функцый, якія яна выконвае. Як ужо адзначалася, у грамадстве сям’я выконвае асноўную ролю ў біялагічным аднаўленні і сацыялізацыі новых пакаленняў. Для кожнага канкрэтнага чалавека каштоўнасць сям’і заключаецца ва ўсталяванні найбольш блізкіх міжасобасных адносін, якія з’яўляюцца базавай патрэбай.

У СМІ, публіцыстычнай і навуковай літаратуры можна сустрэць паняцце «сямейныя каштоўнасці». Што ўключаюць у сябе сямейныя каштоўнасці ў сучасным грамадстве? На гэтую тэму праводзіцца мноства даследаванняў. У большасці выпадкаў, кажучы пра сямейныя каштоўнасці, людзі маюць на ўвазе наступнае.

1. Прыярытэт сямейных адносін перад іншымі відамі міжасобасных і групавых адносін. У паўсядзённым жыцці перад чалавекам часта паўстае выбар, правесці час з сябрамі або дома ў коле сям’і, затрымацца на працы ці пагуляць са сваім дзіцем. У адпаведнасці з прыярытэтам сям’і ў такіх сітуацыях чалавек будзе не толькі кіравацца сваімі інтарэсамі, але і ўлічваць інтарэсы родных яму людзей.

2. Любоў і павага паміж членамі сям’і. Бясспрэчным з’яўляецца той факт, што выкананне ўсіх функцый сям’і, асабліва эмацыйнай, немагчыма без цёплых, даверных адносін паміж яе членамі.

3. Вернасць мужа і жонкі ў дачыненні адно да аднаго. Нягледзячы на ўсю разнастайнасць формаў шлюбных адносін паміж людзьмі, большасць маладых людзей па-ранейшаму лічаць вернасць неабходнай умовай сур’ёзных, доўгіх адносін.

4. Нараджэнне дзяцей як неабходная ўмова шчаслівага шлюбу. Беручы шлюб, большасць людзей арыентуюцца на нараджэнне дзіцяці. Дзеці напаўняюць новым зместам і сэнсам шлюбныя адносіны. Адказнасць за жыццё новага чалавека робіць шлюб больш моцным, паколькі выхаванне дзіцяці становіцца найважнейшай сумеснай дзейнасцю мужа і жонкі, іх агульным інтарэсам.

1. Вызначце, пра якія функцыі сям'і ідзе гаворка ў наступных сітуацыях, і прапануйце ўласныя прыклады:
 - паездка ў выхадны дзень бацькоў з дзецьмі на веласіпедах у гандлёвы цэнтр па пакупкі;
 - сумесная падрыхтоўка сваякамі сюрпрызу для бабулі на яе юбілей;
 - візіт у прытулак для бяздомных жывёл для таго, каб узяць адтуль гадаванца;
 - напамін мужу або жонцы пра дату планавага медыцынскага абследавання і інш.
2. З дапамогай уступнай інфаграфікі ахарактарызуйце сям'ю як малую сацыяльную групу. Якая інфармацыя пра сям'ю як пра групу, на вашу думку, адсутнічае ў інфаграфіцы? Абгрунтуйце.
3. Ці адпавядае рэйтынг жыццёвых каштоўнасцей маладых беларусаў з апытання 2018 г. вашым сённяшнім жыццёвым пріярытэтам? Растлумачце сваю пазіцыю. ■

**Стварэнне
шчаслівай
сям'і**

61 %

**Захаваанне
і ўмацаванне
здароўя**

61 %

**Нараджэнне
і выхаванне
дзяцей**

48 %

**Дасягненне
поспеху на
працы, кар'ера**

38,5 %

**Прафесійная
самарэалі-
зацыя**

32,5 %

Выканайце міні-праект «Мая сям'я ў часе і прасторы». Складзіце генеалагічнае дрэва вашай сям'і на аснове гутарак з блізкімі і далёкімі сваякамі. Прэзентуйце сваё генеалагічнае дрэва ў выглядзе постара, пры жаданні можаце ўключыць у яго фота, ілюстрацыі. ■

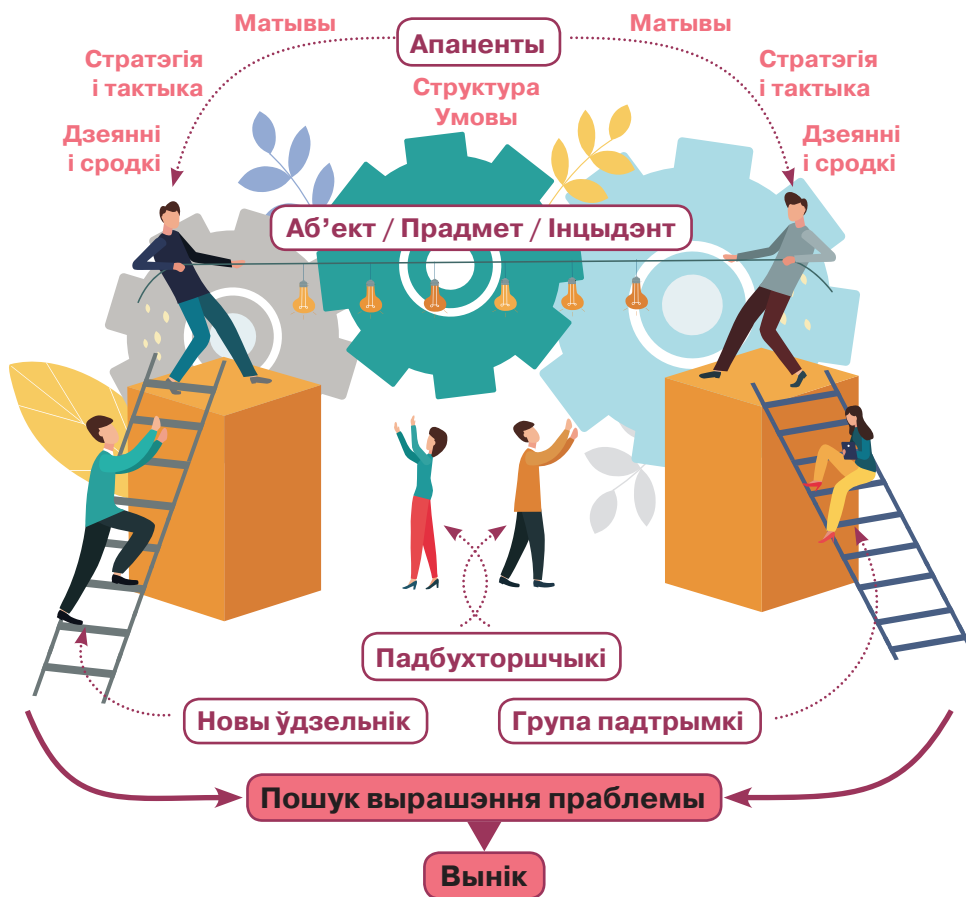
§ 10. Супярэчнасці міжасобасных адносін

Канфлікт заўсёды вырашаецца?

Міжасобасны

Унутры групы

Паміж групамі

Паняцце «канфлікт», яго структура і дынаміка. У паўсядзённым жыцці мы перыядычна трапляем у складаныя сітуацыі, якія прыносяць негатыўныя эмоцыі. Існуе шмат слоў для абазначэння непажаданых сітуацый: непрыемнасць, цяжкасць, няўдача, няшчасце. Агульным для ўсіх пералічаных слоў будзе тое, што чалавек, трапляючы ў такую сітуацыю, успрымае яе як праблему. Любая праблема можа быць вызначана як супярэчнасць паміж тым, як павінна быць, і тым, што ёсць на самай справе. Гэта азначае, што ў дачыненні да розных з’яў і працэсаў у нас ёсць уласныя чаканні або ўяўленні пра нармальны (належаў) стан спраў. Калі фактычная сітуацыя (рэальнасць) не адпавядае нашым чаканням, мы ўсведамляем гэта як праблему. Адсюль вядомая рэкамендацыя: «Калі не можаш змяніць сітуацыю, змяні сваё стаўленне да яе».

У тых выпадках, калі адносіны з іншымі людзьмі становяцца праблемнымі, кажуць пра міжасобасныя канфлікты. Пад **канфліктам** (ад лац. *conflictus* — сутыкненне) разумеецца працэс узнікнення, развіцця і вырашэння супярэчнасцей, які выяўляецца ў супрацьдзеянні людзей і суправаджаецца іх негатыўнымі эмоцыямі ў дачыненні адзін да аднаго.

Як «чытанне» мімікі і жэстаў дапамагае зразумець, што адчуваюць удзельнікі канфліктнай сітуацыі? ■

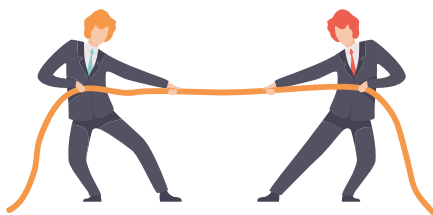

На якім з кадраў адлюстраваны канфлікт? Чаму вы так думаеце? Апішыце эмоцыі ўдзельнікаў узаемадзеяння. ■

Супярэчнасці могуць узнікаць з-за несумяшчальнасці мэт, інтарэсаў або дзеянняў. Напрыклад, калі мэты іншага чалавека перашкаджаюць дасягненню вашых уласных мэт, узнікае падстава для канфлікту. Прычынай канфлікту можа стаць пачуццё несправядлівасці, калі чалавек лічыць, што яго інтарэсы былі незаслужана ўшчэмленыя. Часта канфліктныя сітуацыі суправаджаюцца *канкурэнцыяй* паміж людзьмі за пэўныя выгады. Гэта вельмі важна разумець, бо многія лідары і кіраўнікі стымулююць канкурэнцыю, у той час як найлепшым тыпам узаемадзеяння ў групе з'яўляецца супрацоўніцтва (або *кааперацыя*).

Тыпы ўзаемадзеяння

Канкурэнцыя

Рэалізацыя мэт аднаго ўскладняе або выключае рэалізацыю мэт другога

Кааперацыя

Рэалізацыя мэт аднаго спрыяе рэалізацыі мэт другога

Якія якасці чалавека спрыяюць супрацоўніцтву ў зносінах, а якія перашкаджаюць? Чым небяспечная канкурэнцыя ў зносінах? ■

Незалежна ад прычын у любым канфлікце можна вылучыць некалькі асноўных складнікаў: *удзельнікі*, *прадмет* і *ўмовы* канфлікту. Асноўнымі дзеючымі асобамі канфлікту з'яўляюцца людзі, паміж якімі існуе супярэчнасць. Іх часта называюць бакамі або супрацьлеглымі сіламі (*апанентамі*). Бок, які пачаў канфліктныя дзеянні, называюць ініцыятарам канфлікту. Супрацьлеглыя

бакі — ключавое звязно любога канфлікту. Калі адзін з бакоў выходзіць з канфлікту, то канфлікт знікае.

Акрамя асноўных удзельнікаў канфлікту, вылучаюцца так званыя групы падтрымкі. Гэта людзі, якія не робяць актыўных дзеянняў, але выказваюць салідарнасць і дапамогу аднаму з бакоў. Часам канфліктная сітуацыя ўзнікае з-за падбухторшчыкаў. Гэта людзі, якія падштурхоўваюць іншага чалавека да канфлікту, а самі часцяком не бяруць актыўнага ўдзелу ў канфлікце.

Падмуркам любога канфлікту з'яўляецца супярэчнасць або сутыкненне мэт і інтарэсаў людзей. Асноўная супярэчнасць, з-за якой людзі ўступаюць у проціборства, і ёсць прадмет канфлікту. Напрыклад, прадметам канфлікту можа быць жаданне ўлады (пасада, уплыў) ці якіх-небудзь матэрыяльных даброт (грошы, маёмасць). Часта канфлікты ўзнікаюць з-за пытанняў, якія закранаюць каштоўнасныя сферы жыцця. Напрыклад, канфлікт можа ўзнікнуць на рэлігійнай ці моўнай глебе.

Акрамя ўдзельнікаў і прадмета, у структуры канфлікту вылучаецца такі элемент, як умовы, у якіх знаходзяцца і выяўляюцца ўдзельнікі. Умовы канфлікту разумеюцца досыць шырока — гэта ўся сукупнасць абставін, якія ўплываюць на развіццё і вырашэнне супярэчнасці. Так, канфлікт можа прымаць самыя розныя формы ў залежнасці ад месцазнаходжання ўдзельнікаў, іх фізічнага стану, статусу ў грамадстве, прысутнасці пабочных асоб і да т. п.

Любы канфлікт уяўляе сабой працэс, які можна падзяліць на некалькі асноўных этапаў. Перш за ўсё вылучаюцца прыхаваны перыяд і перыяд адкрытага супрацьстаяння.

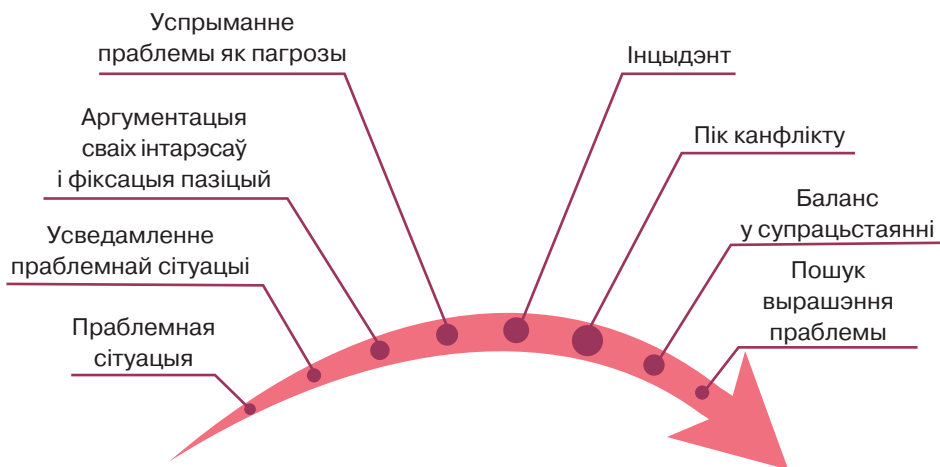
Прыхаваны перыяд канфлікту ўключае чатыры этапы. Першы этап пачынаецца, як правіла, з праблемнай сітуацыі — узнікнення супярэчнасці паміж людзьмі (іх мэтамі, інтарэсамі, дзеяннямі). Аднак гэтая супярэчнасць пакуль не ўсвядомлена і канфліктныя дзеянні не адбываюцца. Варта адзначыць,

што многія праблемныя сітуацыі могуць існаваць працяглы час не выяўляючы сябе. Усведамленне праблемнай сітуацыі — наступны, другі этап прыхаванага перыяду канфлікту. На гэтым этапе ўзнікае разуменне неабходнасці распачаць нейкія дзеянні для вырашэння супярэчнасці. Далей ідзе спроба вырашыць праблемную сітуацыю неканфліктнымі спосабамі (перакананнем, тлумачэннем, просьбамі, інфармаваннем супрацьлеглага боку). На трэцім этапе бакі аргументуюць свае інтарэсы і фіксуюць пазіцыі. Нарэшце, на чацвёртым этапе праблемная сітуацыя пачынае ўспрымацца як значная пагроза для ўдзельніка. Менавіта ўспрыманне праблемы як пагрозы дае штуршок развіццю сітуацыі ў бок адкрытага канфлікту.

Развіццё канфлікту

Прыхаваны перыяд

Адкрыты перыяд

На якім этапе развіцця знаходзіцца гэтая канфліктная сітуацыя?

Ігар прыйшоў у клас раней за ўсіх пасля ўрока фізкультуры і сеў за парту свайго аднакласніка Дзімы. Ігару было цікава, як Дзіма выканаў дамашняе заданне да наступнага ўрока, таму ён разгарнуў Дзімаў сшытак, каб паглядзець. У гэты час астатнія аднакласнікі пачалі заходзіць у клас. Калі Дзіма ўбачыў, што робіць Ігар, ён абвінаваціў яго ў тым, што той спісвае рашэнне задачы. Хлопчыкі сказалі адзін аднаму некалькі крыўдных слоў, Ігар нават ударыў Дзіму сшыткам, і...

Як хлопчыкі павінны былі вырашыць сваю праблему? ■

Перыяд адкрытага канфлікту таксама ўключае чатыры асноўныя этапы. Першы этап называецца *інцыдэнтам* і ўяўляе сабой першае сутыкненне бакоў, спробу сіл, імкненне з дапамогай сілы вырашыць праблему сабе на карысць (завалодаць прадметам канфлікту). Пасля першага інцыдэнту ідзе пік (або *эскалацыя*) канфлікту — рэзкае ўзмацненне барацьбы апанентаў. На гэтым этапе канфлікт прымае найбольш жорсткія (часам гвалтоўныя) формы. Этап эскалацыі патрабуе значных намаганняў ад бакоў канфлікту, таму не можа працягвацца доўгі час. Калі ўзровень проціборства павышаецца да максімальнай адзнакі, апаненты пачынаюць ацэньваць свае далейшыя перспектывы і задумвацца пра ўмовы пераадолення канфлікту. Так адкрыты канфлікт пераходзіць да трэцяга этапу — *збалансаванага супрацьстаяння*, калі бакі ўсведамляюць, што працяг канфлікту сілавымі метадамі не дае выніку, але дзеянні для дасягнення згоды яшчэ не робяцца. Нарэшце, апошні этап заключаецца ў пераходзе ад канфліктнага процідзеяння да *пошуку вырашэння праблемы* і спынення канфлікту.

Варта адзначыць, што завяршэнне адкрытага канфлікту не заўсёды прыводзіць да пераадолення праблемнай сітуацыі, якая ляжала ў аснове супрацьстаяння. Гэта адбываецца, калі адзін з бакоў канфлікту ідзе на ўступкі, не маючы магчымасці супраціўляцца ціску апанента. Аднак у такіх выпадках нельга

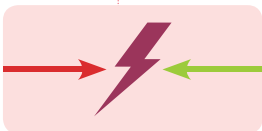
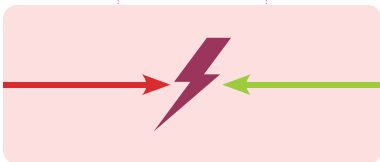
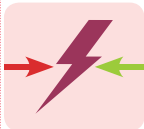
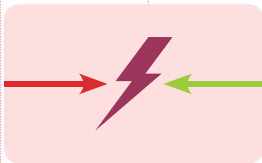
казаць пра вырашэнне канфлікту. Пакуль не знікла проблемная сітуацыя, канфлікт толькі згасае, зноў набываючы прыхаваную форму.

Дзелавыя і асобасныя канфлікты. У залежнасці ад сферы дзейнасці і характару зносін канфлікты дзеляцца на *дзелавыя* і *асобасныя*. Дзелавыя канфлікты ўзнікаюць паміж людзьмі ў рамках прафесійнай дзейнасці. Прычынамі такіх канфліктаў могуць стаць рознагалоссі ў поглядах на мэты дзейнасці арганізацыі і найбольш эфектыўныя сродкі (метады) рашэння канкрэтных задач. Акрамя таго, дзелавыя канфлікты могуць здарацца з нагоды несправядлівасці ўзнагароджанняў за прыкладзеныя намаганні пры рашэнні агульных задач. Калі ўзнікае адкрыты дзелавы канфлікт, то яго, як правіла, выносяць на разгляд кіраўніцтва або дарадчага органа. Гэта абавязвае бакі канфлікту кіравацца аргументамі і абгрунтаваць сваю пазіцыю з пункту гледжання агульных для арганізацыі мэт і задач. Рашэнне, прынятае кіраўніцтвам або спецыяльным органам, становіцца абавязковым для выканання ўсімі бакамі канфлікту, і такім чынам сам канфлікт спыняецца.

Галоўнае адрозненне асобаснага канфлікту ад дзелавога — у адсутнасці прадугледжаных інструкцыямі механізмаў яго вырашэння. У некаторых выпадках бакі асобаснага канфлікту могуць звярнуцца да трэцяга боку. Напрыклад, пасварыўшыся, муж і жонка могуць звярнуцца па дапамогу да сямейнага псіхолога або аднакласнікі могуць звярнуцца па дапамогу да іншага аднакласніка. Аднак тыя рашэнні, якія прапануюцца трэцім бокам, заўсёды будуць насіць неабавязковы характар. З гэтай прычыны пошук вырашэння асобаснага канфлікту ў канчатковым выніку залежыць ад саміх апанентаў.

Унутрыасобасныя канфлікты і іх пераадоленне. Міжасобасныя канфлікты ўзнікаюць у выніку супярэчнасцей паміж некалькімі людзьмі. Аднак бываюць сітуацыі, калі чалавек перажывае ўнутраны канфлікт, інакш кажучы, супярэчнасць з самім сабой. Такія канфлікты называюцца ўнутрыасобаснымі, яны закранаюць матывы, каштоўнасці і самаацэнку чалавека.

Унутрыасобасныя канфлікты

Хачу (Я хачу)	Трэба (Я павінен)	Магу (Я ёсць)	Назва і апісанне канфлікту
			Матывацыйны: сутыкненне розных матываў (патрэб, інтарэсаў, жаданняў, інстынктаў) чалавека. Задавальненне адных патрэб выключае задавальненне другіх
			Маральны: супярэчнасць паміж жаданнем і абавязкам. Калі чалавек, які кіруецца жаданнем, парушае ўласныя перакананні і прынцыпы, ён адчувае пачуццё віны, пакуты сумлення
			Нерэалізаваных жаданняў: паміж жаданнямі і рэчаіснасцю, якая не задавальняе іх. Узнікаюць праз незадаволенасць сваёй знешнасцю, фізічнымі ўласцівасцямі і здольнасцямі
			Ролевы: звязаны з немагчымасцю адначасова выконваць некалькі роляў (напрыклад, сумяшчаць пабудову кар’еры і выкананне сямейных абавязкаў)
			Адаптацыйны: гэта канфлікт паміж патрабаваннямі рэчаіснасці і магчымасцямі чалавека. Узнікае пры ўсведамленні чалавекам таго, што ён не адпавядае чаканням іншых людзей у якой-небудзь сферы
			Неадэкватнай самаацэнкі: прычынай выступае самападман або нежаданне чалавека прыняць сябе такім, які ён ёсць. Узнікае ў выніку пераацэнкі альбо недаацэнкі рэальных магчымасцей і абмежаванняў

Прывядзіце прыклады кожнага віду канфлікту. Які з унутрыасобасных канфліктаў інакш называюць комплексам непаўнацэннасці? Растлумачце свой пункт погляду. ■

Пераадоленне і недапушчэнне ўнутрыасобасных канфліктаў магчыма пры некалькіх умовах. Перш за ўсё неабходна ўсвядоміць, што ў кожнага чалавека ёсць свае добрыя якасці і недахопы і мы не з’яўляемся выключэннем з гэтага правіла. Таму важна адэкватна сябе ацэньваць і прымаць свае фізічныя, псіхалагічныя і іншыя асаблівасці. Незаменная здольнасць у дадзеным выпадку — самаіронія. Адэкватная ацэнка самога сябе дапамагае стаць перад сабой рэалістычнымі мэты. Гэта вельмі карыснае ўменне, аднак яго немагчыма дасягнуць без расстаноўкі прыярытэтаў. Нельга рабіць усё адразу і ва ўсім атрымаць поспех. Таму вельмі важна навучыцца вылучаць галоўнае і засяроджвацца менавіта на ім. Прычым расстаноўка прыярытэтаў важная як пры вырашэнні сэнсажыццёвых, каштоўнасных пытанняў, так і ў паўсядзённым планаванні сваёй дзейнасці. Аднак расстаноўка прыярытэтаў і планаванне не павінны даводзіцца да абсурду. Важна разумець, што навакольная рэчаіснасць можа значна змяніцца, а гэта прывядзе да неабходнасці скараціраваць прыярытэты і планы на будучыню.

Апісаныя ўмовы характарызуюць працу над сабой, якую неабходна рэгулярна выконваць. Аднак не менш важнай умовай вырашэння ўнутрыасобасных канфліктаў з’яўляецца магчымасць выказаць свае сумненні і трывогі блізкаму чалавеку. Можа здацца дзіўным, але многія псіхалагічныя методыкі па пераадоленні ўнутрыасобасных канфліктаў прадугледжваюць так званае эмпатычнае слуханне, якое заключаецца ў разуменні перажыванняў іншага чалавека. Пры гэтым маецца на ўвазе саўдзел і спачуванне. Таму галоўная рэкамендацыя — не заставацца сам-насам са сваімі праблемамі, а дзяліцца імі з сябрамі. Існуе распаўсюджанае меркаванне, што ў гэтым і заключаецца асноўны сэнс сяброўства.

1. Што такое канфлікт? Ахарактарызуйце структуру і дынаміку канфлікту з дапамогай інфаграфікі.
2. У чым адрозненне ўнутрыасобаснага і міжасобаснага канфліктаў? Як можна вырашыць унутрыасобасны канфлікт?
3. Прывядзіце прыклады супрацоўніцтва і саперніцтва ва ўзаемадзеянні. Які тып узаемадзеяння выклікае больш канфліктаў і чаму? ■

Выканайце міні-праект «Канфлікт пакаленняў: рэальнасць або міф?».

Канфлікт пакаленняў — гэта рознагалоссі паміж прадстаўнікамі розных узроставых груп. Самы яскравы прыклад — непаразуменне паміж падлеткамі і бацькамі (канфлікт «бацькоў і дзяцей»). Аднак канфлікт пакаленняў можа ўзнікаць і паміж дарослымі прадстаўнікамі розных пакаленняў. Даведайцеся пра тэорыю пакаленняў і на аснове гэтай інфармацыі правядзіце параўнальнае апытанне розных узроставых груп (сістэматызуйце ў табліцы ў сшытку). Якія вынікі апытання вас здзівілі і чаму? ■

Што вылучае прадстаўнікоў розных пакаленняў?

Назва пакалення	Бэбі-бумеры	Пакаленне X	Пакаленне Y	Пакаленне Z
Перыяд нараджэння	1944–1963	1964–1983	1984–2000	2001–...
Тры важныя гістарычныя падзеі перыяду				
Тры галоўныя каштоўнасці				
Тры куміры				
Тры рэчы-мары				

§ 11. Выращэнне міжасобасных супярэчнасцей

Урэгуляванне канфлікту магчыма заўсёды?

Правілы канструктыўных зносін і паводзінаў. Ці можна цалкам пазбегнуць узнікнення канфліктных сітуацый? Вопыт паўсядзённых зносін паказвае, што бесканфліктных міжасобасных зносін не бывае. Аднак існуюць некаторыя правілы зносін і паводзінаў, якія дазваляюць мінімізаваць верагоднасць узнікнення канфліктных сітуацый. Асноўны прынцып такога ўзаемадзеяння вельмі просты: уступаючы ў зносіны, чалавек павінен усведамляць, што ў іншага чалавека ёсць свае патрэбы, інтарэсы і мэты, якія заслугоўваюць не меншай павагі, чым нашы ўласныя.

Правілы канструктыўных зносін і паводзінаў наступныя.

1. Важна ўмець вярнуцца да нармальнага ўзаемадзеяння, а не пайсці на канфлікт.

Перадканфліктная сітуацыя ўзнікае звычайна не раптоўна, а паступова. Важна своєчасова вызначыць, што эмацыйны напал спрэчкі пачынае перавышаць дапушчальны ўзровень, і ўмела спыніць яе.

2. У зносінах трэба быць унутрана гатовым да вырашэння праблем, якія ўзнікаюць.

У працэсе ўзаемадзеяння сутыкненне інтарэсаў розных людзей і розных груп натуральнае і непазбежнае. Таму заўсёды неабходна дапускаць магчымасць кампрамісу, калі кожны партнёр па зносінах гатовы адмовіцца ад часткі сваіх інтарэсаў дзеля таго, каб пазбегнуць супрацьстаяння. Калі мы адмаўляемся ад кампрамісаў і не гатовы ісці на ўступкі, канфлікты непазбежныя.

3. Пры зносінах з людзьмі неабходна дэманстраваць шчырую зацікаўленасць у партнёру па зносінах і жаданне яго зразумець.

Цікавасць да пачуццяў, думак і праблем суразмоўцы дазваляе знізіць верагоднасць канфлікту. Калі мы ўсведамляем унутраны свет іншага чалавека, то можна пазбегнуць сварак і высвятлення адносін.

4. Неабходна быць цярплівым да іншадумства.

Часам нам здаецца, што іншы чалавек памыляецца і няправільна ацэньвае нейкія падзеі. Гэта можа выклікаць неразуменне і раздражненне. Аднак, нават калі мы абсалютна ўпэўнены ў сваіх меркаваннях, апантана даказваць іх не лепшая стратэгія. Абгрунтоўваць сваю пазіцыю можна, але гэта трэба рабіць максімальна далікатна, не закранаючы інтарэсаў, каштоўнасцей суразмоўцы і не даючы яму адчуць пагрозу для сваёй самаацэнкі.

5. Не варта чакаць ад навакольных занадта многа.

Уступаючы ў зносіны з іншым чалавекам, мы нярэдка ідэалізуем свайго партнёра, з-за чаго ўзнікаюць завышаныя чаканні. Калі

гэтыя чаканні сутыкаюцца з рэальнасцю, мы адчуваем пачуццё расчаравання. Негатыўныя эмоцыі часцей за ўсё накіраваны на нашага партнёра, як быццам гэта ён вінаваты ў тым, што не апраўдаў нашых завышаных чаканняў.

6. Неабходна прыкладаць намаганні для зніжэння агрэсіўнасці ў сітуацыі стрэсу або перанапружання.

У выпадках стрэсу і павышанай напружанасці часам дастаткова невялікай зачэпкі, каб чалавек праявіў агрэсію, раззлаваўся. Таму, калі мы знаходзімся не ў лепшай эмацыйнай форме, мэтазгодна ўзмацніць самакантроль, пастарацца пазбягаць раздражняльных фактараў і ўмець перафразоваць неканструктыўныя сцвярджэнні ў канструктыўныя.

Перафразуйце шэраг неканструктыўных сцвярджэнняў у канструктыўныя. Напрыклад:

Ты павінен прынесці мне кнігу. ➔ Я буду рада, калі ты прынясеш мне кнігу.

- Ты ніколі ў жыцці для мяне нічога не рабіла!
- Ты павінен быў прадбачыць магчымыя цяжкасці!
- Ты мяне зняважыў!
- Кінь мяне злаваць! ■

Варта адзначыць, што канструктыўныя зносіны і паводзіны магчымыя толькі ў выніку валявога намагання, працы над сабой. Гарманічныя, бесканфліктныя адносіны рэдка ўзнікаюць самі па сабе.

Стратэгіі паводзінаў у канфліктнай сітуацыі. Калі канфлікт не атрымалася папярэдзіць і ён усё ж узнік, важна абраць найбольш рацыянальную стратэгію сваіх паводзінаў, якая дазволіць зменшыць наступствы падобнай сітуацыі.

Пад *стратэгіяй паводзінаў у канфлікце* разумеецца арыентацыя асобы ў адносінах да канфлікту, устаноўка на пэўныя формы паводзінаў у сітуацыі канфлікту. Прынята вылучаць пяць асноўных стратэгіяў такіх паводзінаў.

Стратэгіі паводзінаў у канфлікце

Саперніцтва (прымус)

Заклучаецца ў навязванні другому боку жаданага для сябе рашэння. Аднак не зусім мэтазгодна кіравацца дадзенай стратэгіяй у асабістых адносінах

Супрацоўніцтва

Дазваляе ажыццявіць пошук такога рашэння, якое ў поўнай меры задавальняла б абодва бакі. Прадугледжваецца адкрытае абмеркаванне прадмета спрэчкі і выпрацоўка сумеснага рашэння

Кампраміс

Прадугледжваецца вырашэнне канфліктнай сітуацыі шляхам узаемных уступак. У такім выпадку жаданні бакоў задавальняюцца не цалкам, а часткова. У выніку абодва ўдзельнікі атрымліваюць хоць нешта, калі маглі страціць усё

Прыстасаванне (уступка)

Грунтуецца на адмаўленні ад сваіх жаданняў, інтарэсаў, імкненняў і прыняцці пазіцыі апанента. Гэтую стратэгію мэтазгодна ўжываць, калі вынік надзвычай важны для другога боку канфлікту, але не вельмі істотны для вас

Пазбяганне (бяздзейнасць)

Мяркуецца, што ўдзельнік знаходзіцца ў сітуацыі канфлікту, але не робіць актыўных дзеянняў для яго вырашэння. Ужыванне гэтай стратэгіі магчыма ў тым выпадку, калі закранутая праблема не такая важная для вас, каб прыкладаць намаганні для яе вырашэння

З дапамогай уступнай інфаграфікі растлумачце, як і чаму кожная стратэгія паводзінаў у канфлікце суадносіцца з перамогай ці проигрышам для бакоў. ■

Урэгуляванне канфлікту. У многіх выпадках канфлікт не можа быць завершаны поўным уціскам аднаго з бакоў. Для такіх сітуацый існуе некалькі падыходаў да ўрэгулявання канфлікту: перамовы, пасрэдніцтва і арбітраж.

Перамовы — гэта абмеркаванне прадмета канфлікту з мэтай выключэння супярэчнасці без звароту да трэцяга боку. Бакі абменьваюцца інфармацыяй, прыводзяць аргументы на карысць сваёй пазіцыі і абмяркоўваюць умовы прымірэння. Для паспяховай перамоў патрабуюцца зацікаўленасць абодвух бакоў у заключэнні пагаднення і гатоўнасць ісці на ўступкі.

Пасрэдніцтва — форма ўдзелу трэцяга боку ва ўрэгуляванні канфлікту на аснове добраахвотнай згоды яго непасрэдных удзельнікаў. Пасрэднік арганізуе ўзаемадзеянне канфліктных бакоў, можа кансультаваць і прапаноўваць свае спосабы вырашэння канфлікту, аднак канчатковае рашэнне застаецца за апанентамі.

Арбітраж уяўляе сабой зварот канфліктных бакоў да трэцяга боку (арбітра), рашэнне якога носіць абавязковы характар. Такі падыход да ўрэгулявання канфліктаў часцей за ўсё практыкуецца ў рамках дзелавага ўзаемадзеяння. У міжасобасных зносінах такі падыход прымяняюць, калі бакі ўсведамляюць, што канфлікт немагчыма ўрэгуляваць без звароту ў спецыяльныя органы (напрыклад, суды).

1. Прывядзіце прыклады выкарыстання розных стратэгий паводзінаў у канфліктнай сітуацыі.
2. У чым адрозненне канструктыўнага і дэструктыўнага вырашэння канфлікту?
3. Прааналізуйце сітуацыі. Дайце рэкамендацыі, як прадухіліць канфлікт.
 - Малодшая сястра ўвесь час раскідвае рэчы па пакоі, а старэйшая даводзіцца прыбіраць за ёй. Старэйшая сястра прыйшла са школы і ўбачыла беспарадак у пакоі.
 - У грамадскім транспарце адзін пасажыр выпадкова штурхнуў другога і не папрасіў прабачэння. Другі пасажыр у адказ нагрубіў першаму пасажыру.
 - Мама спяшаецца скончыць падрыхтоўку да прыёму гасцей і заўважае, што дома няма хлеба. Яна просіць сына схадзіць у краму. Але ў яго хутка пачнуцца заняткі ў спартыўнай секцыі, і ён не хоча спазняцца.
4. З дапамогай уводнай інфаграфікі растлумачце выбар стратэгіі паводзінаў у канфліктнай сітуацыі ў залежнасці ад:
 - арыентацыі на задавальненне ўласных інтарэсаў або інтарэсаў апанента;
 - выбару быць актыўным або пасіўным.
5. Знайдзіце ў СМІ паведамленне пра які-небудзь канфлікт (міжасобасны, міжгрупавы, сямейны і інш.). Прадстаўце інфармацыю пра яго па наступным плане:
 - канфліктныя бакі;
 - спрэчнае пытанне;
 - прычыны ўзнікнення канфлікту;
 - стратэгіі і метады вырашэння канфлікту;
 - наступствы. ■

Выканайце міні-праект «Візуалізацыя паводзінаў у канфлікце». Кожную стратэгію паводзінаў у канфлікце можна падаць у выглядзе вобразаў жыўёл: мядзведзь, ліса, сава, чарапах, акула. Супастаўце стратэгіі паводзінаў у канфлікце з прапанаванымі вобразамі. Растлумачце свой выбар. Стварыце падборку ілюстрацый для яго візуалізацыі. ■

Абагульненне па раздзеле «Дзейнасць, зносіны, узаемадзеянне»

1. Дайце азначэнне наступным паняццям: дзейнасць, зносіны, індывідуалізм, калектывізм, канфармізм, канфлікт, лідарства, матыў, нонканфармізм, патрэба, стэрэатып, сям'я, шлюб.
2. Вызначце ўзаемасувязь:
 - стэрэатыпаў ва ўспрыманні людзей і ўзнікненні канфліктаў;
 - функцый сям'і з патрэбамі і матывамі ў дзейнасці чалавека;
 - стыляў лідарства і тыпаў узаемадзеяння ў групе (кааперацыя або канкурэнцыя);
 - відаў дзейнасці (вучоба, праца, гульня) і патрэб асобы;
 - ўнутрыасобаснага і міжасобаснага канфлікту.
3. Прыдумайце сцэнарыі кароткіх сцэнак для ілюстрацыі розных відаў і ўзроўняў міжасобасных адносін (прыяцельства, сяброўства, дзелавыя адносіны, нефармальныя адносіны).
4. Кожная група (супольнасць) вызначае, якія паводзіны лічыць дарэчнымі, а якія не. Таму калі чалавек арыентаваны на зносіны з прадстаўнікамі нейкай групы, то яму неабходна адэкватна адзеньваць сітуацыю зносін і прытрымлівацца нормаў маўлення і паводзінаў гэтай групы. Ці трэба прытрымлівацца дадзенай устаноўкі ў групе, дзе прынята цкаванне? Абгрунтуйце ўласны пункт гледжання.
5. Дакажыце або аспрэчце наступныя меркаванні:
 - міжасобасныя зносіны з'яўляюцца важным складнікам фарміравання самаацэнкі асобы;
 - прамалінейнасць і крытыка ў зносінах — гэта заўсёды добра.
6. Распрацуйце анкету з пытаннямі, адказы на якія маглі б даць вам уяўленне пра патрэбы, жаданні і мары аднакласнікаў. Правядзіце апытанне і прааналізуйце, якія патрэбы пераважаюць у вашых аднагодкаў. Прадстаўце вынік у выглядзе кругавой дыяграмы.

7. Прывядзіце не менш за тры аргументы, чаму неабходна адрозніваць сітуацыі канфлікту і цкавання (булінгу).

Канфлікт	Булінг (цкаванне)
Бакі прыкладна роўныя па сілах	Адзін супраць групы
У канфлікце вінаватыя абодва бакі, яны нясуць роўную адказнасць	Ахвярай цкавання можа стаць любое дзіця, яго віны ў гэтым няма
Узнікае ў любым узросце	Узнікае найчасцей у сярэдняй школе
Дзеці ў канфлікце адчуваюць гаму пачуццяў — злосць, раздражненне, жаданне даказаць, але не бяссілле	Дзіця-ахвяра адчувае бездапаможнасць і неабароненасць
Абмежаваны ў часе, мае відавочныя пачатак і канец	Не мае абмежавання ў часе, можа доўжыцца гадамі
Можна вырашыць з дапамогай медыяцыі (трэцяга боку)	Нельга дамовіцца з агрэсарамі, толькі цалкам спыніць цкаванне

8. Прааналізуйце наступную сітуацыю з Ганнай, якая вядзе свой блог. Дайце рэкамендацыі, як яе вырашыць.

Ганна: «Я заўсёды актыўна выказваюся па ўсіх важных для маладых людзей пытаннях. Папулярнасць майго блога стала расці. Неўзабаве я заўважыла, што пасля сутычак у каментарыях заўсёды дадавалася 5—10 новых падпісчыкаў. Маё імя запамнілася людзям, але праз нейкі час пачалі абмяркоўваць мяне, прычым не заўсёды пазітыўна».

Апаненты дзяўчыны з'едліва выказваліся пра падрабязнасці яе асабістага жыцця, якія яны знаходзілі ў яе блогу і акаўнтах у сацыяльных сетках, яе знешнасць, захапленні. За дзень магло назбірацца больш за сотню абразлівых каментарыяў.

Ганна: «Мае спробы адказаць на абразы толькі пагаршалі сітуацыю. Што б я ні напісала, гэта правакавала яшчэ большую хвалю агрэсіі і абраз, што выклікала ў мяне прыгнечаны стан».

III

Асоба, грамадства, дзяржава

Дзяржава
Грамадзянства
Канстытуцыя

Што такое?

1

2

Якія існуюць?

- Сацыяльныя нормы
- Прыметы дзяржавы
- Правы чалавека

Нормы маралі і нормы права
Паўнамоцтвы органаў улады
Праваздольнасць
і дзеяздольнасць

Чым адрозніваюцца?

3

4

Як узаемазвязаны?

- Правы і абавязкі грамадзян
- Правы чалавека і грамадзянства

Залатога правіла маралі
Прынцыпу падзелу ўлад
Канстытуцыі

У чым значнасць?

5

**Абыходзьцеся з іншымі так,
як хочаце,
каб абыходзіліся з вамі!**

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

§ 12. Сацыяльныя нормы і паводзіны асобы

Сацыяльныя нормы змяняюцца разам з грамадствам?

Прыметы сацыяльных нормаў

Дабро або зло?

Гуманна або негуманна?

Правільна або няправільна?

Ухваляць або асуджаць?

Заахвочваць або караць?

З'яўляюцца агульнаабавязковымі

Склаліся гістарычна

Звязаны з каштоўнасцямі

Рэгулююць паводзіны

Віды сацыяльных нормаў

Маральныя

Дабро або зло?

Годна або нягодна?

Сумленна або несумленна?

Прававыя

Правамоцна

або неправамоцна?

Законна або незаконна?

Традыцыі і звычаі

Манеры, этыкет, карпаратыўныя нормы

Паняцце і прыметы сацыяльных нормаў. Паводзіны людзей рэгулююцца сацыяльнымі нормамі — правіламі і ўзорамі пэўных дзеянняў у розных жыццёвых сітуацыях. Менавіта дзякуючы сацыяльным нормам, якія засвойваюцца ў працэсе сацыялізацыі, магчыма сумеснае жыццё людзей у грамадстве.

Прыметы сацыяльных нормаў

З’яўляюцца агульнымі правіламі

Адрасаваны адначасова ўсім людзям

Склаліся гістарычна

Існуюць доўгі час, адлюстроўваюць умовы развіцця грамадства

З’яўляюцца рэгулятарамі паводзінаў

Рэгулююць найбольш тыповыя адносіны паміж людзьмі

Здзяйсняюць сацыяльны кантроль

Падмацаваны мерамі грамадскага ўздзеяння для пабуджэння людзей іх выконваць

Узнікненне і змяненне сацыяльных нормаў мае доўгую гісторыю. Ужо ў першабытным грамадстве з’явіліся два важныя правілы адносін з супляменнікамі. Першае — «не забівай» — рэгулявала ў цэлым адносіны паміж членамі аднаго роду. Другое вызначала адносіны паміж мужчынамі і жанчынамі — забараняліся інтымныя сувязі паміж кроўнымі сваякамі. За парушэнне гэтых правілаў прадугледжваліся строгія пакаранні — ад выгнання з абшчыны да пазбаўлення жыцця.

На працягу доўгага часу нормамі, што рэгулююць паводзіны людзей, выступаюць звычаі і традыцыі. *Звычай* — гэта спосаб паводзінаў, які перадаецца ад пакалення да пакалення і з’яўляецца звыклым для людзей.

На працягу гісторыі звычаі змяняліся. Некаторыя былі забыты, затое ўзніклі новыя. Сярод сучасных звычаяў, напрыклад, знаёмае кожнаму правіла віншаваць блізкіх са святамі.

Некаторыя звычаі, страціўшы сваю прамую мэтазгоднасць, працягваюць існаваць як звычкі або набылі новы сэнс. Так, сучасны чалавек часта абменьваецца поціскам рук са знаёмымі і калегамі. Звычай паціскаць руку ўзнік у час Сярэднявечча як дэманстрацыя рыцарамі адсутнасці зброі ў працягнутай руцэ і сімвал добрай волі. Зараз поціск рук — гэта дэманстрацыя добрых намераў і сяброўскага стаўлення да чалавека, а таксама правіла этыкету.

Звычаі з'яўляюцца звыклымі для нас дзеяннямі ў паўсядзённым жыцці і рэгулююць паводзіны людзей падчас значных падзей (вяселле, нараджэнне дзіцяці, наваселле, пахаванне і інш.).

Навошта святкаваць дзень нараджэння?

Даведайцеся, як і калі склаўся звычай святкаваць дзень нараджэння. Чаму галоўную асобу гэтай урачыстасці прынята называць імяніннікам? Ці правільна гэта? ■

Па сваім характары да звычаяў блізкія традыцыі. *Традыцыя* (ад лац. *traditio* — перадача, паданне) — гэта форма захавання і перадачы з пакалення ў пакаленне мэтазгодных правілаў паводзінаў і іншых элементаў культурнай спадчыны.

Асноўнае адрозненне традыцый у тым, што яны не толькі выходзяць за рамкі паўсядзённага жыцця і ахопліваюць міжасобасныя,

унутрысямейныя або ўнутрыгрупавыя адносіны, але і маюць значэнне для ўсяго народа і дзяржавы.

Святы і абрады беларусаў

Якія народныя звычаі і традыцыі звязаны са святамі і памятнымі днямі, што знайшлі адлюстраванне ў серыі памятных манет «Святы і абрады беларусаў», выпушчанай Нацыянальным банкам Рэспублікі Беларусь? ■

Што такое абрад? Як абрады звязаны са звычаямі і традыцыямі? ■

З традыцыямі звязаны ўспаміны пра адметныя гады ў гісторыі свайго народа, якія дапамагаюць перажыць перыяды сацыяльных узрушэнняў і асабістых нягод, даюць надзею на лепшую будучыню. Зварот да гістарычнага мінулага ўзмацняе пачуццё супольнасці і аб'ядноўвае людзей, падтрымлівае і натхняе іх. Так, традыцыяй беларускага народа стала захаванне памяці пра падзеі і герояў Вялікай Айчыннай вайны (1941—1945), ушанаванне ветэранаў, патрыятычнае выхаванне моладзі на іх прыкладах.

Акрамя звычаяў і традыцый, паводзіны людзей рэгулююць правілы этыкету, якія тычацца манеры апранацца, паводзінаў за сталом, формаў зносін з іншымі людзьмі і да т. п., і арганізацыйныя (або карпаратыўныя) нормы — правілы паводзінаў, прынятыя ў пэўнай арганізацыі (карпарацыі).

Найважнейшымі сацыяльнымі нормамі з’яўляюцца *нормы маралі і права*.

Нормы маралі. **Мараль** — прынятыя ў грамадстве ўяўленні пра добрае і дрэннае, правільнае і няправільнае, дабро і зло, а таксама сукупнасць правілаў паводзінаў, якія вынікаюць з гэтых уяўленняў.

У кожнага чалавека ёсць свае ўяўленні пра дабро і зло. Як растлумачыць, што такое дабро, а што — зло?

У кожную гістарычную эпоху грамадства стварала свой ідэал дабра. У першабытны час добром лічылася тое, што прыносіла карысць чалавеку, задавальняла яго патрэбы. Адсюль паходзіць слова, якое азначала ў нашых продкаў багацце, — дабрабыт. У старажытных вераваннях дабро і зло ўвасаблялася ў фантастычных істотах: багі давалі чалавеку жыццё, святло, карысць, а нячысцікі разбуралі гэта, прыносілі гора, пакуты, смерць. У Сярэднявеччы добром лічылася выкананне заветаў Бога. У аснове хрысціянства закладзена любоў да Бога і бліжняга: быць добрым — значыць умець спачуваць, дараваць, быць міласэрным. Свабода, роўнасць, братэрства, справядлівасць становіліся ідэаламі дабра ў наступныя эпохі.

Такім чынам, гістарычна на аснове ідэалаў і каштоўнасцей склаліся нормы, якія з’яўляюцца правіламі жыцця для абсалютнай большасці людзей. Існаванне такіх нормаў дазваляе кожнаму чалавеку ацэньваць уласныя дзеянні і ўчынкі іншых людзей. Калі маральныя нормы не выконваюцца, учынкi ацэньваюцца як непрыстойныя, ганебныя.

Што такое годнасць і гонар?

Годнасць

Гэта ўнутраная ўпэўненасць асобы ва ўласнай каштоўнасці, пачуццё самапавагі.
Паняцце годнасці падкрэслівае значнасць асобы як прадстаўніка роду чалавечага. Кожны чалавек мае годнасць ужо таму, што ён чалавек

Гонар

Гэта павага, прызнанне і ацэнка ўчынкаў чалавека і яго заслуг іншымі людзьмі.
Паняцце гонару падкрэслівае значнасць асобы як прадстаўніка пэўнай групы людзей, грамадства. Гэта сукупнасць канкрэтных патрабаванняў да паводзінаў (напрыклад, мужчыны, жанчыны, урача — мужчынскі гонар, жаночы, прафесійны)

Ці згодныя вы з тым, што мы можам не выказваць чалавеку павагу і пашану, але абавязаны лічыцца з яго чалавечай годнасцю? ■

Дабро звязана з паняццямі годнасці, гонару, справядлівасці, абавязку, адказнасці, высакароднасці, прыстойнасці, любові да чалавека і ўсяго жывога, беражлівага стаўлення да прыроды. Аднак не заўсёды дзеянні чалавека нават з самымі лепшымі мэтамі з'яўляюцца добрымі справамі. Як сцвярджае прымаўка, «з добрых намераў вымашчаны шлях у пекла», і бездакорны ў маральных адносінах матыў учынку можа прывесці да негатыўных наступстваў. Напрыклад, імкненне бацькоў ахінуць дзіця клопатам і засцерагчы яго ад усіх небяспек можа прывесці да празмернай апекі, развіцця стану «вывучанай бездапаможнасці».

Што прымушае людзей прытрымлівацца маральных нормаў? Асноўным унутраным рэгулятарам паводзінаў чалавека з'яўляецца яго сумленне. Роля сумлення асабліва важная, калі чалавек знаходзіцца ў сітуацыі маральнага выбару таго ці іншага ўчынку. Напрыклад, дапамагчы, рызыкуючы ўласнымі інтарэсамі, чалавеку, які апынуўся ў складанай сітуацыі, або адысці ў бок, спадзеючыся на іншых.

Функцыі сумлення

Пабуджэння

Забароны

Кантролю

Карэкціроўкі

Прывядзіце сітуацыі, калі сумленне:

- заахвоціла вас здзейсніць які-небудзь учынак;
- забараняе вам здзяйсняць якія-небудзь дзеянні;
- кантралюе вашы дзеянні;
- заклікае вас змяніць паводзіны. ■

Сумленне часта называюць формай самакантролю і самаацэнкі з пазіцыі выканання маральных нормаў. А вось знешнім рэгулятарам паводзінаў чалавека ў адпаведнасці з маральнымі нормамі выступае грамадская думка. Сваю маральную ацэнку дзеянням іншых людзей выказваюць праз ухваленне або асуджэнне, падзяку або дакор.

Залатое правіла маралі. Уяўленні старажытнага грамадства пра маральныя нормы знайшлі ўвасабленне ў правіле роўнай адплаты за нанесеную шкоду: «вока за вока, зуб за зуб». Далейшае развіццё гэтых прынцыпаў атрымаў у залатым правіле маралі, якое сёння з'яўляецца найважнейшым практычным правілам чалавечага існавання.

Першапачаткова залатое правіла маралі было сфармулявана адмоўна: «не абыходзься з іншым так, як не хочаш, каб абышліся з табой». Калі прыбраць з яго часціцу «не», то мы атрымаем станоўчую фармулёўку: «абыходзься з іншым так, як хочаш, каб абышліся з табой». Як бачым, незалежна ад фармулёўкі залатое правіла маралі заснавана на ўзаемнасці: калі не хочаце, каб вас крыўдзілі, абражалі, прыніжалі, не рабіце гэта самі.

Залатое правіла маралі здаўна існуе ў розных культурах і рэлігіях. Напрыклад: «Не рабі іншым таго, чаго не хочаш

сабе» (Канфуцый), «Ва ўсім, як хочаце, каб з вамі абыходзіліся людзі, так і вы абыходзьцеся з імі» (запавет Ісуса Хрыста).

Калі пазбягаць зла, ці стане яго менш? Ці спрыяе нездзяйсненню зла памнажэнню добра? ■

«Тры малпы» — вядомая кампазіцыя, якая сімвалізуе ўмовы нездзяйснення зла: «Калі я не бачу зла, не чую пра зло і нічога не кажу пра зло, то я абаронены ад яго». Выбар малпаў у якасці сімвалаў звязаны з гульнёй слоў у японскай мове: фраза «Не бачу, не чую, не кажу» сугучная японскаму слову «малпа». Падобная па сэнсе фраза ёсць і сярод выслоўяў кітайскага філосафа Канфуцыя: «Не глядзі на тое, што няправільна; не слухай таго, што няправільна; не кажы таго, што няправільна; не рабі таго, што няправільна».

Як вы думаеце, чаму:

- барэльеф «Тры малпы» ў свяцілішчы Тасёгу ў горадзе Ніко (Японія) лічыцца помнікам сусветнай культуры і ўключаны ў Спіс Сусветнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА?
- сімвалы трох малпаў уключаны ў Unicode, які ўтрымлівае знакі амаль усіх сусветных пісьмовых моў? ■

Наяўнасць маральных нормаў, тым не менш, не азначае іх бяспрэчнага выканання ўсімі членамі грамадства. На жаль, сустракаюцца людзі, якіх грамадская думка не спыняе. Менавіта таму з развіццём грамадства і фарміраваннем у ім сістэмы органаў улады з'явіліся нормы, якія прадугледжваюць абавязковае пакаранне за іх невыкананне. Гэта перш за ўсё прававыя нормы. Яны сфармуляваны і ўзаконены дзяржавай. Размова пра іх прадоўжыцца ў наступным параграфі.

1. Назавіце асноўныя віды сацыяльных нормаў і іх адметныя прыметы.
2. Што з'яўляецца ўнутраным і знешнім рэгулятарам паводзінаў чалавека?
3. У чым заключаецца адрозненне паміж станоўчай і адмоўнай фармулёўкамі залатога правіла маралі? У якім з варыянтаў правіла сфармулявана як забарона здзяйсняць зло, а ў якім — як парада рабіць дабро? Якая з фармулёвак, на вашу думку, больш важная (актуальная) для сучаснага грамадства?
4. На аснове інфаграфікі складзіце паведамленне пра значнасць сацыяльных нормаў у жыцці грамадства. Праілюструйце прыкладамі з літаратурных твораў, фільмаў, інфармацыі СМІ. ■

Выканайце міні-праект «Каляндар сямейных свят». Якія звычаі і народныя традыцыі шануюцца ў вашай сям'і? Якія святы адзначаюцца ў вашай сям'і? Стварыце постар календара са святамі і традыцыямі вашай сям'і. ■

§ 13. Узаемадзеянне асобы і дзяржавы

Як звязаны асоба і дзяржава?

Дзяржава і яе прыметы. Прававыя нормы, што выступаюць складнікам сістэмы сацыяльных нормаў, вызначае дзяржава. У сучасным разуменні **дзяржава** — адзіная палітычная арганізацыя грамадства, якая распаўсюджвае ўладу на ўсю сваю тэрыторыю і насельніцтва, валодае спецыяльным апаратам кіравання і прымусу, выдае абавязковыя для ўсіх законы і валодае суверэнiтэтам. Як вядома, першыя дзяржавы з’явіліся ў Старажытным Міжрэччы і Егіпце на мяжы IV—III тысячагоддзяў да н. э.

Як называліся першыя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі? Які горад называюць калыскай беларускай дзяржаўнасці? Які малюнак вы скарысталі б для ілюстрацыі адказу на пытанне? Чаму? ■

Найважнейшымі прыметамі дзяржавы з'яўляюцца: тэрыторыя, насельніцтва, улада, права, суверэнітэт. Разгледзім іх больш падрабязна.

Дзяржава ўзнікла з неабходнасці рэгуляваць сумеснае жыццё і дзейнасць людзей, падтрымліваць парадак і стабільнасць. Таму ў дзяржаве існуе сістэма спецыяльных органаў, праз якія рэалізуецца дзяржаўная *ўлада*. Улада — гэта здольнасць і магчымасць ажыццяўляць сваю волю, уздзеянчаць на дзейнасць і паводзіны іншых людзей.

Дзяржава немагчымая без *тэрыторыі*, у межах якой улада дзяржавы распаўсюджваецца на ўсіх членаў грамадства. Натуральнай умовай існавання дзяржавы, яе галоўным рэсурсам з'яўляецца насельніцтва. *Насельніцтва* — гэта сукупнасць грамадзян, а таксама замежных асоб і асоб без грамадзянства, на якіх распаўсюджваецца ўлада дзяржавы. Грамадзянамі з'яўляецца большасць людзей, якія жывуць на тэрыторыі дзяржавы. Грамадзяне валодаюць пэўнай сукупнасцю правоў і абавязкаў, звязанай з іх прыналежнасцю да гэтай краіны. Такой сукупнасцю правоў і абавязкаў не валодаюць неграмадзяне, якія знаходзяцца на тэрыторыі краіны (асобы без грамадзянства і грамадзяне іншых дзяржаў).

Дзяржава непарыўна звязана з *правам*. Толькі дзяржава ў асобе сваіх органаў выдае такія нормы, якія з'яўляюцца абавязковымі для ўсяго насельніцтва краіны. У дзяржаве існуюць спецыяльныя органы прымусу выканання прававых прадпісанняў.

Суверэнітэт дзяржавы азначае вяршэнства ўлады дзяржавы ў межах яе тэрыторыі і незалежнасць дзяржавы ў міжнародных адносінах. Ніякія арганізацыі або людзі ўнутры гэтай дзяржавы не могуць скасаваць рашэнні дзяржаўных органаў, і ніякія іншыя арганізацыі або асобы не могуць уступаць у зносіны з іншымі дзяржавамі або арганізацыямі ад імя дзяржавы, калі такія паўнамоцтвы не нададзены адмысловым чынам.

Сімваламі суверэннай дзяржавы з'яўляюцца Дзяржаўны сцяг, Дзяржаўны герб і Дзяржаўны гімн.

Прыгадайце, што сімвалізуюць колеры і элементы на Дзяржаўным сцягу і Дзяржаўным гербе Рэспублікі Беларусь. Калі святкуецца Дзень Дзяржаўнага герба і Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь? ■

Даведайцеся, што азначаюць колеры і элементы на дзяржаўных сцягах і гербах краін, з якімі мяжуе Беларусь. ■

Права ў сістэме сацыяльных нормаў. Права можна разглядаць у двух асноўных значэннях: як сістэму нормаў і як канкрэтную магчымасць чалавека (права на адукацыю, права на працу і да т. п.). У другім выпадку гаворка звычайна ідзе аб правах чалавека.

Разгледзім права як сістэму нормаў. **Права** — гэта сукупнасць нормаў, правілаў, вызначаных дзяржавай. Права з'яўляецца галоўным сродкам дзяржаўнага кіравання жыццём грамадства.

Прававыя нормы, як і нормы маралі, рэгулююць грамадскія адносіны. Іх агульнай мэтай з'яўляецца ўпарадкаванне адносін паміж людзьмі, выпрацоўка прымальных для грамадства нормаў і каштоўнасцей, замацаванне найбольш эфектыўных формаў паво-

дзінаў. Прававыя і маральныя нормы з’яўляюцца галоўнымі сацыяльнымі рэгулятарамі і функцыянуюць у грамадстве адначасова, аказваючы значны ўплыў і ўзаемадапаўняючы адна адну. Разам з тым паміж мараллю і правам ёсць шэраг істотных адрозненняў.

Мараль

Права

Час узнікнення

З узнікненнем самога грамадства

З узнікненнем дзяржавы

Калі нормы набываюць сілу?

Па меры прымання і выканання большасцю людзей

Пасля прымання дзяржаўнымі органамі, незалежна ад жадання людзей

Дзе нормы ўтрымліваюцца?

У індывідуальнай і грамадскай свядомасці

У афіцыйных дакументах у пісьмовым выглядзе (кадыфікаваныя)

Наколькі канкрэтныя нормы?

У агульнай форме вызначаюць, што ёсць зло (напрыклад: «не крадзі»)

Вызначаюць канкрэтную меру зла (напрыклад: крадзеж, рабаванне і г. д.)

Якія адносіны рэгулююцца нормамі?

Усе адносіны ў грамадстве з пазіцыі адрознівання добра і зла, добрага і дрэннага

Тыя грамадска значныя адносіны, якія паддаюцца знешняму кантролю

Наколькі абавязкова выконваць нормы?

Выкананне з’яўляецца добраахвотным і ажыццяўляецца чалавекам на падставе ўласнага выбару

Выкананне з’яўляецца абавязковым (прававая свабода аднаго не можа перашкаджаць прававой свабодзе другога)

Да чаго прыводзіць невыкананне нормаў?

Пакуты сумлення і ўздзеянне на чалавека праз грамадскую думку

Санкцыі з боку дзяржаўных органаў

У пераважнай большасці выпадкаў прававыя нормы выконваюцца добраахвотна, паколькі яны адпавядаюць маральным уяўленням грамадзян пра справядлівае і несправядлівае. Веданне прававых нормаў, павага да закону і правапарадку, а таксама паводзіны, якія адпавядаюць нормам права, характарызуюць *правую культуру асобы*.

Грамадзянства як правая сувязь чалавека з дзяржавай. Прававыя нормы, вызначаныя беларускай дзяржавай, на тэрыторыі нашай краіны абавязана выконваць усё насельніцтва — як грамадзяне, так і асобы без грамадзянства, замежныя грамадзяне. Беларускія грамадзяне таксама абавязаны выконваць прававыя нормы тых краін, у якіх яны часова знаходзяцца або пастаянна пражываюць. Што ж такое грамадзянства?

Грамадзянства — гэта правая сувязь чалавека і дзяржавы, якая выяўляецца ў сукупнасці іх узаемных правоў, абавязкаў і адказнасці.

У Рэспубліцы Беларусь існуюць наступныя магчымасці атрымання грамадзянства.

Набыццё грамадзянства Рэспублікі Беларусь

Па нараджэнні

- Калі адзін ці абое бацькоў дзіцяці з’яўляюцца грамадзянамі Рэспублікі Беларусь
- Калі дзіця нарадзілася на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь

Прыём у грамадзянства ў парадку рэгістрацыі

- Чалавек дасягнуў 18 гадоў
- Бярэ на сябе абавязкі выконваць і паважаць Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь і іншыя заканадаўчыя акты
- Ведае адну з дзяржаўных моў
- Пастаянна жыве на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь апошнія 7 гадоў
- Мае законную крыніцу даходаў
- Не мае грамадзянства іншай дзяржавы

Грамадзяніну Рэспублікі Беларусь гарантуецца абарона і заступніцтва дзяржавы як на тэрыторыі Беларусі, так і за яе ме-

жамі. Грамадзянін Рэспублікі Беларусь, у сваю чаргу, павінен паважаць і выконваць Канстытуцыю і іншыя законы беларускай дзяржавы. Ніхто не можа быць пазбаўлены грамадзянства Рэспублікі Беларусь або права змяніць грамадзянства. Грамадзянства Рэспублікі Беларусь з'яўляецца неад'емным атрыбутам (прыметай) дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь.

Асноўным дакументам, які пацвярджае асобу грамадзяніна Рэспублікі Беларусь, з'яўляецца пашпарт. Яго абавязаны мець усе грамадзяне, якія дасягнулі 14 гадоў.

На старонцы 2 пашпарта запісана: «Пашпарт з'яўляецца ўласнасцю Рэспублікі Беларусь. Уладальнік гэтага пашпарта знаходзіцца пад абаронай Рэспублікі Беларусь».

Выкарыстоўваючы свой пашпарт, раскажыце, якая інфармацыя пра грамадзяніна ў ім утрымліваецца. ■

Такім чынам, грамадзянін — гэта чалавек, які мае прававую сувязь з пэўнай дзяржавай, што дазваляе яму мець усе правы, якія надаюцца законамі гэтай краіны, і выконваць усе ўстаноўленыя законамі абавязкі. Паняцце «грамадзянін» звязана з такімі паняццямі, як «грамадзянства» і «грамадзянскасць». *Грамадзянскасць* — гэта ўсведамленне сябе грамадзянінам сваёй краіны, што выяўляецца ў адпаведных паводзінах, гатоўнасці актыўна ўдзельнічаць у жыцці грамадства і дзяржавы, спрыяць росквіту сваёй краіны.

Рэспубліка Беларусь у сваіх законах і практыцы цвёрда прытрымліваецца прынцыпу роўнасці ўсіх грамадзян перад законам, незалежна ад іх прыбытку, уплыву, роднасных сувязяў і г. д. Усе грамадзяне нашай дзяржавы, незалежна ад этнічнага паходжання, складаюць беларускі народ у канстытуцыйна-прававым яго разуменні.

1. Ахарактарызуйце Рэспубліку Беларусь як дзяржаву, выкарыстоўваючы асноўныя прыметы дзяржавы.
2. Навошта грамадству патрэбны і маральныя, і прававыя нормы? Чаму прававыя нормы не выцясняюць маральных нормаў?
3. У чым падабенства і адрозненне паміж паняццямі «грамадзянства» і «грамадзянскасць»? Які сэнс вы ўкладаеце ў паняцце «грамадзянін»?
4. Якую назву: «Беларусь» або «Рэспубліка Беларусь» — вы скарыстаеце, каб расказаць пра нашу краіну? Якую назву вы скарыстаеце, калі гаворка будзе ісці пра нашу дзяржаву? У чым розніца паміж гэтымі назвамі?
5. Артыкул 40 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь вызначае права кожнага накіроўваць асабістыя і калектыўныя звароты ў дзяржаўныя органы.

Як вы лічыце, чаму ў пісьмовым звароце абавязкова павінна быць указана:

- назва і (або) адрас дзяржаўнага органа, іншай арганізацыі, у якія накіроўваецца зварот;
- прозвішча, імя і імя па бацьку грамадзяніна, звесткі пра яго месца жыхарства і (або) працы (вучобы);
- выкладанне сутнасці звароту (заявы, скаргі);
- асабісты подпіс грамадзяніна? ■

Выкарыстоўваючы веды з гісторыі, выканайце міні-праект «Вехі ста-наўлення беларускай дзяржаўнасці». ■

§ 14. Асноўны Закон дзяржавы

Чаму Канстытуцыя з'яўляецца Асноўным Законом дзяржавы?

Дзеючая Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь

(са змяненнямі і дапаўненнямі па выніках рэферэндумаў 1996, 2004 гг.)

Ад лац. *constitutio* — будова, устанавленне.

Як ствараюцца органы ўлады і якія ў іх паўнамоцтвы?

Якія ў нас правы і абавязкі?

Дзень Канстытуцыі — 15 сакавіка

Прэамбула 9 раздзелаў 146 артыкулаў

Асновы канстытуцыйнага ладу

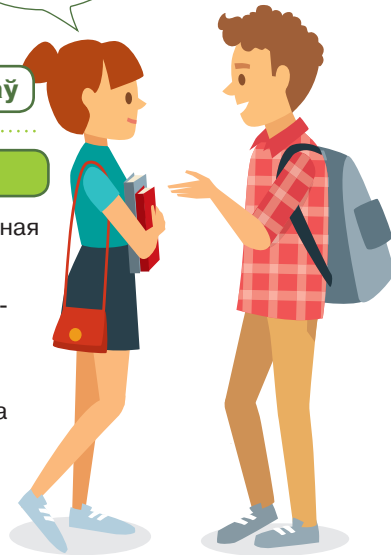
Артыкул 1 Унітарная дэмакратычная сацыяльная прававая дзяржава

Артыкул 2 Чалавек, яго правы і свабоды з'яўляюцца найвышэйшай каштоўнасцю і мэтай грамадства і дзяржавы

Артыкул 3 Адзінай крыніцай улады з'яўляецца народ

Артыкул 13 Уласнасць можа быць дзяржаўнай і прыватнай

Артыкул 17 Дзяржаўнымі мовамі з'яўляюцца беларуская і руская

Мець сваю дзяржаўнасць

Суверэнiтэт

Неад'емнае права беларускага народа і прымета беларускай дзяржавы

Быць паўнапраўным суб'ектам сусветнай супольнасці

Канстытуцыя — Асноўны Закон дзяржавы. Канстытуцыя (ад лац. *constitutio* — будова, устанаўленне) — гэта Асноўны Закон дзяржавы, які мае найвышэйшую юрыдычную сілу. Гэта азначае, што ўсе астатнія законы ў дзяржаве не павінны супярэчыць Канстытуцыі. Такое значэнне Канстытуцыя мае таму, што ў ёй вызначаецца дзяржаўны лад, замацоўваюцца правы, свабоды і абавязкі грамадзян, устанаўліваюцца паўнамоцтвы органаў дзяржаўнай улады.

Гісторыя канстытуцый ідзе каранямі ў глыбокую старажытнасць. Вядомыя вам законы Хамурапі ў Вавілоне і Салона ў Афінах можна лічыць правабразамі, а сярэднявечныя зборы прававых нормаў — папярэднікамі сучасных канстытуцый.

Асаблівай і вельмі значнай падзеяй у гісторыі сярэднявечнага еўрапейскага права стала распрацоўка і прыняцце Статутаў ВКЛ (1529, 1566, 1588 гг.). Статуты мелі яскравую гуманістычную накіраванасць і былі вельмі прагрэсіўнымі для свайго часу (уводзілася адказнасць асобы толькі ў адпаведнасці з законам і судом, вялікі князь абавязваўся таксама выконваць законы дзяржавы). Статуты дзейнічалі больш за 300 гадоў і аказалі вялікі ўплыў на станаўленне прававых нормаў у шэрагу краін Усходняй Еўропы.

У чым падабенства структуры Статутаў і сучаснай Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь? ■

Першай канстытуцыяй у сучасным сэнсе гэтага паняцця лічыцца прынятая ў 1787 г. Канстытуцыя ЗША, якая з папраўкамі дзейнічае і сёння. Другой у свеце і першай у Еўропе стала Канстытуцыя Рэчы Паспалітай, прынятая 3 мая 1791 г., якая дзейнічала чатыры гады.

У XX ст. у Беларусі было прынята пяць канстытуцый: 1919, 1927, 1937, 1978 гг. (Канстытуцыі БССР) і 1994 г. — Канстытуцыя

Рэспублікі Беларусь (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскіх рэферэндумах 1996, 2004 гг.). Дзеючая Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь прынята 15 сакавіка 1994 г. Таму 15 сакавіка ў нашай краіне дзяржаўнае свята — Дзень Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

Адкрыце QR-код і вызначце па фрагменце постара, якім этапам развіцця і фарміравання галоўнага закона дзяржавы была прысвечана выстава «Шлях да Канстытуцыі», што праходзіла ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі ў 2019 г. ■

Асновы канстытуцыйнага ладу Рэспублікі Беларусь. Асновы канстытуцыйнага ладу вызначаны ў I раздзеле Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

У артыкуле 1 Канстытуцыі ўказваецца, што наша краіна — *унітарная дэмакратычная сацыяльная прававая дзяржава*.

Унітарная дзяржава характарызуецца тым, што на ўсёй яе тэрыторыі дзейнічае адзіная сістэма прававых нормаў і адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі ў складзе дзяржавы (вобласці, раёны, гарады) падпарадкоўваюцца цэнтральным органам улады.

Дэмакратычнай з'яўляецца дзяржава, у якой грамадзяне ўдзельнічаюць у яе кіраванні, стварэнні нормаў і правілаў дзяржаўнага жыцця, фарміраванні органаў улады. У Рэспубліцы Беларусь адзінай крыніцай улады з'яўляецца народ.

Беларусь таксама з'яўляецца *сацыяльнай* дзяржавай, якая імкнецца забяспечыць годныя ўмовы жыцця для ўсіх грамадзян. Сацыяльная дзяржава асабліва клапаціцца пра людзей, якія не могуць паклапаціцца пра сябе самі. Яна гарантуе атрыманне адукацыі, медыцынскага абслугоўвання, дапамогі ў выпадку хваробы, інваліднасці, страты працы і інш. Згодна з артыкулам 2 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, чалавек — найвышэйшая каштоўнасць дзяржавы і грамадства.

Прававая дзяржава — гэта дзяржава, у якой прызнаюцца і гарантуюцца правы і свабоды чалавека, забяспечваецца роўнасць

усіх перад законам, улада дзейнічае строга ў рамках закону і падпарадкоўваецца яму. Дзяржаўная ўлада ажыццяўляецца на аснове яе падзелу на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Дзяржава, усе яе органы і службовыя асобы дзейнічаюць у рамках Канстытуцыі і прынятага ў адпаведнасці з ёй заканадаўства. Дзяржава рэгулюе адносіны паміж сацыяльнымі, нацыянальнымі і іншымі супольнасцямі на аснове прынцыпаў роўнасці перад законам, павагі іх правоў і інтарэсаў. Яна адказная за захаванне гістарычна-культурнай і духоўнай спадчыны, свабоднае развіццё культур усіх нацыянальных супольнасцей, што жывуць у Рэспубліцы Беларусь. Рэлігіі і веравызнанні роўныя перад законам.

Дзяржаўныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь — беларуская і руская. Сімваламі Рэспублікі Беларусь як суверэннай дзяржавы з'яўляюцца яе Дзяржаўны сцяг, Дзяржаўны герб і Дзяржаўны гімн. Сталіца Рэспублікі Беларусь — горад Мінск.

Самастойна абгрунтуйце выбар горада Мінска ў якасці сталіцы беларускай дзяржавы. Выкарыстоўвайце веды з гісторыі, географіі і іншых вучэбных прадметаў. ■

Структура Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь складаецца з прэамбулы (уводнай часткі) і 9 раздзелаў, якія ўключаюць 146 артыкулаў.

Структура Канстытуцыі

Прэамбула

Асноўныя ідэі і прынцыпы, з улікам якіх распрацавана Канстытуцыя

Раздзел I. Асновы канстытуцыйнага ладу

Агульная характарыстыка беларускай дзяржавы, пытанні грамадзянства

Раздзел II. Асоба, грамадства, дзяржава

Правы, свабоды і абавязкі чалавека і грамадзяніна

Раздзел III. Выбарчая сістэма. Рэферэндум

Прынцыпы выбарчай сістэмы і правядзення рэферэндуму (народнага галасавання)

Раздзел IV. Прэзідэнт, Парламент, Урад, суд

Статус і паўнамоцтвы дзяржаўных органаў — Кіраўніка дзяржавы, Парламента, Урада і органаў судовай улады

Раздзел V. Мясцовае кіраванне і самакіраванне

Прынцыпы ажыццяўлення мясцовага кіравання і самакіравання

Раздзел VI. Пракуратура. Камітэт дзяржаўнага кантролю

Органы нагляду за выкананнем заканадаўства і кантролю выканання рэспубліканскага бюджэту

Раздзел VII. Фінансава-крэдытная сістэма Рэспублікі Беларусь

Бюджэтная і банкаўская сістэмы, парадак фарміравання даходаў і расходаў дзяржавы

Раздзел VIII. Дзеянне Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і парадак яе змянення

Месца і роля Канстытуцыі ў прававой сістэме, пытанні дзеяння Канстытуцыі і парадак яе змянення

Раздзел IX. Заключныя і пераходныя палажэнні

Тэрміны пачатку дзеяння асобных палажэнняў Канстытуцыі

Значэнне Канстытуцыі для жыцця грамадства і дзяржавы велізарнае. Асабліва важна, каб абвешчаныя ў ёй прынцыпы і нормы дзейнічалі і выконваліся, а прынятыя па канстытуцыйных пытаннях законы і іншыя прававыя акты строга адпавядалі яе зместу.

1. Якім чынам у раздзеле «Асновы канстытуцыйнага ладу» раскрываюцца прыметы беларускай дзяржавы?
2. Якія асноўныя характарыстыкі беларускай дзяржавы і беларускага грамадства адлюстраваны ў дзяржаўных сімвалах Рэспублікі Беларусь?
3. У якім раздзеле Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь утрымліваецца наступнае палажэнне: «Рэспубліка Беларусь прызнае прыярытэт агульнапрызнаных прынцыпаў міжнароднага права і забяспечвае адпаведнасць ім заканадаўства»?
4. Прааналізуйце структуру Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і растлумачце, чаму раздзелы Канстытуцыі размяшчаюцца менавіта ў такой паслядоўнасці. ■

Выканайце міні-праект «Першае слова гімна на карце»: стварыце карту краін Еўропы, на якой будзе адзначана першае слова (першы радок) гімна кожнай дзяржавы. Якія групы краін можна вылучыць паводле дзяржаўных гімнаў? ■

§ 15. Правы чалавека і грамадзяніна ў Рэспубліцы Беларусь

Мы ўсе розныя — мы ўсе роўныя?

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь

Чалавек, яго правы і свабоды з'яўляюцца найвышэйшай каштоўнасцю і мэтай грамадства і дзяржавы

Прынцыпы

Усеагульнасць і неад'емнасць

Узаемасувязь і непадзельнасць

Роўнасць і недыскрымінацыя

Удзел і ўключэнне ўсіх

Адказнасць дзяржавы за забеспячэнне правоў

Віды правоў

Асабістыя

Палітычныя

Эканамічныя

Сацыяльныя

Культурныя

Паняцце, прынцыпы і пакаленні правоў чалавека. Чаму Дзень правоў чалавека адзначаецца 10 снежня? Таму што менавіта ў гэты дзень у 1948 г. Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН) прыняла Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека. Значэнне гэтага міжнароднага дакумента ў тым, што ў ім былі абвешчаны **правы чалавека** — неад'емныя, уласцівыя кожнаму чалавеку ад нараджэння, незалежна ад яго расы, колеру скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных ці іншых перакананняў, этнічнага паходжання, маёмаснага або іншага становішча.

Вельмі важнае значэнне маюць міжнародныя дакументы і пагадненні аб правах чалавека, якія абавязаны выконваць усе дзяржавы, што далучыліся да іх. Найважнейшымі характарыстыкамі правоў чалавека з'яўляюцца ўніверсальнасць, неад'емнасць, непадзельнасць, узаемазвязанасць і ўзаемазалежнасць.

Прынцыпы правоў чалавека

Правы чалавека ўніверсальныя

Кожны мае права карыстацца правамі чалавека, без усялякіх адрозненняў з-за расавай або этнічнай прыналежнасці, колеру скуры, полу, інваліднасці, мовы, рэлігіі, палітычных або іншых перакананняў, нацыянальнага або сацыяльнага паходжання, нараджэння, маёмаснага або іншага становішча

Правы чалавека неад'емныя

Правы чалавека нельга страціць, паколькі яны маюць дачыненне да самога факта чалавечага існавання, яны ўласцівыя ўсім людзям, маюць натуральны характар

Правы чалавека непадзельныя, узаемазалежныя і ўзаемазвязаныя

Розныя правы чалавека па сутнасці звязаны паміж сабой і не могуць разглядацца паасобку. Ажыццяўленне аднаго права залежыць ад ажыццяўлення многіх іншых правоў, і няма ніводнага права, якое было б важнейшым за астатнія

Дзеянне якога прынцыпу правоў чалавека абмяжоўваецца ці прыпыняецца ў выпадку, калі нехта прызнаны вінаватым у здзяйсненні злачынства і пазбаўлены волі ў адпаведнасці з прыговарам суда? ■

Паняцце «правы чалавека» змяняецца з часам. Невыпадкова аўтары Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека адмовіліся вызначыць нейкі адзіны пералік правоў, прызнаючы магчымасць з'яўлення новых правоў чалавека. Сёння вылучаюцца «тры пакаленні» правоў чалавека як этапы, звязаныя з часам прызнання правоў чалавека грамадствам і ўключэннем іх у канстытуцыі розных дзяржаў. «Першае пакаленне» (правы свабоды) — грамадзянскія і палітычныя правы, «другое пакаленне» (правы роўнасці) — сацыяльныя, эканамічныя і культурныя правы, «трэцяе пакаленне» — калектыўныя правы (правы салідарнасці).

Міжнародныя стандарты па абароне правоў чалавека. Чаму ўключэння нормаў па правах чалавека ў канстытуцыі асобных дзяржаў было недастаткова і ўзнікла неабходнасць у міжнародных пагадненнях?

Прыгадайце з курса гісторыі, што такое генацыд. ■

Найбуйнейшым на тэрыторыі Беларусі месцам масавага знішчэння людзей у гады акупацыі падчас Другой сусветнай вайны з'яўляўся лагер смерці «Трасцянец». Па колькасці ахвяр ён займае 4-е месца пасля такіх сумна вядомых канцэнтрацыйных лагераў у Еўропе, як Асвенцім, Майданак і Трэблінка.

Як вы думаеце, чаму галоўны помнік у мемарыяльным комплексе «Трасцянец» называецца «Брама памяці»? ■

Пасля Другой сусветнай вайны ў ходзе стварэння Арганізацыі Аб'яднаных Нацый і суда над нацысцкімі злачынцамі ў Нюрнбергу члены міжнароднай супольнасці далі ўрачыстае абяцанне не дапускаць надалей здзяйснення злачынстваў супраць чалавечнасці.

Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека была прынята ў якасці ўзору правілаў, якіх абавязаны прытрымлівацца ўсе народы і краіны.

Дэкларацыя правоў чалавека — усеагульны ўзор магчымасцей?

Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека складаецца з 30 артыкулаў і з'яўляецца асноватворным дакументам гістарычнай значнасці. У ёй, упершыню ў гісторыі чалавецтва, былі вызначаны асноўныя правы чалавека, якія неабходна абараняць на міжнародным узроўні. З моманту свайго прыняцця ў 1948 г. Дэкларацыя была перакладзена на больш чым 500 моў і паслужыла арыенцірам для канстытуцый многіх дзяржаў.

Дакажыце прыкладамі з тэксту дакументаў, што ідэі Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека знайшлі адлюстраванне ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. ■

Аднак аднаго абвяшчэння правоў недастаткова, каб яны сталі абавязковымі для выканання, правы павінны быць замацаваны міжнароднымі дагаворамі. Таму ў 1966 г. Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый былі таксама прыняты два пакты ў галіне правоў чалавека: Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах і Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах. Разам з Усеагульнай дэкларацыяй правоў чалавека гэтыя дакументы ўтвараюць Міжнародны біль аб правах чалавека.

Таксама быў прыняты цэлы шэраг міжнародных дакументаў — *канвенцый* для ліквідацыі дыскрымінацыі і абароны правоў канкрэтных груп насельніцтва: аб ліквідацыі расавай дыскрымінацыі, аб ліквідацыі ўсіх формаў дыскрымінацыі ў дачыненні да жанчын, супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання і пакарання, аб правах дзіцяці, аб правах людзей з інваліднасцю і інш. Канвенцыі носяць абавязковы характар для дзяржаў, якія іх падпісалі.

Важнае значэнне ў сферы выканання правоў чалавека маюць дагаворныя органы ААН. Гэта камітэты незалежных экспертаў, якія назіраюць за выкананнем асноўных міжнародных дагавораў у галіне правоў чалавека.

Сучасны лагатып правоў чалавека спалучае ў сабе сілуэты рукі і птушкі, што сімвалізуе мірны ўклад ва ўмацаванне правоў чалавека, нягледзячы на культурныя і моўныя бар'еры.

Знайдзіце плакаты, прысвечаныя Дню правоў чалавека. Якія сімвалы на іх сустракаюцца часцей за ўсё? ■

Стварыце свой плакат, прысвечаны правам чалавека. ■

У галіне правоў чалавека Беларусь супрацоўнічае і з іншымі арганізацыямі, у прыватнасці з Арганізацыяй па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе (АБСЕ).

Правы і абавязкі грамадзяніна Рэспублікі Беларусь. Рэспубліка Беларусь забяспечвае адпаведнасць свайго заканадаўства асноўным палажэнням міжнародных дакументаў аб правах чалавека. Раздзел II Канстытуцыі «Асоба, грамадства, дзяржава» прысвечаны правам і свабодам чалавека і грамадзяніна, а таксама абавязкам грамадзян перад дзяржавай і дзяржавы перад грамадзянамі. Як адзначаецца ў артыкуле 2, чалавек, яго правы, свабоды і гарантыі іх рэалізацыі з'яўляюцца найвышэйшай каштоўнасцю і мэтай грамадства і дзяржавы. Дзяржава адказная перад грамадзянінам за стварэнне ўмоў для свабоднага і годнага развіцця асобы. Грамадзянін адказны перад дзяржавай за няўхільнае выкананне абавязкаў, якія ўскладзены на яго Канстытуцыяй.

Правы чалавека грунтуюцца на роўнасці ўсіх людзей перад законам, з'яўляюцца неад'емнымі і гарантаваны кожнаму, хто знаходзіцца ў сферы дзеяння беларускага заканадаўства. Пры гэтым ажыццяўленне правоў і свабод аднаго чалавека не павінна парушаць правы і свабоды іншых людзей. У асабліва складаных

сітуацыях дзяржава можа на пэўны час абмежаваць правы чалавека. Паводле Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь гэта магчыма ў інтарэсах нацыянальнай бяспекі, грамадскага парадку, абароны маралі, здароўя насельніцтва, правоў і свабод іншых асоб.

Разгледзім найважнейшыя правы, зафіксаваныя ў Канстытуцыі.

Асабістыя правы

- Права на жыццё
- Права на свабоду, недатыкальнасць і годнасць асобы
- Права на тайну асабістага жыцця
- Права на недатыкальнасць жылля
- Права на свабоду перамяшчэння і выбар месца жыхарства
- Права на самастойнае вызначэнне адносін да рэлігіі
- Права на ўступленне ў шлюб і стварэнне сям'і
- Права захоўваць нацыянальную прыналежнасць і выбіраць мову зносін
- Права на судовую абарону
- Права на юрыдычную дапамогу

У артыкуле 24 Канстытуцыі зафіксавана, што кожны чалавек мае права на жыццё. Дзяржава абараняе жыццё чалавека ад любых супрацьпраўных замахаў. З правам на жыццё цесна звязана праблема смяротнай кары, якая сёння існуе ў розных краінах (ЗША, Кітай, Індыя і інш.). Заканадаўства Рэспублікі Беларусь дапускае ўжыванне смяротнай кары як выключнай меры пакарання за асабліва цяжкія злачынствы і толькі згодна з прысудам суда. Пытанне пра адмену смяротнай кары ў нашай краіне абмяркоўвалася на рэспубліканскім рэферэндуме ў 1996 г. Супраць адмены смяротнай кары ў нашай краіне выказаліся 80,44 % грамадзян, якія ўдзельнічалі ў галасаванні.

Дзяржава забяспечвае *свабоду, недатыкальнасць і годнасць асобы*. Абмежаванне або пазбаўленне асабістай свабоды дапускаецца ў выпадках і ў парадку, прадугледжаных законам. *Права*

на тайну асабістага жыцця замацоўвае права кожнага на абарону ад незаконнага ўмяшання ў яго асабістае жыццё, у тым ліку ад замаху на тайну яго карэспандэнцыі, тэлефонных і іншых паведамленняў.

Палітычныя правы. У адрозненне ад асабістых правоў многія палітычныя правы і свабоды належаць толькі грамадзянам Рэспублікі Беларусь.

Палітычныя правы

Кожны мае права

- На свабоду поглядаў, перакананняў і іх свабоднае выказванне (свабода слова і свабода друку)
- На свабоду сходаў, мітынгаў, вулічных шэсцяў, дэманстрацый і пікетавання
- На свабоду аб'яднанняў
- Накіроўваць звароты ў дзяржаўныя органы

Грамадзянін мае права

- Удзельнічаць у вырашэнні дзяржаўных спраў
- Выбіраць і быць выбраным у дзяржаўныя органы
- На роўны доступ да любых пасадаў у дзяржаўных органах
- На атрыманне, захоўванне і распаўсюджванне поўнай, дакладнай і своєчасовай інфармацыі аб дзейнасці дзяржаўных органаў, грамадскіх аб'яднанняў, аб палітычным, эканамічным, культурным і міжнародным жыцці, стане навакольнага асяроддзя

Абмяркуйце і аргументуйце, чаму многія палітычныя правы належаць толькі грамадзянам беларускай дзяржавы? ■

Сацыяльныя і эканамічныя правы ахопліваюць сферу працы, занятасці, дабрабыту людзей. Так, кожны чалавек мае права на *годны ўзровень жыцця*, уключаючы дастатковае харчаванне, адзенне, жыллё і пастаяннае паляпшэнне неабходных для гэтага ўмоў.

Сацыяльныя і эканамічныя правы

- Права на годны ўзровень жыцця
- Права на працу (выбар прафесіі, роду заняткаў і работы)
- Права на абарону эканамічных і сацыяльных інтарэсаў (уключаючы права на аб'яднанне ў прафесійныя саюзы, права на забастоўку)
- Права на справядлівую долю ўзнагароджання за працу
- Права на адпачынак
- Права ўласнасці
- Права на жыллё
- Права на ахову здароўя
- Права на сацыяльнае забеспячэнне ў старасці, у выпадку хваробы, інваліднасці, страты працаздольнасці, страты карміцеля і ў іншых выпадках, прадугледжаных законам

Культурныя правы забяспечваюць духоўнае развіццё чалавека. Агульная сярэдняя і прафесійна-тэхнічная адукацыя ў нашай краіне даступная і бясплатная для ўсіх, а сярэдняя спецыяльная і вышэйшая адукацыя даступная ў адпаведнасці са здольнасцямі кожнага і бясплатная пры ўмове праходжання па конкурсе ў абраную ўстанову адукацыі. Права на ўдзел у культурным жыцці забяспечваецца агульнадаступнасцю каштоўнасцей айчынай і сусветнай культуры, якія знаходзяцца ў дзяржаўных і грамадскіх фондах, развіццём сеткі культурна-асветных устаноў.

Культурныя правы

- Права на адукацыю
- Права на ўдзел у культурным жыцці
- Свабода мастацкай, навуковай, тэхнічнай творчасці і выкладання

Таксама Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь замацавана *права на спрыяльнае навакольнае асяроддзе* і на пакрыццё шкоды, прычыненай парушэннем гэтага права. У розных даследаваннях яно разглядаецца альбо як асабістае права кожнага чалавека, альбо як сацыяльнае права. У цяперашні час дадзенае права з'яўляецца асноватворным сярод *экалагічных правоў* чалавека.

Наяўнасць правоў і свабод прадугледжвае таксама абавязкі і адказнасць чалавека перад грамадствам і дзяржавай. Дзяржава, у якой ва ўсіх будучь толькі правы, але не будзе абавязкаў, не зможа доўга існаваць. Разгледзім, напрыклад, абавязак плаціць падаткі. Калі падаткі не будуць выплачвацца, дзяржава не зможа забяспечыць грамадзянам у выпадку хваробы медыцынскую дапамогу, будзе вымушана закрыць школы.

Канстытуцыйныя абавязкі

Кожны, хто знаходзіцца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, абавязаны:

- выконваць Канстытуцыю, законы і паважаць нацыянальныя традыцыі;
- паважаць годнасць, правы, свабоды, законныя інтарэсы іншых асоб;
- берагчы гістарычна-культурную, духоўную спадчыну і іншыя нацыянальныя каштоўнасці;
- ахоўваць прыроднае асяроддзе

Грамадзяне Рэспублікі Беларусь абавязаны:

- прымаць удзел у фінансаванні дзяржаўных расходаў шляхам выплаты дзяржаўных падаткаў, пошлін і іншых плацяжоў;
- абараняць Рэспубліку Беларусь

У сваю чаргу дзяржава абавязана прымаць усе даступныя ёй меры дзеля стварэння ўнутранага і міжнароднага парадку, неабходнага для поўнага ажыццяўлення правоў і свабод грамадзян Рэспублікі Беларусь, прадугледжаных Канстытуцыяй.

1. Правы чалавека — гэта правілы, што забяспечваюць абарону годнасці і свабоды кожнага асобнага чалавека?
2. Вызначце, які прынцып правоў чалавека ілюструюць словы: «Ідэал свабоднай чалавечай асобы, свабоднай ад страху і нястачы, можа быць ажыццёўлены, толькі калі будуць створаны такія ўмовы, пры якіх кожны можа карыстацца сваімі эканамічнымі, сацыяльнымі і культурнымі правамі гэтак, як і сваімі грамадзянскімі і палітычнымі правамі» (Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах, 1966).
3. У чым падабенства і адрозненні паміж:
 - правамі чалавека і правамі грамадзяніна?
 - дэкларацыяй і канвенцыяй?
4. Дапоўніце табліцу «Пакаленні правоў чалавека» канкрэтнымі прыкладамі правоў чалавека. Выкарыстоўваючы веды з гісторыі, растлумачце, чаму яны сфарміраваліся менавіта ў гэты час.

Першае пакаленне	Другое пакаленне	Трэцяе пакаленне
з канца XVIII ст. да пачатку XX ст.	з другой паловы XIX ст. да сярэдзіны XX ст.	другая палова XX ст.
грамадзянскія (асабістыя) і палітычныя	сацыяльныя, эканамічныя і культурныя	калектыўныя правы

5. Растлумачце, чаму выкананне грамадзянамі сваіх абавязкаў — гэта найважнейшая ўмова рэалізацыі іх правоў. ■

Правядзіце міні-даследаванне «Права чалавека пасля Нюрнберга». Дзейнасць Міжнароднага ваеннага трыбунала нярэдка называюць «Нюрнбергскім эпілогам». Якія ваенныя злачынствы асудзілі на працэсе ў Нюрнбергу (20 лістапада 1945 — 1 кастрычніка 1946 гг.)? Запоўніце табліцу: суаднясіце правы і іх парушэнні, якія мелі месца ў гады Другой сусветнай вайны. ■

Права чалавека	Парушэнні

§ 16. Дзяржаўная ўлада ў Рэспубліцы Беларусь

Як уладкавана ўлада ў нашай дзяржаве?

Народ — крыніца ўлады

Заканадаўчая

Выканаўчая

Судовая

Рэспубліканскі ўзровень

Прэзідэнт — Кіраўнік дзяржавы, гарант Канстытуцыі, правоў і свабод чалавека і грамадзяніна

Парламент

Нацыянальны сход

- Палата прадстаўнікоў
- Савет Рэспублікі

Урад

Савет Міністраў

- Міністэрствы
- Камітэты

Суды

Канстытуцыйны Суд

Вярхоўны Суд

Мясцовы ўзровень

Самакіраванне

Мясцовыя Саветы дэпутатаў

Кіраванне

Выканаўчыя камітэты
Адміністрацыі

Правасуддзе

Суды

Кантрольна-наглядныя органы ажыццяўляюць кантроль за правільнасцю выканання прававых нормаў у дзяржаве

Прынцып падзелу ўлад. Адным з асноватворных прынцыпаў ажыццяўлення дзяржаўнай улады ў цяперашні час з’яўляецца прынцып падзелу ўлад. Ён грунтуецца на ідэі, што дзяржаўная ўлада павінна быць падзелена паміж незалежнымі (але пры гэтым яны кантралююць адна адну) галінамі: заканадаўчай, выканаўчай і судовай. Такі падзел абмяжоўвае магчымасць шкоднага для грамадзян і грамадства самавольства з боку дзяржавы, паколькі для прыняцця, выканання і прымянення законаў патрабуецца ўзгодненае рашэнне ўсіх трох галін улады.

Дзяржаўная ўлада

Заканадаўчая

Выканаўчая

Судовая

Ідэя неабходнасці падзелу ўлад з’явілася ў эпоху Асветніцтва (XVII—XVIII стст.). Заснавальнікам вучэння пра падзел улад быў англійскі філосаф Джон Лок. Ён лічыў, што заканадаўчая ўлада (што прымае законы) павінна належаць дэпутатам, якія абіраюцца народам, а выканаўчая ўлада (што праводзіць законы ў жыццё) — манарху і яго ўраду.

Французскі філосаф Шарль Луі Монтэск’ё развіў тэорыю пра падзел улад. Ён меркаваў, што заканадаўчая ўлада павінна належаць народу ў асобе абраных дэпутатаў-заканадаўцаў, выканаўчая — каралю і яго ўраду, а судовая — незалежнаму саслоўю суддзяў. Усе тры ўлады павінны быць незалежныя адна ад адной. ■

Ідэі асветнікаў пра тое, што падзел улад дапамагае абмежаваць самавольства і забяспечыць свабоду, у далейшым актыўна развіваліся філосафамі, юрыстамі, палітычнымі і дзяржаўнымі дзеячамі. З часам яны сталі ўвасабляцца ў жыццё ў канстытуцыях і практыцы розных краін і сёння ляжаць у аснове кіравання дзяржавай у большасці краін.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь утрымлівае наступныя палажэнні:

Артыкул 6. Дзяржаўная ўлада ў Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляецца на аснове падзелу яе на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Дзяржаўныя органы ў межах сваіх паўнамоцтваў самастойныя: яны ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, стрымліваюць і ўраўнаважваюць адзін аднаго.

Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь — Кіраўнік дзяржавы і гарант Канстытуцыі. Прэзідэнт — гэта Кіраўнік дзяржавы, гарант Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, правоў і свабод чалавека і грамадзяніна.

*Урачыстая цырымонія
заступлення на пасаду
зноў абранага
Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь
А. Р. Лукашэнкі
(лістапад 2015 г.)*

Прэзідэнт заступае на пасаду пасля прынясання Прысягі наступнага зместу:

«Заступаючы на пасаду Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, урачыста клянуся верна служыць народу Рэспублікі Беларусь, паважаць і ахоўваць правы і свабоды чалавека і грамадзяніна, захоўваць і абараняць Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь, свята і добра-сумленна выконваць ускладзеныя на мяне высокія абавязкі».

Чаму падчас Прысягі Прэзідэнт трымае руку на Канстытуцыі? ■

З'яўляючыся найвышэйшай службовай асобай Рэспублікі Беларусь, Прэзідэнт увасабляе адзінства народа, гарантуе рэалізацыю асноўных напрамкаў унутранай і знешняй палітыкі, прадстаўляе Рэспубліку Беларусь у адносінах з іншымі дзяржавамі і міжнароднымі арганізацыямі. Прэзідэнт прымае меры па ахове суверэнітэту Рэспублікі Беларусь, яе нацыянальнай бяспекі і тэрытарыяльнай цэласнасці, забяспечвае палітычную і эканамічную стабільнасць, пераемнасць і ўзаемадзеянне органаў дзяржаўнай улады, ажыццяўляе пасрэдніцтва паміж органамі дзяржаўнай улады. Тэрмін паўнамоцтваў Прэзідэнта — 5 гадоў.

Паўнамоцтвы Прэзідэнта

Фарміраванне органаў улады

- Назначае выбары ў Парламент, мясцовыя Саветы дэпутатаў
- Вызначае структуру Урада і назначае яго членаў
- Назначае на пасаду суддзяў (Вярхоўнага Суда, 6 суддзяў Канстытуцыйнага Суда, іншых суддзяў)
- Назначае шэраг вышэйшых службовых асоб (напрыклад, Генеральнага пракурора)

У галіне заканадаўства

- Можа ініцыяваць прыняцце закона
- Падпісвае законы пасля прыняцця Парламентом
- Валодае правам вета (адхіленне прынятых Парламентом законаў)
- Можа выдаваць дэкрэты, указы і распараджэнні

У галіне міжнародных адносін

- Вядзе перагаворы, падпісвае міжнародныя дагаворы
- Назначае дыпламатычных прадстаўнікоў Рэспублікі Беларусь у іншых дзяржавах і пры міжнародных арганізацыях
- Прымае даверчыя і адзыўныя граматы дыпламатычных прадстаўнікоў іншых дзяржаў у Рэспубліцы Беларусь

У галіне абароны дзяржавы

- Фарміруе і ўзначальвае Савет Бяспекі
- З'яўляецца Галоўнакамандуючым Узброенымі Сіламі Рэспублікі Беларусь
- Назначае вышэйшае камандаванне Узброеных Сіл
- Уводзіць у выпадку ваеннай пагрозы або нападу ваеннае становішча, аб'яўляе мабілізацыю

Прэзідэнту Рэспублікі Беларусь належыць таксама шэраг іншых паўнамоцтваў, напрыклад права вырашаць пытанні прыёму ў грамадзянства Рэспублікі Беларусь і прадастаўлення прытулку, абвяшчэння дзяржаўных свят і святочных дзён, узнагароджання дзяржаўнымі ўзнагародамі, памілавання асуджаных.

Органы дзяржаўнай улады Рэспублікі Беларусь і іх паўнамоцтвы. Сістэма органаў дзяржаўнай улады ўключае ў сябе: Прэзідэнта, Парламент, Урад, суды, органы мясцовага кіравання і самакіравання, кантрольна-наглядныя органы.

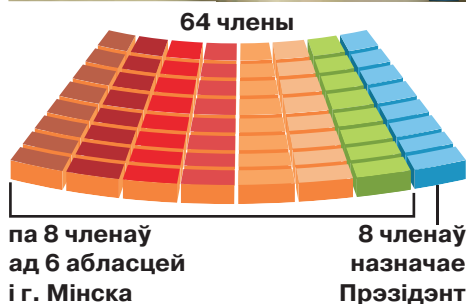
Заканадаўчая ўлада ў дзяржаве прадстаўлена парламентам. У нашай краіне ён называецца Нацыянальным сходам. Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь — гэта прадстаўнічы і заканадаўчы орган Рэспублікі Беларусь. Дэпутаты, выбраныя ў яго склад грамадзянамі краіны, прадстаўляюць інтарэсы розных слаёў і груп грамадства, прымаюць законы. Тэрмін паўнамоцтваў Парламента — 4 гады.

Парламент — Нацыянальны сход

Палата прадстаўнікоў

Савет Рэспублікі

Вызначце ўзаемасувязь паміж колькасцю членаў Парламента Рэспублікі Беларусь і колькасцю выбарчых акруг і рэгіёнаў у краіне. Чаму Савет Рэспублікі называецца палатай тэрытарыяльнага прадстаўніцтва? ■

Палата прадстаўнікоў — гэта палата Парламента, у склад якой уваходзяць дэпутаты, выбраныя падчас прамога галасавання. Дэпутаты Палаты прадстаўнікоў прадстаўляюць інтарэсы выбаршчыкаў сваёй акругі (кожны выбаршчык можа звярнуцца да свайго дэпутата па дапамогу ці з прапановай). **Савет Рэспублікі** — гэта палата тэрытарыяльнага прадстаўніцтва. Ён фарміруецца наступным чынам: на пасяджэннях мясцовых Саветаў дэпутатаў выбіраецца па восем членаў ад кожнай вобласці і г. Мінска, яшчэ восем членаў назначаюцца Прэзідэнтам. Члены Савета Рэспублікі прадстаўляюць інтарэсы свайго рэгіёна.

Галоўнай функцыяй Парламента з’яўляецца заканатворчасць. Заканадаўчы працэс пачынаецца з унясення праекта закона. Правам заканадаўчай ініцыятывы валодаюць: Прэзідэнт, дэпутаты Палаты прадстаўнікоў, Савет Рэспублікі, Урад, грамадзяне, якія валодаюць выбарчым правам (не менш за 50 тыс. чалавек).

Заканадаўчы працэс у Рэспубліцы Беларусь

- 1** Унясенне праекта закона на разгляд Палаты прадстаўнікоў
- 2** Прыняцце законапраекта ў Палаце прадстаўнікоў (большасцю галасоў ад поўнага складу)
- 3** Адабрэнне законапраекта ў Савеце Рэспублікі (большасцю галасоў ад поўнага складу)
- 4** Падпісанне закона Прэзідэнтам
- 5** Афіцыйнае апублікаванне закона
- 6** Уступленне закона ў сілу (праз 10 дзён пасля апублікавання, калі ў самім законе не ўстаноўлены іншы тэрмін)

Колькі галасоў дэпутатаў Палаты прадстаўнікоў і членаў Савета Рэспублікі неабходна, каб закон быў прыняты Нацыянальным сходам Рэспублікі Беларусь? ■

Акрамя прыняцця законаў, Парламент ажыццяўляе кантроль за дзейнасцю Урада. Палата прадстаўнікоў заслухоўвае даклад Прэм'ер-міністра аб праграме дзейнасці Урада і адабрае або адхіляе яго.

*Выканаўчую ўладу ў Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляюць Урад і мясцовыя органы выканаўчай улады. Урад — **Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь** — цэнтральны орган дзяржаўнага кіравання, які ажыццяўляе кіраўніцтва сістэмай падпарадкаваных яму міністэрстваў, камітэтаў і іншых дзяржаўных арганізацый, а таксама мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў.*

Кіруе работай Урада Прэм'ер-міністр. Яго назначае на пасаду Прэзідэнт са згоды Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу. Таксама ў склад Урада ўваходзяць намеснікі Прэм'ер-міністра, міністры, старшыні дзяржаўных камітэтаў, кіраўнікі ўстаноў. Іх назначае Прэзідэнт.

Пракаменціруйце наступнае палажэнне Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь: «Урад у сваёй дзейнасці падсправаздачны Прэзідэнту Рэспублікі Беларусь і адказны перад Парламентам Рэспублікі Беларусь». Ці можна сказаць, што гаворка ідзе пра падзел улад? ■

Асноўная задача выканаўчай улады — рэалізацыя законаў на практыцы, забеспячэнне эфектыўнага кіравання ў дзяржаве. Савет Міністраў кіруе сістэмай падпарадкаваных яму органаў. У яе ўваходзяць: рэспубліканскія органы дзяржаўнага кіравання (міністэрствы, дзяржаўныя камітэты), а таксама мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы.

Міністэрства
адукацыі

Міністэрства
па надзвычайных
сітуацыях

Міністэрства
абароны

Міністэрства
архітэктуры
і будаўніцтва

Назавіце асноўныя напрамкі дзейнасці прадстаўленых на ілюстрацыі міністэрстваў. Якія яшчэ міністэрствы вы можаце назваць? ■

Судовая ўлада ў Рэспубліцы Беларусь належыць судам. Суд — гэта орган дзяржаўнай улады, на які ўскладзена ажыццяўленне правосуддзя, гэта значыць разгляд і вырашэнне крымінальных, грамадзянскіх, адміністрацыйных і іншых спраў ва ўстаноўленым парадку.

Суддзі пры ажыццяўленні правосуддзя незалежныя і падпарадкоўваюцца толькі закону. Судовыя пастановы з'яўляюцца абавязковымі для ўсіх грамадзян і службовых асоб. Важным органам у рамках судовай сістэмы з'яўляецца Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь. Ён ажыццяўляе кантроль за канстытуцыйнасцю нарматывных актаў у дзяржаве.

Таксама ў краіне існуюць кантрольна-нагляльныя органы — Пракуратура і Камітэт дзяржаўнага кантролю. Іх задача заключаецца ў кантролі за правільнасцю выканання прававых нормаў у дзяржаве.

Мясцовае кіраванне і самакіраванне. Акрамя агульнарэспубліканскіх органаў улады, у краіне дзейнічаюць органы, асноўная задача якіх — вырашэнне пытанняў на мясцовым узроўні.

З XIV ст. у Беларусі распаўсюджваецца самакіраванне, заснаванае на магдэбургскім праве. Горад, які атрымаў магдэбургскае права, пачынаў сам кіраваць сваім развіццём. Якія гарады нашай краіны першымі атрымалі такое права? ■

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь утрымлівае наступныя палажэнні:

Артыкул 117. Мясцовое кіраванне і самакіраванне ажыццяўляецца грамадзянамі праз мясцовыя Саветы дэпутатаў, выканаўчыя і распарадчыя органы, органы тэрытарыяльнага грамадскага самакіравання, мясцовыя рэферэндумы, сходы і іншыя формы прамога ўдзелу ў дзяржаўных і грамадскіх справах.

Такім чынам, на мясцовым узроўні дзейнічаюць як прадстаўнічыя (тыя, што выбіраюцца), так і выканаўчыя і распарадчыя органы (тыя, што назначаюцца).

Асноўнымі органамі кіравання з’яўляюцца выканаўчыя і распарадчыя органы — выканкамы і мясцовыя адміністрацыі, а асноўны орган самакіравання — мясцовыя Саветы дэпутатаў.

Мясцовыя Саветы дэпутатаў выбіраюцца тэрмінам на 4 гады. Яны зацвярджаюць праграмы эканамічнага і сацыяльнага развіцця, мясцовыя бюджэты і справаздачы аб іх выкананні; устаўляюць мясцовыя падаткі і зборы; вызначаюць парадак кіравання і распараджэння камунальнай уласнасцю; назначаюць мясцовыя рэферэндумы.

1. На аснове інфаграфікі складзіце паведамленне «Органы дзяржаўнай улады ў Рэспубліцы Беларусь».
2. Якім чынам прынцып падзелу ўлад рэалізуецца ў паўнамоцтвах розных органаў улады?
3. З органамі якой галіны ўлады людзі часцей за ўсё ўзаемадзейнічаюць у паўсядзённым жыцці? ■

Выканайце міні-праект «Ратушы як сімвал самакіравання». Стварыце плакат з гістарычнымі і сучаснымі малюнкамі ратуш рэгіёна, у якім вы жыце. ■

§ 17. Правы і адказнасць непаўналетніх

Якія прavy ёсць у дзяцей?

Падарунак
на дзень на-
раджэння?

Малалетні (да 14)

- Здзяйсняць дробныя бытавыя здзелкі
- Распараджацца сваімі падарункамі

Грошы
за распрацоўку мабіль-
нага дадатку залічу
на рахунак у банку?

Непаўналетні (14–18)

- Здзяйсняць дробныя бытавыя здзелкі
- Распараджацца ўласнымі даходамі
- Ажыццяўляць аўтарскія правы
- Адкрываць рахунак у банку і распараджацца ім

Я магу
заклучаць
працоўны дага-
вор без згоды
бацькоў?

Права на жыццё

Права на імя і на набыццё грамадзянства

Права на ўзровень жыцця, неабходны для развіцця

Дзе
і як я магу
атрымаць абарону
ад цкавання
ў інтэрнэце?

Права свабодна выказваць сваю думку

Права на адукацыю, адпачынак і вольны час

Права на захаванне сваёй індывідуальнасці

1959 г.

Дэкларацыя
правоў дзіцяці

1989 г.

Канвенцыя аб
правах дзіцяці

1993 г.

Закон аб правах дзіцяці
ў Рэспубліцы Беларусь

Паняцце правоў дзіцяці і іх абарона. Сёння ў гэта цяжка павярць, але яшчэ два стагоддзі таму нават у самых развітых дзяржавах не лічылася неабходным выконваць правы дзяцей. Дзяцей разглядалі як маленькіх дарослых, і часта ўжо ва ўзросце пяці-шасці гадоў ім даводзілася працаваць. Так, у XIX ст. у Еўропе малалетнія дзеці працавалі на заводзе побач з дарослымі 12—14 гадзін на дзень. Часта яны выконвалі тыя работы, якія не маглі выконваць дарослыя, напрыклад бегалі паміж рухомымі часткамі ткацкага станка, збіраючы прасыпаную воўну, або поўзалі ў вузкіх хадах вугальных шахтаў. Любая памылка магла прывесці да цяжкай траўмы ці нават смерці дзіцяці.

Першыя крокі ў палягчэнні становішча дзяцей былі зроблены ў Еўропе пасля Першай сусветнай вайны. Так, у 1924 г. міжнародная арганізацыя Ліга Нацый прыняла Дэкларацыю правоў дзіцяці. Аднак у поўнай ступені абарона правоў дзяцей пачала рэалізоўвацца са стварэннем ў 1945 г. Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Ужо ў 1946 г. пачаў сваю працу Дзіцячы фонд ААН (ЮНІСЕФ), першапачатковай мэтай якога была абарона пацярпелых ад вайны дзяцей у Еўропе. Неўзабаве яго дзейнасць распаўсюдзілася на ўвесь свет.

Правы дзіцяці знайшлі замацаванне ў прынятай у 1948 г. Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека. У 1959 г. была прынята асобная Дэкларацыя правоў дзіцяці. У ёй былі дэталёва прапрацаваны асноўныя бакі жыцця дзяцей, якія маюць патрэбу ў абароне. Надалей, з развіццём уяўленняў пра сацыяльную дзяржаву, змяняліся і ўяўленні аб правах дзіцяці. Стала зразумела, што яны маюць патрэбу ў больш дэталёвай рэгламентацыі. У выніку ў 1989 г. Генеральная Асамблея ААН прыняла *Канвенцыю аб правах дзіцяці*.

У БССР, адной з краін-заснавальніц ААН, правы дзяцей былі абаронены на аснове як міжнародных дакументаў, так і савецкага заканадаўства. У Рэспубліцы Беларусь закон «Аб правах дзіцяці» быў прыняты ў 1993 г.

У законе пад *дзіцём* разумецца фізічная асоба да дасягнення ёю ўзросту 18 гадоў (паўналецця), калі паводле закону яна раней не набыла грамадзянскую дзеяздольнасць у поўным аб'ёме. Усе дзеці маюць роўныя правы незалежна ад паходжання, расавай, нацыянальнай і грамадзянскай прыналежнасці, сацыяльнага і маёмаснага становішча, полу, мовы, адукацыі, адносін да рэлігіі, месца жыхарства, стану здароўя і іншых абставін, якія тычацца дзіцяці і яго бацькоў. Роўнай і ўсебаковай абаронай дзяржавы карыстаюцца дзеці, народжаныя ў шлюбе і па-за шлюбам.

Правы дзіцяці

- Права на жыццё
- Права на ахову і ўмацаванне здароўя
- Права на грамадзянства
- Права на годны ўзровень жыцця
- Права на недатыкальнасць асобы, абарону ад эксплуатацыі і гвалту
- Права на вызначэнне адносін да рэлігіі
- Права на атрыманне, захаванне і распаўсюджванне інфармацыі, свабоднае выказванне думкі

- Права на жыццё ў сям'і
- Права на жыллё
- Права на маёмасць
- Права на адукацыю
- Права на працу
- Права на свабоду аб'яднанняў
- Права на адпачынак
- Права на абарону гонару і годнасці

Згодна з законам «Аб правах дзіцяці» дзіця ва ўзросце 14 гадоў і старэйшае мае права на атрыманне юрыдычнай дапамогі для ажыццяўлення і абароны сваіх правоў і свабод, у тым ліку права карыстацца ў любы момант дапамогай адвакатаў і іншых сваіх прадстаўнікоў, у судзе, іншых дзяржаўных органах, іншых арганізацыях і ў адносінах са службовымі асобамі і грамадзянамі без згоды бацькоў або асоб, якія іх замяняюць.

У выпадку парушэння сваіх правоў дзіця можа звяртацца з заявамі ў органы апекі і папярэжальства, пракуратуру, а пасля дасягнення 14 гадоў — у суд з заявай аб абароне сваіх правоў і інтарэсаў, а таксама ажыццяўляць абарону правоў і інтарэсаў праз сваіх законных прадстаўнікоў. У нашай краіне працуе Нацыянальная камісія па правах дзіцяці.

Дзіця абавязана:

- выконваць законы дзяржавы;
- клапаціцца пра бацькоў;
- паважаць правы і інтарэсы іншых грамадзян, традыцыі і культурныя каштоўнасці беларускага народа, іншых нацый і народнасцей;
- авалодваць ведамі і рыхтавацца да самастойнай працоўнай дзейнасці;
- беражліва ставіцца да навакольнага асяроддзя, усіх відаў уласнасці

Дзеяздольнасць і адказнасць непаўналетніх у Рэспубліцы Беларусь. Кожны чалавек з нараджэння валодае праваздольнасцю, гэта значыць мае правы. Аднак рэалізацыя шэрагу правоў (напрыклад, права на маёмасць) на практыцы звязана з набыццём дзеяздольнасці. Калі гаворка ідзе пра дзеяздольнасць, маецца на ўвазе, што чалавек дасягнуў дастатковай псіхічнай сталасці, якая дазваляе яму разумець значэнне сваіх дзеянняў і кіраваць імі. З дасягненнем дзеяздольнасці звязана магчымасць здзяйсняць розныя юрыдычныя дзеянні (напрыклад, набыць кватэру, узяць крэдыт у банку і да т. п.). У поўным аб'ёме дзеяздольнасць набываецца з надыходам паўналецця — пры дасягненні 18-гадовага ўзросту.

Непаўналетнія таксама валодаюць пэўным аб'ёмам дзеяздольнасці. Ён залежыць ад узросту і адрозніваецца для непаўналетніх ва ўзросце да 14 гадоў (малалетніх) і непаўналетніх ва ўзросце ад 14 да 18 гадоў.

Паводле агульнага правіла здзелкі за *малалетніх* здзяйсняюць ад іх імя толькі законныя прадстаўнікі — бацькі, усынавіцелі

або апекуны. Яны ж нясуць маёмасную адказнасць за гэтыя здзелкі. Разам з тым заканадаўства вызначае шэраг здзелаў, якія непаўналетнія ва ўзросце да 14 гадоў маюць права здзяйсняць самастойна. Да іх належаць:

- дробныя бытавыя здзелкі;
- здзелкі, якія накіраваны на бязвыплатнае атрыманне выгад і не патрабуюць натарыяльнага зацвярджэння або дзяржаўнай рэгістрацыі;
- здзелкі па абыходжанні са сродкамі, выдадзенымі законным прадстаўніком або са згоды апошняга трэцяй асобай для пэўнай мэты або свабоднага распараджэння.

Якія ўзроставыя абмежаванні існуюць для продажу розных тавараў? ■

Дробнымі бытавымі з'яўляюцца здзелкі, накіраваныя на задавальненне звычайных патрэб: набыццё прадуктаў харчавання, сшыткаў, канцылярскіх прылад, білетаў у кіно, рамонт адзення ці абутку, выраб дублікатаў ключоў, аплата катання на атракцыёне ў парку забаў і да т. п. Як правіла, гаворка ідзе пра параўнальна невялікі кошт рэчаў або паслуг.

Да здзелаў, накіраваных на бязвыплатнае атрыманне выгад, адносяцца, напрыклад, атрыманне ў дар якой-небудзь маёмасці (рэчаў або грошай), часовае бязвыплатнае карыстанне маёмасцю (напрыклад, бібліятэчным фондам), іншыя выпадкі бязвыплатнага атрымання выгады (выйгрыш па латарэйным білеце, набытым малалетнім самастойна або падараным яму кімсьці). Аднак мала-

летні не можа самастойна атрымаць у дар маёмасць, якая павінна быць зарэгістравана (кватэру, аўтамабіль і да т. п.). Калі яму дораць такую маёмасць, то здзяйсняць здзелку (прымаць дар) будуць законныя прадстаўнікі.

Малалетнія могуць самастойна распараджацца сродкамі, выданымі законным прадстаўніком або з яго згоды трэцяй асобай (напрыклад, цёткай або дзядзькам).

Непаўналетнія ва ўзросце ад 14 да 18 гадоў ужо здзяйсняюць здзелкі самі, але з пісьмовай згоды сваіх законных прадстаўнікоў — бацькоў, усынавіцеляў або папчыцеляў. Для іх гэтак, як і для малалетніх, акрэслены шэраг здзелак, якія яны маюць права здзяйсняць самастойна. Так, непаўналетнія ва ўзросце ад 14 да 18 гадоў самастойна здзяйсняюць тыя самыя здзелкі, якія могуць самастойна здзяйсняць малалетнія, і дадаткова маюць права:

- распараджацца сваімі заробкам, стыпендыяй і іншымі ўласнымі даходамі;
- ажыццяўляць правы аўтара твора навукі, літаратуры або мастацтва, вынаходства ці іншага выніку сваёй інтэлектуальнай дзейнасці, што ахоўваецца заканадаўствам;
- уносіць грашовыя сродкі ў банкі ці нябанкаўскія крэдытна-фінансавыя арганізацыі і распараджацца імі ў адпаведнасці з заканадаўствам.

Выканайце міні-праект «Рахунак у банку для непаўналетніх». Разгледзьце прапановы розных банкаў па адкрыцці рахункаў і ўнясенні грашовых сродкаў ва ўклады. Якая прапанова самая прывабная? ■

Па здзелках, здзейсненых самастойна, непаўналетні ва ўзросце ад 14 да 18 гадоў самастойна нясе маёмасную адказнасць. Што датычыцца здзелак, здзейсненых ім з пісьмовай згоды бацькоў,

то па іх маёмасную адказнасць нясе сам непаўналетні, а калі яго маёмасці не хапае, тады дадатковую адказнасць нясе асоба, якая дала пісьмовую згоду на здзяйсненне адпаведнай здзелкі.

У адпаведнасці з нормамі *працоўнага заканадаўства* асоба, якая дасягнула ўзросту 16 гадоў, мае права самастойна заключаць працоўныя дагаворы. Таксама з пісьмовай згоды аднаго з бацькоў (усынавіцеляў, папчыцеляў) працоўны дагавор можа быць заключаны з асобай, якая дасягнула 14 гадоў, для выканання лёгкай працы ці заняткаў прафесійным спортам, якія не з’яўляюцца шкоднымі для яе здароўя і развіцця, не перашкаджаюць атрымання агульнай сярэдняй, прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі.

Пры гэтым для непаўналетніх існуюць дадатковыя гарантыі. Так, забараняецца далучаць непаўналетніх да працы на цяжкіх работах і на работах са шкоднымі і (або) небяспечнымі ўмовамі, на падземных і горных, начных і звышурочных работах, работах у дзяржаўныя святы і святочныя дні, у выхадныя дні. Таксама ім забаронена падымаць і перасоўваць уручную цяжары, якія перавышаюць вызначаныя для іх нормы.

Для непаўналетніх работнікаў вызначаецца скарачанае працягласць працоўнага часу: ва ўзросце ад 14 да 16 гадоў — не больш за 23 гадзіны на тыдзень, ад 16 да 18 гадоў — не больш за 35 гадзін на тыдзень. Навучэнцы, якія атрымліваюць агульную сярэднюю, прафесійна-тэхнічную, сярэднюю спецыяльную адукацыю і працуюць на працягу навучальнага года ў вольны ад вучобы час, могуць працаваць не больш за палову максімальнай працягласці працоўнага часу для свайго ўзросту. Працоўны адпачынак работнікам ва ўзросце да 18 гадоў даецца ў летні час або, па іх жаданні, у любы іншы час года.

У адпаведнасці з нормамі *сямейнага заканадаўства* шлюбны ўзрост устанаўліваецца з 18 гадоў. Аднак у выключных выпадках, абумоўленых цяжарнасцю і нараджэннем дзіцяці, ён можа быць зніжаны, але не больш чым на тры гады. Зніжэнне шлюбнага ўзросту ажыццяўляецца па заяве асоб, якія бяруць шлюб. Пры гэтым

згоды бацькоў, усынавіцеляў, папачыцеляў непаўналетніх на рэгістрацыю шлюбу не патрабуецца.

На жаль, паводзіны людзей у грамадстве не заўсёды бываюць правамернымі. Калі чалавек здзяйсняе ўчынкі, якія супярэчаць нормам права, то гаворка ідзе аб правапарушэнні. Усе правапарушэнні падзяляюцца на дзве групы: правіннасці і злачынствы. *Правіннасцю* называецца грамадска шкоднае дзеянне, а *злачынствам* — грамадска небяспечнае дзеянне.

Злачынства

Грамадска небяспечнае дзеянне

Правіннасць

Грамадска шкоднае дзеянне

У выпадку здзяйснення правапарушэнняў непаўналетнія падлягаюць адміністрацыйнай або крымінальнай адказнасці па дасягненні 16-гадовага ўзросту. Пры гэтым існуе шэраг адміністрацыйных правіннасцей і крымінальных злачынстваў, за здзяйсненне якіх прадугледжана адказнасць з 14-гадовага ўзросту.

1. Пералічыце асноўныя дакументы па правах дзіцяці. Якія правы гарантаваны гэтымі дакументамі?
2. Ці можа 15-гадовае дзіця з'яўляцца ўласнікам кватэры, атрыманай у спадчыну? Калі яно захоча здаць гэтую кватэру ў арэнду, якім чынам будзе здзяйсняцца здзелка?
3. Сістэматызуйце інфармацыю пра асаблівасці працаўладкавання непаўналетніх, склаўшы табліцу. ■

Асаблівасці працаўладкавання непаўналетніх

Узрост заключэння працоўнага дагавора

Абмежаванні ў выкананні пэўных работ

Працоўны час і час адпачынку

Абагульненне па раздзеле «Асоба, грамадства, дзяржава»

1. Дайце азначэнні наступным паняццям: грамадзянства, дзяржава, канстытуцыя, мараль, мясцовае кіраванне, мясцовае самакіраванне, Нацыянальны сход, Палата прадстаўнікоў, права, правы чалавека, Прэзідэнт, Савет Міністраў, Савет Рэспублікі, суд.
2. Якія асноўныя значэнні мае паняцце «права»?
3. Складзіце па асноўных паняццях раздзела ментальную карту, на якой адлюструйце сувязі паміж паняццямі.
4. Прывядзіце прыклады, як суадносяцца канстытуцыйныя правы і абавязкі чалавека і грамадзяніна.
5. Прачытайце тэкст. Якія характарыстыкі ў апісанні сацыяльных нормаў належаць да маральных, а якія да прававых нормаў?

Сацыяльныя нормы могуць быць сфармуляваны як забароны ці дазволы што-небудзь рабіць асобнаму індывіду або групе людзей (вусна ці пісьмова, фармальна ці нефармальна). Нормы таксама адрозніваюцца па тым, наколькі яны выконваюцца. Шляхам ухвалення за выкананне нормаў і пакарання за іх парушэнне грамадства ажыццяўляе сацыяльны кантроль. За парушэнне адных нормаў (напрыклад, забойства чалавека) можа быць вельмі сур'ёзнае пакаранне (доўгае турэмнае зняволенне, нават смяротная кара), за парушэнне другіх (напрыклад, адмаўленне саступіць месца ў аўтобусе пажылому чалавеку) — выказанае незадавальненне, дакорлівы погляд.

6. Абгрунтуйце неабходнасць наступных прававых нормаў.

На тэрыторыі Беларусі замежныя грамадзяне і асобы без грамадзянства карыстаюцца правамі і свабодамі і выконваюць абавязкі на роўні з грамадзянамі Рэспублікі Беларусь. У той самы час шэраг правоў і абавязкаў (напрыклад, выбарчае права, абавязак служыць ва Узброеных Сілах) распаўсюджваецца выключна на грамадзян нашай дзяржавы.

7. На прыкладзе канкрэтнага закона прадэманструйце ролю розных галін улады ў яго прыняцці, выкананні і кантролі за выкананнем.
8. Складзіце параўнальную табліцу «Дзеяздольнасць і адказнасць малалетніх і непаўналетніх (14—18)».
9. Сфармулюйце па два пытанні да ўступнай інфаграфікі для кожнага параграфа. Запішыце іх. Сцісла адкажыце на кожнае пытанне без інфаграфікі.
10. Пакажыце на прыкладзе прыведзеных цытат і малюнкаў узамасувязь паміж сацыяльнымі нормамі, канстытуцыйнымі правамі чалавека, дзейнасцю заканадаўчых і выканаўчых органаў у сферы адукацыі.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь утрымлівае наступныя палажэнні:

Артыкул 49. Кожны мае права на адукацыю.

Гарантуюцца даступнасць і бясплатнасць агульнай сярэдняй і прафесійна-тэхнічнай адукацыі.

Сярэдняя спецыяльная і вышэйшая адукацыя даступная для ўсіх у адпаведнасці са здольнасцямі кожнага. Кожны можа на конкурснай аснове бясплатна атрымаць адпаведную адукацыю ў дзяржаўных навучальных установах.

СТАТУТ ШКОЛЫ Вучням забараняецца:

- прыносіць пабочныя рэчы;
- гуляць на грошы;
- прадаваць усялякага кшталту рэчы або мяняць іх;
- парушаць правілы тэхнікі бяспекі;
- усяляк падбухторваць да дрэннага ўчынку;
- ужываць у гаворцы непрыстойныя словы і выразы;
- біцца ці злоўжываць сілай.

IV

Чалавек у свеце культуры

Духоўная і матэрыяльная культура ◇
Нацыянальная культура ◇
Медыякультура ◇

Што такое?

1

2

Якія вылучаюць?

- ◇ Формы культуры
- ◇ Функцыі культуры
- ◇ Субкультуры

Масавая і элітарная культура ◇
Дамінуючая і контркультура ◇
Народная і нацыянальная культура ◇

**Чым
адрозніваюцца?**

3

4

Як узаемазвязаны?

- ◇ Унікальнае і ўніверсальнае ў культуры
- ◇ Інфармацыя і медыя
- ◇ Традыцыі і наватарства

Нацыянальнай культуры ◇
Культурнай разнастайнасці ◇
Медыякультуры асобы і грамадства ◇

У чым значнасць?

5

**Культура — гэта тое,
што адначасова аб'ядноўвае нас
і дазваляе захаваць унікальнасць!**

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

§ 18. Культура, яе прызначэнне і функцыі

Культура — гэта...

Чалавек — творца або стварэнне культуры?

Паняцце культуры. Размова пра культуру заўсёды адначасова вельмі простая і вельмі складаная. Простая — бо кожны мае ўяўленне пра тое, што такое культура. Любы выпадковы прахожы можа сказаць што-небудзь пра культуру, напрыклад што сёння моладзь расце некультурнай (ці, наадварот, вельмі начытанай), або выказацца ў абарону культурнага здабытку нашага народа. Пры гэтым ствараецца ўражанне, нібыта ўсе выдатна разумеюць, пра што ідзе гаворка. Складанасці ўзнікаюць тады, калі мы спрабруем перайсці на ўзровень пазнання культуры і высветліць, ШТО ёсць культура.

Існуюць два асноўныя падыходы да разумення культуры. З пункту гледжання *антрапалагічнага* падыходу атрымліваецца, што і найвялікшыя мастацкія творы, і праявы сілы чалавечага духу, і войны, і дзіўныя з нашага пункту погляду абрады, і спосабы апрацоўкі матэрыялаў, і тое, як мы рухаемся ці як мы бавім свой вольны час, — усё гэта можна называць культурай. *Каштоўнасны* падыход прапануе разглядаць культуру толькі як найлепшыя стварэнні чалавечага духу, найвялікшыя праявы творчай дзейнасці чалавека. Пры такім падыходзе з разумення культуры выключаюцца тыя з’явы, якія не адпавядаюць зададзеным высокім крытэрыям: некультура — гэта гвалт, злачынствы, войны. Заканамерна ўзнікае пытанне: а хто будзе вызначаць, што лічыць найлепшым або ўзорным? І што лічыць найбольш значным, а што можна не браць пад увагу? Бо ад адказу на гэтае пытанне залежыць, што мы будзем ухваляць, а што мы будзем крытыкаваць.

Любая з культур можа заявіць пра сябе як пра правільную, заснаваную на сапраўдных духоўных каштоўнасцях, абвінаваціўшы ўсе іншыя культуры ў бездухоўнасці, страце каштоўнасных арыенціраў. Няцяжка здагадацца, што такая пазіцыя заснавана на нянавісці, агрэсіі, непрыманні любога, хто не падпадае пад крытэрыі, прапанаваныя кімсьці як абсалютныя. Невыпадкава ў наш час робіцца актуальнай размова пра *ксенафобію* (ад грэч. *ξένος* «чужы» + *φόβος* «страх»), якая

становіцца сацыяльнай хваробай сучасных культур і выяўляецца ў непрыязным і нават варожым стаўленні да іншых культур. Больш за тое, у свеце існуюць светапогляды, заснаваныя на ксенафобіі.

Пры відавочнай розніцы, якая існуе ў гэтых падыходах, можна вылучыць агульныя характарыстыкі, якія датычацца вызначэння таго, што такое культура. Сучасныя даследчыкі лічаць, што **культура** (ад лац. *cultūra* — апрацоўка; пазней — выхаванне, адукацыя, развіццё, шанаванне) — гэта адначасова і сукупнасць нормаў, каштоўнасцей, ідэалаў, прадстаўленых у прадуктах матэрыяльнай і духоўнай працы, і жывая дзейнасць чалавека па іх стварэнні, распаўсюджванні і захоўванні. Іншымі словамі, культура прадстаўлена і ў выглядзе *працэсу*, і ў выглядзе *выніку*. Вынікі чалавечай дзейнасці, штучна створаныя чалавекам прадметы і з’явы, што маюць як фізічныя характарыстыкі, так і знакавы, сімвалічны змест, называюцца артэфактамі (ад лац. *arte* — штучны, *factus* — зроблены).

Пры ўсёй разнастайнасці формаў праявы вылучаюць матэрыяльную культуру і духоўную культуру. Адпаведна, *матэрыяльную культуру* можна вызначыць як працэс і вынік стварэння, выкарыстання, захоўвання і распаўсюджвання матэрыяльных каштоўнасцей (напрыклад, узвядзенне будынкаў і іх выкарыстанне, апрацоўка зямлі і спажыванне вырабленай прадукцыі). Аб’ектамі матэрыяльнай культуры выступаюць прылады працы, адзенне, побыт, жыллё, сродкі зносін і да т. п. Да матэрыяльнай культуры належаць культура працы і вытворчасці, культура побыту, культура адносін да ўласнага цела (правілы гігіены і да т. п.), фізічная культура і да т. п.

Духоўная культура — гэта працэс і вынік стварэння, выкарыстання, захоўвання і распаўсюджвання духоўных каштоўнасцей (напрыклад, напісанне кніг і іх чытанне, вывучэнне прыроды і стварэнне тэорый). Да элементаў духоўнай культуры належаць веды, міфы, ідэі, сімвалы, мова і інш. Варта разумець, што падзел на матэрыяльную і духоўную культуру

ў пэўнай ступені ўмоўны, бо немагчыма знайсці такія формы культуры, якія мелі б толькі матэрыяльную ці толькі духоўную прыроду.

З імёнамі якіх гістарычных дзеячаў было звязана з'яўленне кнігадрукавання ў Заходняй і Усходняй Еўропе? Як паўплывала на развіццё культуры ў цэлым магчымасць тыражаваць кнігі? ■

Ахарактарызуйце кнігу як артэфакт — аб'ект духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Складзіце ТОП-5 кніг, якія неабходна прачытаць кожнаму культурнаму чалавеку. Растлумачце свой выбар. ■

Асаблівае месца займае *мастацкая культура*, у якой найбольш ярка выяўляецца і матэрыяльны, і духоўны бок культурнай дзейнасці. Напрыклад, храм Парфенон — гэта перш за ўсё будынак, матэрыяльны аб'ект. І адначасова гэта найвялікшы твор мастацтва, які ўвасабляе дух антычнай грэчаскай культуры. Скульптуры высакаюцца з каменю ці выразаюцца з дрэва, але наўрад ці хто-небудзь скажа пра скульптуру, што гэта фрагмент дрэва або кавалак каменю; карціны пішуцца на палатне, але каштоўнасць карціны не зводзіцца да грашовых выдаткаў на набыццё палатна і фарбаў.

Функцыі культуры. Навукоўцы вылучаюць некалькі функцый культуры, у якіх выяўляецца, на што накіравана, чаму спрыяе культура.

Функцыі культуры

Гуманізуючая

У працэсе далучэння да культуры чалавек пераадоўвае сябе як чыста біялагічную істоту і становіцца носьбітам пэўнай культуры з усімі яе асаблівасцямі

Пазнавальная

Чалавек пазнае свет праз засвоеныя нормы і каштоўнасці. Узаемадзеянне з незнаёмай культурай, якая валодае іншымі нормамі і каштоўнасцямі, пашырае нашы веды пра свет

Інфармацыйна-камунікатыйная

У працэсе перадачы ведаў і вопыту забяспечваецца пераемнасць у культуры, узаемадзеянне паміж людзьмі і супольнасцямі. Вызначальная роля ў гэтым працэсе належыць «культурным кодам» — сімвалам і знакам, з дапамогай якіх ствараецца і перадаецца інфармацыя

Каштоўнасцанаарматыўная

Чалавек у працэсе сацыялізацыі далучаецца да каштоўнасцей, яны становяцца для яго крыніцай ацэньвання падзей, якія адбываюцца вакол. На аснове сістэмы каштоўнасцей фарміруецца ўяўленне пра культурную норму: традыцыі, стандарты і правілы паводзінаў, што сацыяльна ўхваляюцца

Інтэграцыйная

Культура аб'ядноўвае яе носьбітаў. Інтэграцыя становіцца магчымай, таму што людзі ў культуры падзяляюць сістэму каштоўнасцей, падтрымліваюць культурныя нормы, дзейнічаюць паводле прапанаваных культурай стандартаў паводзінаў

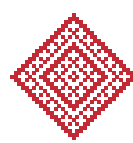
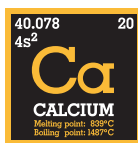
Пералічаныя асноўныя функцыі культуры ў рэальным жыцці цесна звязаныя. Напрыклад, ёсць думка, якую мы хочам паведаміць. Вядома, калі б мы валодалі тэлепатычнымі здольнасцямі, усё было б намнога прасцейшым. Але чалавек павінен знайсці

спосаб, якім ён паведаміць сваю думку або эмоцыю. Значыць, мы выбіраем *код*, мову, пры дапамозе якой будзе паведамляцца думка. Гэта можа быць натуральная мова, на якой мы размаўляем і пішам; мы можам паспрабаваць гэтую думку намалюваць (ці даслаць смайлік), і тады ў якасці кода выступіць малюнак; мы можам нават станцаваць, і тады танец будзе выкарыстоўвацца ў якасці кода (напрыклад, народныя танцы — гэта цэлыя апавяданні, зашыфраваныя ў танцавальных рухах).

Атрымліваецца, што любая мова складаецца са знакаў. Кожны *знак* мае два бакі: тое, пры дапамозе чаго даносіцца інфармацыя, і тое, што паведамляецца. Напрыклад, на мове ПДР зялёнае святло святлафора з'яўляецца дазволам рухацца. А мова хіміі дапаможа нам «расшыфраваць» формулы: калі мы бачым H_2O , то разуме-ем, што гутарка ідзе пра ваду, калі H_2SO_4 — пра серную кіслату.

Такім чынам, пасля таго як закадзіраваная інфармацыя (або тэкст як упарадкаваная сістэма знакаў) атрымана адрасатам, ён павінен яе *дэкадзіраваць* — распазнаць код і зразумець, якая думка перадаецца.

Ці лёгка распазнаць культурны код?

Знак — гэта графічная паметка, жэст, прадмет або іншы аб'ект, які выкарыстоўваецца для перадачы таго ці іншага сэнсу. Сімвал — гэта такі знак, які служыць умоўным абазначэннем якога-небудзь вобраза ці ідэі. Сімвалу ў адрозненне ад знака прыпісваюць больш глыбокае значэнне.

Што абазначаюць прыведзеныя знакі? Якія з іх з'яўляюцца не проста знакамі, але таксама і сімваламі?

Назавіце асноўныя элементы дзяржаўных сімвалаў Рэспублікі Беларусь і раскажыце, як яны звязаны з беларускай культурай. ■

Складанасць у тым, што цалкам распазнаць коды моў культуры вельмі цяжка: замянае розніца ва ўзросце, адукацыі, культурным вопыце. Зразумець іншую культуру можна толькі ў тым выпадку, калі мы ведаем яе культурныя коды — у гісторыі, літаратуры, жывапісе, рэлігіі і інш.

Пераемнасць і развіццё культуры. Любая культура знаходзіцца ў працэсе развіцця, гэта значыць пастаянна змяняецца. Пры гэтым развіццё адначасова прадугледжвае як аднаўленне ўжо на-яўнага культурнага вопыту і паўтарэнне існуючых формаў культуры, так і стварэнне новага. Пераемнасць у развіцці культуры можна прасачыць на прыкладзе эвалюцыі архітэктурных стыляў. Напрыклад, еўрапейская культура не аднойчы звярталася да антычнай спадчыны — у эпоху Адраджэння, у перыяды фарміравання такіх мастацкіх стыляў, як класіцызм і неакласіцызм. Аднаўленне і змешванне розных мастацкіх стыляў характэрна для эклектыкі.

Томас Коўл. Мара архітэктара. 1840 г.

Язэп Драздовіч. Мінулае. 1927 г.

Якія архітэктурныя стылі вы пазналі на карцінах мастакоў? Як вы думаеце, чаму ў карцін такія назвы? ■

Асаблівую ролю ў пераемнасці культуры мае культурная традыцыя, якая арыентуецца на тыя каштоўнасці, якія прайшлі праверку часам і прызнаюцца культурнай нормай (напрыклад, павага

да старэйшых) або культурным ідэалам (служэнне свайму народу). Кожнае новае пакаленне ўспрымае традыцыю дваіста. З аднаго боку, адбываецца прыманне традыцый, паколькі гэта аснова любой культурнай дзейнасці. З другога боку, назіраецца іх перасэнсаванне. Адны традыцыі могуць быць прызнаны шкоднымі, і ад іх адмаўляюцца, другія напаўняюцца новымі актуальнымі сэнсамі.

Ці адмаўляецца сучаснае грамадства ад негуманных і шкодных традыцый?

*Карыда —
традыцыйнае іспанскае відовішча*

*Традыцыя запусак у неба
паветраных шары*

Сфармулюйце аргументы праціўнікаў і прыхільнікаў прыведзеных традыцый. Якім чынам гэтыя традыцыі змяняюцца ў цяперашні час? ■

Любую культуру таксама вылучае наватарства, творчы характар. *Творчасць* — гэта чалавечая дзейнасць, якая стварае новыя матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці. У многіх сучасных культурах навацыя з'яўляецца неад'емнай часткай творчасці. Тым не менш існуюць культуры, якія ўводзяць забароны на навацыі. Гэта характэрная рыса большасці традыцыйных культур, у якіх зварот да аўтарытэту продкаў з'яўляецца найважнейшым аргументам.

Назву «імпрэсіянізм» мастацкай плыні дала карціна Клода Манэ «Уражанне. Узыход сонца» (1872 г.).

У артыкуле «Выстава імпрэсіяністаў» (1874 г.) гаварылася: «Шпалеры, і тыя глядзеліся б больш закончана, чым гэтае "Уражанне"!» Яшчэ адзін артыкул, прысвечаны першай выставе прадстаўнікоў гэтага новага мастацкага напрамку, называўся «Выстава мяцежнікаў». Аднак з часам, у апошняй трэці XIX — пачатку XX ст., імпрэсіянізм стаў адной з найбуйнейшых плыняў у мастацтве.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, прывядзіце прыклады мастацкіх плыняў або работ канкрэтных аўтараў, якія спачатку не былі прынятыя і крытыкаваліся сучаснікамі, а потым занялі ганаровае месца ў гісторыі культуры. ■

Навацыі выяўляюцца ў культуры па-рознаму. Адны ўяўляюць сабой рэзкія змены, маюць рэвалюцыйны характар. Звычайна яны суправаджаюць пераломныя моманты развіцця грамадства. Другія назапашваюцца паступова, і толькі з часам адбываецца прыкметны якасны зрух.

1. У энцыклапедыі ў артыкуле пра культуру гаворыцца: *«Культура — паняцце, што мае велізарную колькасць значэнняў у розных сферах чалавечай жыццядзейнасці»*. Чаму паняцце «культура» з'яўляецца адным з самых складаных для вызначэння?
2. Якому падыходу да разумення культуры адпавядае азначэнне культуры як «другой прыроды», «надбудаванай» над натуральным асяроддзем пражывання чалавека?
3. Апішыце сваё ўзаемадзеянне з аб'ектамі матэрыяльнай і духоўнай культуры ў працэсе падрыхтоўкі дамашняга задання па тэме «Культура». Якія артэфакты вамі выкарыстоўваліся?
4. Пра якія тэндэнцыі ў развіцці культуры сведчыць папулярнасць прадметаў у стылі рэтра (вырабленых у цяперашні час, але стылізаваных пад прадметы мінулага) і вінтажных рэчаў (арыгінальных рэчаў папярэдняга пакалення)? ■

Правядзіце міні-даследаванне «Новае — гэта добра забытае старое?». Стварыце рэтрападборку ілюстрацый (прадметаў інтэр'ера, мадэляў аўтамабіляў, ёлачных цацак і да т. п.). ■

§ 19. Масавая, элітарная, народная культура

Культура заснавана на традыцыях, стандартах або шэдэўрах?

Паняцце «культура» ахоплівае велізарнае мноства з’яў. Адной з тэм, што найбольш часта сустракаюцца пры абмеркаванні сучаснай культуры, з’яўляецца параўнанне масавай і элітарнай культуры.

Характэрныя рысы масавай культуры. Масавая культура сфарміравалася даволі даўно, калі ўзніклі культурныя формы, створаныя спецыяльна для забаў простага люду (напрыклад, гладыятарскія баі ў Старажытным Рыме, карнавалы ў сярэднявечнай Еўропе і інш.). Аднак у поўным сэнсе гэтага слова масавая культура з’явілася толькі ў XX ст. Каб культура стала сапраўды масавай, павінны быць выкананы некаторыя ўмовы.

Па-першае, грамадства павінна валодаць сродкамі для шырокага распаўсюджвання культурнай інфармацыі. Значную ролю ў станаўленні масавай культуры адыграла вынаходства кінематографа, радыё, а затым і тэлебачання. Калі ў 1970-я гг. тэлевізар стаў распаўсюджаным бытавым прадметам, магчымасці масавай культуры значна пашырыліся. Вынаходства камп’ютара, а потым з’яўленне інтэрнэту стварыла тэхнічную базу для далейшага паспяховага развіцця масавай культуры.

Па-другое, масавая культура не выпадкова называецца менавіта так: яна разлічана на спажыванне масамі. Маса як сацыяльная і культурная з’ява абвясціла пра сябе ў канцы XIX — пачатку XX ст. Гэтаму спрыяла дэмакратызацыя грамадскага жыцця ў цэлым, пашырэнне адукацыйных магчымасцей, скарачэнне працягласці працоўнага дня і з’яўленне вольнага часу.

Хто такі чалавек масы?

Іспанскі філосаф Хасэ Артэга-і-Гасэт у 1930 г. вызначаў масавага чалавека як асаблівы тып чалавека. Ён самазадаволены і самадастатковы, адчувае сябе такім, як усе, і шчаслівы ўсведамляць гэта. Гэта чалавек, які імкнецца рухацца па цячэнні, а не пераўтвараць сябе і жыццё вакол. Ён не стварае культуру, а спажывае яе. Значыць, чалавек масы патрабуе такой культуры, якая не непакоіла б яго, а прыносіла ў яго жыццё забавы і засцерагала ад складанасцей і супярэчнасцей рэальнага жыцця. ■

Па-трэцяе, для масавай культуры характэрна ператварэнне аб'екта культуры ў прадукт для спажывання, які ацэньваецца па эканамічных параметрах (тыраж, колькасць гледачоў ці слухачоў, прыбытак ад рэалізацыі). У гэтым выяўляецца камерцыйны характар масавай культуры. Вялікае значэнне набываюць спецыялісты, якія вывучаюць і адначасова фарміруюць патрэбы масы, ствараюць прадукты масавай культуры. Разам з тым масавая культура можа стварацца і простымі людзьмі. Хатняя гаспадыня, якая напісала кнігу, можа заваяваць шырокую аўдыторыю; дзейнасць блогера з мільёнам падпісчыкаў — гэта таксама праява масавай культуры.

Такім чынам, **масавая культура** — гэта разнавіднасць сучаснай культуры, якая стварае стандартызаваныя прадукты для шырокага спажывання.

Масавая культура працінае ўсё жыццё грамадства і выяўляе сябе ў самых розных напрамках дзейнасці:

- у сродках масавай інфармацыі, якія прапануюць нам выбраныя падзеі і ідэі, а таксама іх апісанне і тлумачэнне;
- у масавых забавах і формах арганізацыі вольнага часу (спартыўныя відовішчы, турызм, кіно, коміксы, поп-музыка, камп'ютарныя гульні і інш.);
- у індустрыі фарміравання іміджу і паляпшэння фізічных даных чалавека (культурызм, аэробіка, фітнес, медыцынскія паслугі і фармацэўтычныя сродкі змены знешнасці і да т. п.);
- у масавай вытворчасці прадметаў бытавога спажывання;
- у індустрыі моды. ■

Масавая культура не мае традыцый. Густы, якія выказвае і абслугоўвае масавая культура, такія скарацечныя, што традыцыі не паспяваюць сфарміравацца. Таму ўзоры масавай культуры хутка страчваюць актуальнасць, выходзяць з моды.

Масавая культура культывуе прыгажосць і стварае моду?

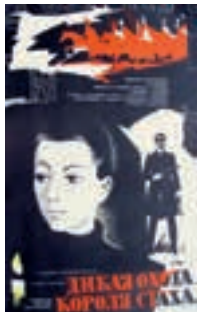

Як вызначаюцца эталоны прыгажосці? Якім чынам узаемазвязаны масавая культура, мода і прыгажосць у наш час?

Назавіце вядомыя вам конкурсы прыгажосці і паказы моды. Сфармулюйце аргументы «за» і « супраць» правядзення такіх мерапрыемстваў. ■

У масавай мастацкай культуры выраблены прадукт павінен вылучацца прастай формай (што дазваляе без асаблівага душэўнага напружання ўспрымаць яго), спрошчанымі сэнсамі, вядомымі хадамі, якія паўтараюць сюжэты і тыпажы. Напрыклад, пасля з'яўлення серыі кніг Джоан Роўлінг пра Гары Потэра ўзніклі іншыя творы пра дзяцей, якія валодаюць магічнымі здольнасцямі.

Ці становіцца літаратурны твор даступным для ўсіх дзякуючы экранізацыі?

Як магчымасць экранізацыі твораў літаратуры паўплывала на развіццё масавай культуры? Якія сучасныя экранізацыі прапанаваных твораў вам вядомыя? Выкарыстайце памятку для работы з постарам. ■

Якія творы найбольш часта экранізуюць? ■

Яшчэ адной асаблівасцю масавай мастацкай культуры з’яўляецца выкарыстанне *архетыпаў* — устойлівых культурных вобразаў. Так, вялікая частка масавай культуры пабудавана на архетыпе героя, які змагаецца дзеля выратавання чалавецтва. Не менш папулярны і архетып гераіні — небагатай дзяўчыны з выдатнымі маральнымі якасцямі, якая вымушана шмат і цяжка працаваць, але якую абавязкова чакае прынц на белым кані.

Прывядзіце прыклады персанажаў розных архетыпаў. ■

Масавая культура — з’ява складаная

Станоўчыя рысы

- Адукоўвае масы, прапаноўваючы ім найбольш значныя дасягненні чалавечай культуры ў даступнай форме
- Узнімае актуальныя пытанні (напрыклад, пра здаровы лад жыцця, праблемы экалогіі)
- Спрыяе зняццю грамадскага напружання

Адмоўныя рысы

- Спрашчае складаныя грамадскія з’явы і стандартызуе іх успрыманне
- Эксплуатуе тэмы эротыкі і гвалту
- Стварае ўмовы для маніпуляцый масавай свядомасцю, міфы, ілюзіі

Як вы лічыце, арыентацыя масавай культуры на камерцыйны поспех з’яўляецца станоўчай або адмоўнай яе рысай? ■

У цэлым масавая культура з’яўляецца своеасаблівай сучаснай энцыклапедыяй жыцця: яна прапануе ўзоры паводзінаў паміж людзьмі, фарміруе ўяўленні пра пажаданы і непажаданы лад жыцця, чалавечыя каштоўнасці. Нават пытанне прэстыжнасці і каштоўнасці любой з’явы культуры вырашаецца тады, калі яно становіцца прадметам масавага попыту. Масавая культура сцірае ўсякія нацыянальныя межы, паказваючы нам, што іншыя, не знаёмыя нам культуры створаны на тых самых асновах, што

і наша культура. Гэта спрыяе фарміраванню ў людзей уяўленняў пра супадзенне найважнейшых жыццёвых каштоўнасцей і памкненняў.

Асаблівасці элітарнай культуры. У наш час элітарная культура (ад франц. *elite* — адборнае, выбранае, найлепшае) уяўляе сабой сукупнасць культурных каштоўнасцей, узораў, якія з-за сваёй выключнасці разлічаны на вузкае кола знаўцаў.

Яна ствараецца людзьмі высокаадукаванымі, якія валодаюць адмысловымі інтэлектуальнымі і творчымі здольнасцямі. Гэта і навукоўцы, і філосафы, і прадстаўнікі творчых прафесій — мастакі, музыканты, пісьменнікі. Пры гэтым і стваральнікам элітарнай культуры, і яе адрасатам першапачаткова з’яўляецца вузкае кола саміх творцаў. Тое, што ствараюць прадстаўнікі элітарнай культуры, адрозніваецца сваімі ўласцівасцямі ад звыклага, ужо ўкаранёнага ў культуры. Толькі з часам творы элітарнай культуры могуць стаць звыклай і натуральнай часткай культуры.

Роля элітарнай культуры ў тым, што яна стварае і захоўвае найважнейшыя сэнсы культуры, якія адлюстроўваюць і агульначалавечыя каштоўнасці, і характэрныя рысы культурнай эпохі.

Характарыстыкі элітарнай культуры

- Пашырэнне звыклых уяўленняў пра свет і чалавека (гэта можа рабіць і навука ў навуковых адкрыццях і тэорыях, і мастацтва ў новых мастацкіх кірунках, і філасофія, ствараючы новыя філасофскія вучэнні)
- Стварэнне новых ідэй і інтэрпрэтацый, якія раней былі не вядомы культуры (любы вялікі пісьменнік, напрыклад, з’яўляецца першаадкрывальнікам новых сэнсаў)
- Стварэнне асаблівай мовы, нязвыклай і незразумелай для чалавека па-за колам творцаў, што робіць разуменне элітарнай культуры надзвычай складаным і патрабуе падрыхтоўкі да ўспрымання

Па вялікім рахунку, прадстаўнікі элітарнай культуры не ставяць перад сабой мэты быць зразумелымі звонку. Таму кажучь

пра каштоўнасна-сэнсавую *самадастатковасць* элітарнай культуры, якая апярэджвае ўзровень яе ўспрымання большасцю людзей.

Кадр з фільма «Анастасія Слуцкая»
кінастудыі «Беларусьфільм»
(рэж. Ю. Ялхоў, 2003 г.)

Фрагмент балета «Анастасія»
Нацыянальнага акадэмічнага
Вялікага тэатра оперы і балета
Рэспублікі Беларусь
(пастаноўка 2018 г.)

У чым, на ваш погляд, асаблівасці выяўлення сюжэта і яго ўспрымання гледачамі ў мастацкім фільме і ў балете? Чаму балет належыць да элітарнай культуры? ■

Прыкладамі элітарнай культуры з'яўляюцца складаныя літаратурныя раманы, кінафільмы жанру арт-хаўс, опера і балет, жывапіс у складаных для ўспрымання стылях (абстракцыянізм, кубізм, сюррэалізм і г. д.).

Элітарная культура з'яўляецца своеасаблівым узорам, выступаючы як крыніца сюжэтаў, вобразаў, ідэй, якія пасля могуць быць адаптаваны да ўзроўню масавай свядомасці. Напрыклад, класічная музыка ў наш час часта паўстае ў электронным варыянце інструментоўкі, творы жывапісу — у выглядзе рэпрадукцый і прынтаў, літаратурныя творы становяцца асновай для стварэння мастацкіх фільмаў.

Назавіце творы мастацтва, выкарыстаныя ў прапанаваных на ілюстрацыях прадметах. ■

Якія шэдэўры сусветнага мастацтва найбольш часта тыражуюцца на розных таварах — футболках, бланкэтах, парасонах, пеналах, кашальках, пазлах і да т. п.? Пра якія тэндэнцыі ў развіцці культуры гэта сведчыць? ■

Народная культура ў сучасным грамадстве. Шырокае распаўсюджанне масавай культуры выклікае адмаўленне стандартызаванага прадукту і павялічвае цікавасць да сваіх каранёў, да народнай культуры. **Народная культура** — гэта культура, якая ўключае культурныя пласты розных эпох ад глыбокай старажытнасці да цяперашняга часу (казкі, песні, танцы, міфы і легенды, рамёствы, адзенне і інш.), творцам якіх з'яўляецца народ.

Народная культура ахоплівае самыя розныя бакі чалавечага быцця: і ўяўленні пра свет, і спосабы апрацоўкі матэрыялаў, і асаблівасці адносін паміж людзьмі, і рэлігійныя ўяўленні. Народная культура фарміруецца на працягу ўсяго часу існавання народа, назапашваецца і трансліруецца з пакалення ў пакаленне. Народ выступае «калектыўнай асобай», у якой індывіды аб'яднаны агульнасцю культурных сувязяў. Гэта калектывісцкая культура, у якой цяжка знайсці праявы індывідуалізму. У адрозненне ад элітарнай і масавай культуры, дзе аўтар твора вядомы, народная культура *ананімная*, не мае аўтара і складаецца стыхійна на працягу доўгага часу.

Пра што сведчыць папулярнасць у інтэрнэце наступных рэсурсаў?

- Рэцэпты страў народнай кухні
- Схемы ўзораў для вышывання арнаменту
- Тэксты абрадавых песень ■

Асаблівасць народнай культуры ў тым, што яе праявы маюць цэласны характар. Напрыклад, вышыты ці намалёваны арнамент не толькі з'яўляецца спосабам упрыгожвання адзення, жылля або бытавых прадметаў, але і ўтрымлівае ў сабе сімвалы, якія лічацца абярэгамі, нібыта дораць сілу, здароўе або поспех. Народны танец, як правіла, таксама меў сімвалічны характар і часта суправаджаў найважнейшыя абрады. Так, беларускі народны танец «Крыжачок» прысвечаны Сонцу: у ім выкарыстоўваюцца танцавальныя фігуры, у якіх уяўляецца форма крыжа, а крыж — найстаражытнейшы знак сонца.

Як правіла, народная культура — беспісьмовая, у ёй вялікая роля традыцыі. Часта народную культуру апісваюць як *традыцыйную*, гэта значыць культуру, найбольшай каштоўнасцю якой выступае традыцыя, а адной з задач — пастаяннае ўзнаўленне і захаванне традыцыі.

Сэрцам народнай культуры з'яўляецца *фальклор* (англ. *folk-lore* — народная мудрасць) — вусная слоўная і музычная народная творчасць. Гэта песні, танцы, міфы, казкі і паданні. Часам паняцце «фальклор» пашыраюць, уключаючы ў яго не толькі

вынікі духоўнай творчасці народа, але і матэрыяльныя артэ-факты: адзенне, прадметы побыту.

На жаль, калі сыходзяць людзі, якія з’яўляюцца носьбітамі калектыўнай народнай памяці, дык страчваюцца і веды пра сэнсы народнай культуры, прызначэнне традыцыйных прадметаў побыту. Адыходзяць у мінулае і формы арганізацыі міжасобасных сувязяў, характэрныя для традыцыйнай народнай культуры. Разам з тым у сучаснай культуры існуюць як народныя фальклорныя калектывы, якія рэканструююць і выконваюць народныя песні і танцы, аднаўляюць абрады і традыцыі, так і прафесійныя выканаўцы, што актыўна ўключаюць фальклорныя матывы ў сваю творчасць. Народная культура з’яўляецца асновай для фарміравання галоўных каштоўнасцей, прынцыпаў і традыцый сучаснай нацыянальнай культуры.

Адной з рыс беларускай народнай культуры з’яўляецца гумарыстычнае ўспрыманне навакольнага свету, што выяўляецца ў анекдотах, сатырычных творах, святах і г. д.

Не трэба разумець народную культуру як збор архіўных матэрыялаў ці музей. Сучасныя анекдоты, прыпеўкі, дзіцячыя гульні і апавяданні-страшылкі — гэта таксама формы народнай культуры, гарадскога ці дзіцячага фальклору. Пастаяннае ўзнікненне мемаў і гіфак (пацешная інфармацыя, часта візуальная, звычайна на патрэбу дня, якая ўспрымаецца інтэрнэт-супольнасцю як характарыстыка сітуацыі, падзеі, з’явы) дэманструе новы ўзровень функцыянавання народнай культуры. І мемы, і гіфкі — гэта адлюстраванне гумарыстычнага характару сучаснай народнай культуры.

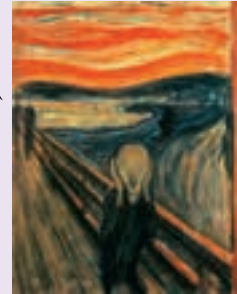

1. Параўнайце формы культуры. Запоўніце табліцу ў сшытку.

	Элітарная	Масавая	Народная
Кім ствараецца			
На чым заснавана			
Зразумеласць і даступнасць твораў			
Аўдыторыя			
Арыентацыя на камерцыйны поспех			
Прыклады			

2. Як адным словам можна назваць усе тры ілюстрацыі?

Якія выявы можна аднесці да масавай, элітарнай, народнай культуры? Чаму вы так мяркуеце? Як выяўляецца іх узаема-связь?

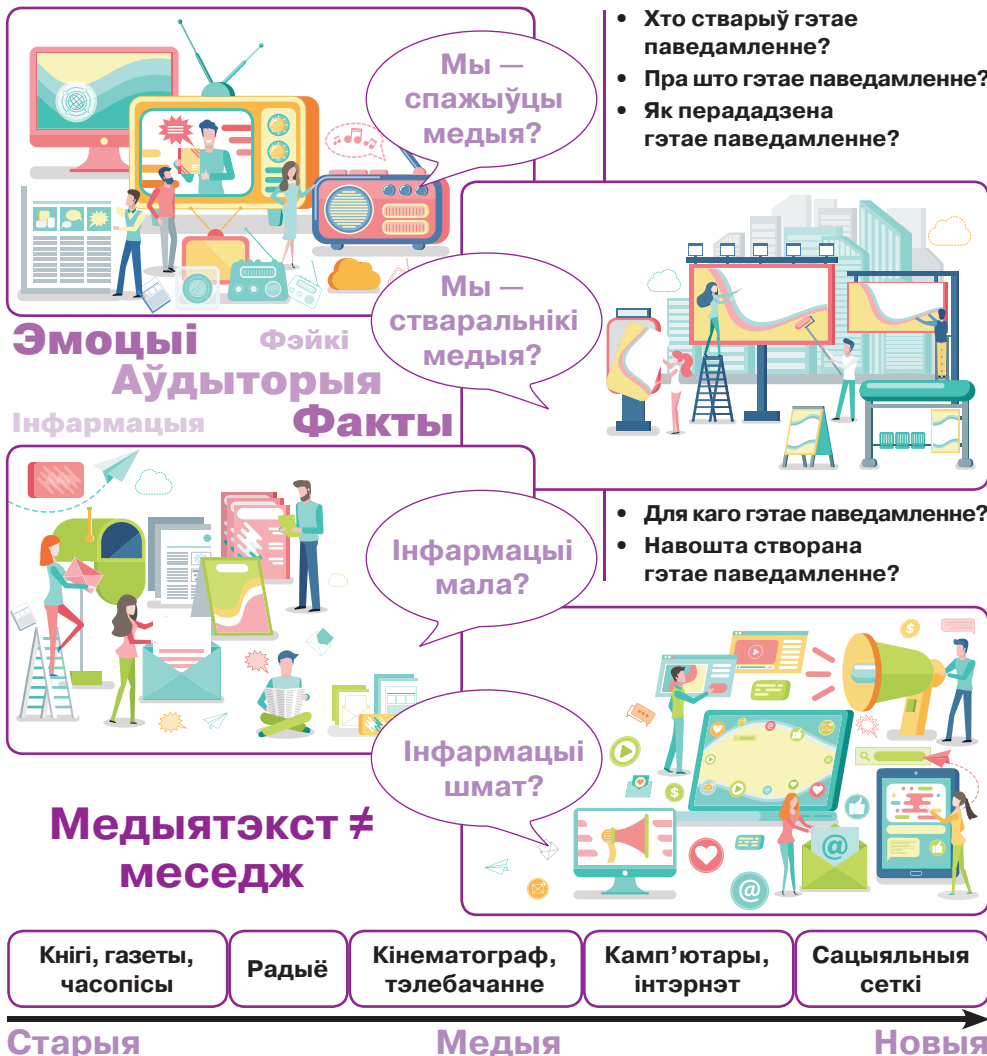
3. *Інтэрнэт-мем* — інфармацыя, што падаецца ў той ці іншай форме, як правіла, дасціпная і іранічная, якая спантанна набывае папулярнасць, распаўсюджваецца ў інтэрнэце разнастайнымі спосабамі (праз сацыяльныя сеткі, форумы, блогі, месенджэры і інш.). Мемамі могуць з'яўляцца любыя выказванні, карцінкі, відэа- ці гукарад, якія маюць значэнне і ўстойліва распаўсюджваюцца ў інтэрнэце. Як хутка змяняюцца мемы? Якія прыклады актуальных мемаў вы можаце прывесці? ■

Выканайце міні-праект «Гэты сучасны фолк». Стварыце плэй-ліст з падборкай народных беларускіх песень у выкананні сучасных фолк-гуртоў «Троіца», «Палац», Shuma, «Стары Ольса», Рава, «Зніч» і інш. Растлумачце паходжанне назваў гуртоў. ■

§ 20. Медыякультура сучаснага грамадства

Медыя адлюстроўваюць рэальнасць або канструюць сваю?

Паняцце медыя і медыякультуры. *Медыя* — гэта сукупнасць інфармацыйных сродкаў і спосабаў, што служаць для перадачы канкрэтнай аўдыторыі паведамлення ў той ці іншай форме (друкаванае слова, музычная кампазіцыя, радыёперадача, фільм і да т. п.). Да медыя адносяцца прэса, радыё, кінематограф, камп’ютарныя гульні, тэлебачанне, інтэрнэт і інш.

Адным з першых тэрмін *media* (медыя ў шырокім сэнсе азначае «пасрэднік») для абазначэння сродкаў перадачы і распаўсюджвання інфармацыі выкарыстаў канадскі даследчык Маршал Маклюэн. У сваёй кнізе «Разуменне медыя: знешнія пашырэнні чалавека» (1964 г.) вучоны сцвярджаў, што сучасныя медыя літаральна пашыраюць слых, зрок і дотык і прапануюць новыя магчымасці для звычайнага чалавека, дазваляючы яму імгненна быць паўсюль. ■

Са з’яўленнем новых тэхнічных магчымасцей кожны наступны прадстаўнік медыя дапаўняе магчымасці папярэдніх. Раней сродкам перадачы інфармацыі з’яўляліся кнігі, газеты і часопісы, якія даносілі да чытачоў тэкст і статычны малюнак. Радыё дадало гук. Кіно і тэлебачанне злучыла дынамічны малюнак, тэкст і гук.

Дэтэктыў

Камедыя

Мюзікл

Фантастыка

Прыгадайце, якая падзея лічыцца пачаткам кінематографа. Як называецца першы беларускі фільм? Калі ён быў створаны? У якім жанры? Назавіце вядомыя вам кінажанры, акрамя пералічаных на ілюстрацыі. ■

Як у фільмах розных жанраў «працуюць» малюнак, рух, гук, колер? Якія фільмы вы любіце глядзець і чаму? ■

Інтэрнэт стаў універсальнай платформай, дзе могуць існаваць, відазмяняцца і развівацца ўсе медыя. Галоўнае, што інтэрнэт прыўнёс у медыя, — гэта гіпертэкст, які звязвае розныя матэрыялы паміж сабой і дае нам магчымасць узаемадзейнічаць з імі, уплываючы на тое, што мы чуем, бачым ці чытаем.

Прадуктам медыя з’яўляюцца *медыятэксты* — паведамленні, тэксты, створаныя ў розных відах і жанрах медыя (напрыклад, рэпартаж па тэлебачанні, анлайн-трансляцыя, газетны артыкул, пост у блогу, дакументальны, мастацкі фільмы).

Уласцівасці медыятэксту

Наяўнасць меседжу (галоўнай ідэі, пасылу)

Кожны медыятэкст утрымлівае пэўнае пасланне, нясе галоўную ідэю, пасыл, які закладваюць яго стваральнікі. Напрыклад, рэклама мае мэту не павесяліць або адукаваць нас, а прадаць тавар ці паслугу, таму яе галоўная ідэя — «купляй»

Множнасць культурных кодаў

У любым медыятэксце ўтрымліваецца мноства кодаў. Напрыклад, для таго каб разумець кінатэксты, неабходна ведаць мову кіно — як у фільме «працуе» кадр, ракурс, план, гук, колер

Медыйнасць

Спосаб стварэння медыятэксту вызначаецца асаблівасцю канала перадачы інфармацыі (друк, радыё, тэлебачанне, інтэрнэт). Напрыклад, газеты будуць выкарыстоўваць пісьмовую мову, шрыфты і ілюстрацыі, радыё — голас, тэлебачанне — відэарад, інтэрнэт — усё разам

Публічнасць і масавасць

Прыватнае паведамленне становіцца медыятэкстам, як толькі яно апублікавана. Медыя амаль імгненна дастаўляюць інфармацыю ў любы пункт свету. Адрасатам медыя з’яўляецца мэтавая аўдыторыя

Мы павінны разумець, што медыя забяспечваюць комплекснае бачанне свету, якое ўключае псіхалагічныя, маральныя, эстэтычныя і палітычныя аспекты. Пры гэтым атрыманае намі з медыя ўяўленне пра свет і сапраўдны свет могуць не супадаць, а значыць, медыя ствараюць даволі жывую ілюзію, асаблівы свет. Таму, узаемадзейнічаючы з любым медыятэкстам, чалавек павінен задаваць сабе наступныя пытанні:

- Хто стварыў гэты медыятэкст?
- З якой мэтай?
- Якім чынам?
- Для каго?
- Хто можа атрымаць ад гэтага медыятэксту карысць?
- Каму ён можа нашкодзіць?
- Пра што не гаворыцца ў гэтым медыятэксце, а трэба было б ведаць? ■

Медыя выконваюць ролю пасрэдніка, які фарміруе ў чалавека сістэму ацэначных меркаванняў, жыццёвую пазіцыю, стварае грамадскую думку.

Асаблівасці медыякультуры. Пастаяннае ўзаемадзеянне з медыятэкстам, без якога не існуе сучаснай культуры, спарадзіла асаблівы від культуры — медыякультуру.

Медыякультура — культура вытворчасці, перадачы і ўспрымання інфармацыі, чытання, аналізу, ацэнкі і стварэння медыятэксту, медыятворчасці. Дзякуючы інтэнсіўнаму развіццю інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, з'яўленню мабільных тэлефонаў і іншых гаджэтаў усе мы сёння з'яўляемся не толькі спажывцамі, але і стваральнікамі медыякантэнту.

Узровень медыякультуры асобы і грамадства вызначаецца наступнымі ведамі і ўменнямі:

Я — медыя

Спажывец

- Ведаю, што такое інфармацыя і медыя
- Умею шукаць інфармацыю і пра-
вараць яе дакладнасць
- Умею крытычна ацэньваць кантэнт
- Умею бяспечна выкарыстоўваць і рас-
паўсюджваць інфармацыю з захаван-
нем маральных і прававых нормаў

Стваральнік

- Ведаю, што такое інфармацыя і медыя
- Умею апрацоўваць інфармацыю з дапамогай розных тэхналогій
- Умею ствараць і распаўсюджваць
медыятэксты з захаваннем мараль-
ных і прававых нормаў

Мы жывём у вельмі насычаным інфармацыяй асяроддзі. За месяц сучасныя медыя вырабляюць столькі інфармацыі, колькі чалавек XVII ст. не атрымліваў за ўсё жыццё. Калі ў XX ст. інфармацыя яшчэ з'яўлялася каштоўнасцю і яе неабходна было ўмець здабываць, то ў XXI ст. у першую чаргу неабходна ўмець фільтраваць і ставіць бар'еры для залішняй інфармацыі і фэйкаў (ілжывай інфармацыі). Павелічэнне аб'ёмаў інфармацыі прывяло да страты даверу да яе. Гэта звязана з тым, што ў сацыяльных сетках адсутнічае ўласцівая друкаваным выданням праверка інфармацыі на дакладнасць. У выніку дакладная інфармацыя і фэйкі стаяць у адным шэрагу і паміж імі цяжка знайсці адрозненні.

Для таго каб бяспечна выкарыстоўваць і адказна ствараць уласны кантэнт, неабходна ведаць асноўныя стандарты яго якасці:

- паўната і дакладнасць перадачы інфармацыі;
- аператыўнасць;
- аддзяленне фактаў ад меркаванняў і каментарыяў;
- збалансаванасць (падаюцца розныя пункты гледжання);
- абавязковая спасылка на крыніцу інфармацыі.

Уплыў медыя на культуру асобы і грамадства. У сучасным грамадстве медыя адыгрываюць велізарную ролю. Дзякуючы новым

медыя (інтэрнэт, сацыяльныя сеткі) мы патэнцыйна валодаем усёй назапашанай чалавецтвам інфармацыяй. Аднак, як мы ўжо заўважалі, медыя не падаюць нейтральнай інфармацыі. Нават тыя рэсурсы, што створаны як даведачныя і пазбягаюць ацэначных меркаванняў, вельмі часта рэдагуюцца звонку для выкарыстання з рознымі мэтамі.

Ці можна выкарыстоўваць Вікіпедыю ў якасці адзінай крыніцы інфармацыі?

Вікіпедыя ствараецца добраахвотнікамі з усяго свету больш чым на трохстах мовах. Свабодная энцыклапедыя ўваходзіць у пяцёрку самых папулярных вэб-сайтаў у свеце, але з самога свайго заснавання ў 2001 г. з'яўляецца аб'ектам крытыкі. Прычына ў тым, што практычна кожны чалавек можа зрабіць свой уклад у стварэнне яе артыкулаў.

Плюсам ці мінусам з'яўляецца захаванне Вікіпедыяй інфармацыі пра ўсіх аўтараў, якія ўносілі змены ў артыкулы?

Ці адрозніваюцца артыкулы пра адну падзею ці асобу на розных мовах? Чаму? ■

Мы шукаем аб'ектыўную інфармацыю, а знаходзім прыхаваную камерцыйную або палітычную рэкламу. У залежнасці ад таго, на які інтэрнэт-рэсурс мы заходзім, мы трапляем пад уплыў уладальнікаў гэтага рэсурсу. Ствараючы для сябе стужку навін, мы выбіраем тыя інфармацыйныя рэсурсы, якія даюць нам чаканую карціну падзей. Гаворка ідзе пра тое, што пры дапамозе медыя мы ствараем сабе свет, у якім будзем адчуваць сябе камфортна, мала клапацячыся пра аб'ектыўнасць інфармацыі ў гэтым штучным свеце.

Паколькі сучасны чалавек праводзіць вельмі шмат часу ў медыяпрасторы, яна становіцца для яго крыніцай ведаў. Медыя шмат у чым фарміруюць карціну свету, вызначаюць прадметы грамадскіх дыскусій, навязваюць спосабы вырашэння праблем.

Якія кірункі развіцця медыя паказаны ў дадзеных медыятэкстах? Што аб'ядноўвае гэтыя медыятэксты? Чым адрозніваюцца іх меседжы? ■

Разам з тым медыя становяцца пасрэднікам паміж рознымі арганізацыямі і грамадствам. Ухваленне або незадавальненне масавай аўдыторыі карэкціруе дзейнасць як асобных людзей, так і арганізацый і дзяржаў.

Такім чынам, мы можам сказаць, што роля медыя ў сучаснай культуры выключна вялікая. Яны, фарміруючы вобраз сучаснага свету, могуць стацца як крыніцай росту нянавісці і агрэсіі, так і фактарам удасканалення чалавечага грамадства, служыць крыніцай і механізмам паспяховага міжкультурнага ўзаемадзеяння.

1. Пералічыце вядомыя вам медыя. Якія з іх можна аднесці да старых медыя, а якія да новых?
2. Назавіце тры прыёмы, з дапамогай якіх можна правесці дакладнасць інфармацыі ў медыя. Праверце сябе з дапамогай памятки.
3. Ахарактарызуйце спосабы ўплыву медыя на культуру асобы і грамадства. Прывядзіце прыклады на аснове аналізу актуальнага медыятэксту. ■

Выканайце міні-праект «Героі серыялаў». Правядзіце апытанне сярод аднагодкаў, сваіх бацькоў і прадстаўнікоў больш старэйшага пакалення і даведайцеся, якія серыялы і чаму яны глядзяць. Хто з'яўляецца героем і антыгероем у серыяле? ■

§ 21. Субкультура і контркультура

**Субкультура — гэта шлях да сябе
ці ўцёкі ад рэальнасці?**

Субкультура —
гэта лад
жыцця?

Субкультура —
гэта эпатаж!

Субкультура —
гэта пратэст!

Контркультура супрацьпастаўляе сябе дамінуючай культуры

Інтэрнэт-культуры
Спартыўныя

Арт-субкультуры
Інтэрнэт-культуры

Спартыўныя
Музычныя

Прыметы

Уласная сістэма каштоўнасцей

Асаблівая мова (слэнг)

Манеры, адзенне, імідж

Асаблівае ўспрыманне свету (гумар)

Асаблівая мастацкая культура
(музыка, літаратура)

Віды

Агрэсіўная

Эпатажная

Альтэрнатыўная

Сацыяльная

Палітычная

Паняцце субкультуры. Уся сусветная культура — гэта мноства розных культур і іх узаемадзеянне паміж сабой.

Цэласнасць культуры дасягаецца з дапамогай тых каштоўнасцей, якія лічацца асноўнымі. *Дамінуючая культура* ў кожным грамадстве з’яўляецца той культурай, каштоўнасці якой пераважаюць, а адпаведнасць ім разглядаецца як сацыяльная і культурная норма. Змест каштоўнасцей дамінуючай культуры становіцца вядомы, перш за ўсё, дзякуючы ўсеагульнай адукацыі. Школа, каледжы і ўніверсітэты не толькі даюць інфармацыю пра тое, як уладкаваны свет, але і тлумачаць сістэму прыярытэтных каштоўнасцей.

Акрамя дамінуючай культуры, любая сучасная культура ўтрымлівае ў сабе субкультуры (ад лац. *sub* «пад» + *cultūra* «культура»), «малы культурны свет». **Субкультура** — гэта сістэма нормаў і каштоўнасцей, якія адрозніваюць асобную групу людзей ад большасці грамадства. Гэта можа быць культура этнічных, прафесійных, дэмаграфічных (напрыклад, моладзь) і іншых груп.

З’яўленне субкультур — гэта натуральны працэс развіцця культуры. Усе вядомыя культуры развіваюцца праз фарміраванне субкультур. У раннях культурах мы можам знайсці субкультуры жрацоў, воінаў, урачоў і інш. Субкультуры ўзаемадзейнічаюць не толькі з дамінуючай культурай, але і паміж сабой, утвараючы складаную сістэму культурных сувязяў і супрацьстаянняў.

Субкультура адрозніваецца ад дамінуючай культуры ўласнай сістэмай каштоўнасцей, а таксама можа адрознівацца:

- асаблівай мовай;
- асаблівым ладам жыцця, манерай паводзінаў, адзеннем;
- асаблівасцямі ўспрымання свету (напрыклад, асаблівы гумар, зразумелы толькі прадстаўнікам субкультуры);
- асаблівай мастацкай культурай, у якой адлюстроўваюцца асноўныя каштоўнасці субкультуры (музыка, літаратура).

Субкультуры па-рознаму будуць свае адносіны з дамінуючай культурай.

Субкультура можа быць лаяльнай у дачыненні да дамінуючай культуры, выяўляючы сябе як працяг і развіццё дамінуючай сістэмы каштоўнасцей (гэта прафесійныя, этнічныя, узроставыя субкультуры). У гэтым выпадку паміж дамінуючай культурай і субкультурай узнікаюць партнёрскія адносіны, субкультуры актыўна прысутнічаюць у прасторы дамінуючай культуры.

Субкультура можа рэзка адмаўляць каштоўнасці дамінуючай культуры, заяўляючы пра сябе як пра альтэрнатыву існуючым каштоўнасцям (напрыклад, крымінальныя субкультуры). Дамінуючая культура ўсяляк змагаецца з праявамі такой субкультуры.

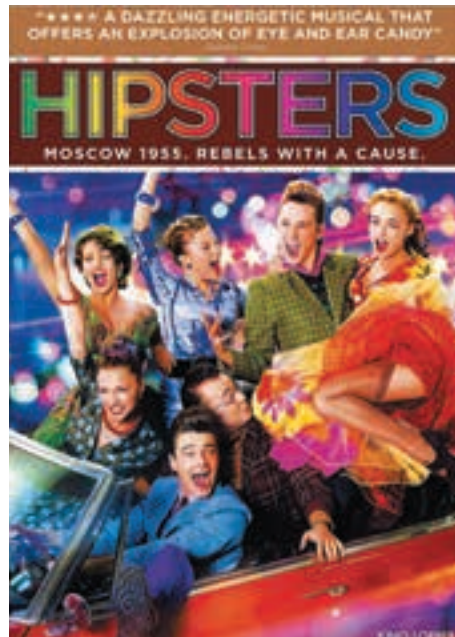
У традыцыйных культурах, як правіла, існуе забарона на любую субкультуру.

Шэфы прыехалі

— Усе пойдуць працаваць, а вы на гародзе пастойце...

Малюнак Ю. Чарапанавы

Вызначце, якой маладзёжнай субкультуры, што існавала ў савецкім грамадстве ў канцы 1950 — сярэдзіне 1960-х гг., прысвечаны гэтыя медыятэксты. Як з'явілася назва гэтай субкультуры? ■

Існуюць субкультуры, якія валодаюць сугучным патрабаваннем часу каштоўнасным патэнцыялам і самі паступова становяцца элементамі дамінуючай культуры, змяняючы ранейшую сістэму каштоўнасцей. Напрыклад, рух у абарону правоў жанчын ці экалагічны рух з'яўляецца важным складнікам сучаснай культуры.

Віды маладзёжных субкультур. Асабліва цікавыя сярод розных субкультур, без сумнення, маладзёжныя субкультуры. Яны сталі ўзнікаць у другой палове XX ст. і адлюстроўвалі перамены, якія адбываліся ў грамадстве. Гэты працэс супаў з навукова-тэхнічнай рэвалюцыяй і быў характэрны для часу нязгодных, ломкі старых стэрэатыпаў, самасцвярджэння праз адмаўленне. Жаданне моладзі прыцягнуць да сябе ўвагу стала процівагай ціску масавай культуры.

Якія маладзёжныя субкультуры паказаны на ілюстрацыі? Паводле якіх прымет вы гэта вызначылі? Якія яшчэ маладзёжныя субкультуры вам вядомы? Якія ў іх адметныя рысы? ■

Існуе шэраг прычын для фарміравання маладзёжных субкультур. Падлеткаваму і юнацкаму ўзросту ў цэлым уласціва імкненне абазначыць уласную пазіцыю, «выпрабаваць на трываласць» каштоўнасці, прапанаваныя дарослым светам у працэсе сацыялізацыі асобы. Прызнанне ў сям'і атрымана, пры гэтым выпрацоўваецца крытычная дыстанцыя ў адносінах да таго, што раней было мілым: выкідваюцца дзіцячыя цацкі, ставіцца пад сумненне аўтарытэт дарослых увагуле, а бацькоў і школы — у прыватнасці. Для падлетка вельмі важна — быць не як усе. Асаблівае значэнне набывае меркаванне аднагодкаў, іх прызнанне. Адсюль — жаданне аб'яднацца ў групы (бо твае аднагодкі перажываюць абсалютна тыя ж праблемы), здабыць паразуменне

і падтрымку. Гэта *сацыяльна-псіхалагічныя* прычыны фарміравання маладзёжных субкультур.

Разам з тым у сучаснай культуры з яе асаблівай роляй медыя падлеткі і моладзь з'яўляюцца самымі абазнанымі і аператыўнымі спажывальцамі інфармацыі, хоць у іх яшчэ не выпрацаваны навыкі крытычнага мыслення. Зразумела, крытыкаваць яны ўмеюць, але крытычнае мысленне ўзнікае ў выніку вельмі яснага і рацыянальнага асэнсавання таго, што адбываецца. Толькі потым магчыма крытыка як прыманне адказнага, узважанага рашэння на конт таго, што адбываецца. Гэта патрабуе ведаў і ўмення карыстацца ўласным розумам, развітой сацыяльнай адказнасцю, чаго яшчэ не хапае падлеткам. Усё гэта можна аднесці да *пазнавальных* прычын маладзёжнай цікавасці да субкультур.

На з'яўленне вялікай колькасці маладзёжных субкультур таксама ўплывае раздробленасць, раз'яднанасць сучаснага грамадства, няздольнасць дамінаваць культуры прапанаваць нефармальную, прывабную для моладзі сістэму каштоўнасцей. Гэта *каштоўнасныя* аспекты фарміравання маладзёжных субкультур.

Так ці інакш усе маладзёжныя субкультуры з'яўляюцца субкультурамі ладу жыцця, таму што прыналежнасць да любой маладзёжнай субкультуры ўплывае на лад жыцця і паводзіны маладога чалавека. Змяняюцца знешні выгляд, паўсядзённыя звычкі, лексіка, музычныя перавагі, стаўленне да таго, што адбываецца вакол, і спосаб рэакцыі на сацыяльныя падзеі.

Існуе падыход, які разглядае субкультуры як *форму самадзейнасці і спосаб выяўлення*. Тады можна вылучыць наступныя віды субкультур:

- *агрэсіўная* субкультура, для якой характэрны культ фізічнай сілы (жорсткае супрацьстаянне «мы — яны») і ўнутраная іерархія;
- *эпатажная* субкультура, якая мае на мэце самавыражэнне праз знешні выгляд, выклік прынятым нормам і правілам;

- *альтэрнатыўная* субкультура, якая ўяўляе сабой выпрацоўку паводзінаў, арганізацыю вольнага часу, лад жыцця, адрозныя ад агульнапрынятых;
- *сацыяльная* субкультура, якая ставіць на мэце рашэнне канкрэтных сацыяльных задач (экалагічны, этнакультурны, валанцёрскі рух);
- *палітычная* субкультура, якая накіравана на змены ў краіне згодна з ідэямі палітычных партый і рухаў.

Пачынаючы з 2008 г. у ліпені на тэрыторыі музея старадаўніх народных рамёстваў і тэхналогій «Дудуткі» (Мінская вобласць) ладзіцца міжнародны фестываль ваенна-гістарычнай рэканструкцыі «Наш Грунвальд», прысвечаны культуры Сярэднявечча. Цэнтральным мерапрыемствам фестывалю з'яўляецца маштабная рэканструкцыя Грунвальдскай бітвы, што адбылася 15 ліпеня 1410 г.

Назавіце вядомыя вам субкультуры, прадстаўнікі якіх займаюцца рэканструкцыяй гістарычных падзей або мастацкіх твораў. Ці можна лічыць субкультуры толькі маладзёжнай з'явай? ■

Уваходжанне маладога чалавека ў маладзёжную субкультуру азначае прыняцце ім яе нормаў, каштоўнасцей, светапогляду, манер, стылю жыцця, а таксама знешніх атрыбутаў прыналежнасці да гэтай субкультуры (прычоска, адзенне, жаргон, упрыгажэнні і да т. п.). Значныя для той ці іншай маладзёжнай субкультуры ідэі і каштоўнасці атрымліваюць знешняе выяўленне ў абавязковай для яе ўдзельнікаў сімволіцы і атрыбутыцы групы. Адной з адметнасцей сучасных маладзёжных субкультур з’яўляецца акцэнт на камп’ютарызацыі, віртуалізацыі зносін і рэальнасці, пераносе сваёй актыўнасці ў іншы тып сацыяльнай прасторы.

Контркультура. Калі мы прасочым развіццё культуры на дошыць вялікім часавым адрэзку, то ўбачым, што культура развіваецца вельмі нераўнамерна. Ёсць перыяды яе плаўнага, паступовага развіцця, а ёсць тое, што можна назваць рэвалюцыйнымі скачкамі. Каб адбыўся злом каштоўнасцей прыярытэтаў, павінна быць прапанавана альтэрнатыўная сістэма каштоўнасцей, якая спараджае з’яўленне контркультуры. Контркультура як асаблівасць від субкультуры — гэта не проста адмысловая сістэма каштоўнасцей. Контркультура заяўляе абсалютна супрацьлеглую, альтэрнатыўную сістэму каштоўнасцей, якая ў карані супярэчыць каштоўнасцям дамінуючай культуры.

Узнікненне маладзёжных субкультур у сярэдзіне XX ст. якраз і пачыналася з контркультуры. Рост сацыяльнага напружання, звязанага з выступленнямі ў ЗША ў абарону правоў афраамерыканцаў, пратэстамі супраць вайны ў В’етнаме, а ў Заходняй Еўропе — з ростам цікавасці да камуністычных ідэй, прывялі ў 1960-я гг. да пераацэнкі каштоўнасцей дамінуючай заходняй культуры.

Найбольш яркімі выразнікамі ідэй контркультуры выступілі прадстаўнікі руху хіпі. Яны ўвасаблялі сабой нонканфармісцкі свет, які выступаў супраць таго старога свету, дзе ўсе павінны былі прытрымлівацца нормаў буржуазнай маралі і пэўнага ладу жыцця. Хіпі прапагандавалі вяртанне да прыроднай чысціні праз каханне і імкненне да міру. Разам з тым ідэі пра ўсеагульную свабоду суправаджаліся распаўсюджваннем згубных звычак,

ужываннем наркотыкаў, у выніку чаго заходняе грамадства захліснула хваля наркаманіі, наступствы якой не пераадолены і сёння.

Ідэі контркультуры імгненна спазналі камерцыялізацыю. Рынак стаў выпускаць музыку хіпі мільённымі тыражамі, у моды ўвайшлі джынсы, якія з рабочага адзення літаральна ператварыліся ў сусветную ўніформу.

Дамінуючая культура выпрацавала механізм адаптацыі контркультурнай дзейнасці. Сёння камерцыялізацыя любой новай контркультуры, ператварэнне яе ў модную навінку — адзін з гадоўных спосабаў нейтралізацыі яе ўздзеяння на сучасную культуру.

1. Чым адрозніваецца контркультура ад субкультуры?
2. Якую ролю адыгрываюць маладзёжныя субкультуры ў сацыялізацыі асобы?
3. Назавіце вядомыя вам маладзёжныя субкультуры. Якія ў іх адносіны з дамінуючай культурай? ■

Выканайце міні-праект «Субкультуры ў медыя». Вывучыце розныя маладзёжныя субкультуры па кадрах з мастацкіх фільмаў. Якія элементы стылю субкультуры сапраўдныя, а якія выдуманы стваральнікамі кінафільмаў або запазычаны з іншых субкультур? Запоўніце параўнальную табліцу (напрыклад, стылягі, хіпі, хіпстары). ■

Субкультура (назва, перыяд)	Атрыбутыка, адзенне, аксесуары, прычоскі	Мастацкі фільм або відэакліп

§ 22. Культурная різноманітність і діалог культур

Хто ми?

Універсальність

Чим подібні?

Унікальність

Чим відрізняємося?

ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Універсальні і унікальні риси культури. Досліджуючи різноманітність культури, науковці використовують поняття, які описують загальні і особливі її риси. Одні з них — поняття *універсальності культури*, яке адієструє уявлення про загальність історичного лану чалавечества, ідею унутрішнього глибинного подібності культур. Універсальне — гэта тое, што ўласціва ўсяму чалавечаму роду.

Універсалізм культуры выяўляецца ў некалькіх асноўных момантах.

Па-першае, гэта існаванне *агульначалавечых каштоўнасцей* — такіх фундаментальных каштоўнасцей, якія ляжаць у аснове любой культуры і выражаюць агульныя інтарэсы чалавечага роду незалежна ад нацыянальнай, класавай, рэлігійнай прыналежнасці. Да іх, як правіла, адносяць жыццё, свабоду, шчасце, мір, уяўленні пра справядлівасць, правы і абавязкі людзей, сяброўства.

Шчаслівым быць проста?

Шчасце — стан чалавека, звязаны з пачуццём глыбокай маральнай задаволенасці і адчуваннем паўнаты быцця.

Перадумовы шчасця:

- задавальненне матэрыяльных патрэб;
- задавальненне духоўных патрэб;
- сацыяльны дабрабыт;
- самарэалізацыя асобы.

Як вы думаеце, чаму ў інтэрнэце існуе мноства ілюстрацый з цытатамі пра шчасце? Стварыце ТОП-5 цытат пра шчасце, якія вам спадабаліся. Прапануйце сваё выказванне і сваю ілюстрацыю пра шчасце. ■

Па-другое, універсалізм выяўляе сябе ў элементах, якія ёсць у любой культуры. Гэта сімвал, мова, каштоўнасці, нормы, традыцыі, міфы, рытуалы, веды і інш. Мы разумеем, што кожная асобная культура будзе выкарыстоўваць розныя мовы, ствараць розныя міфы, прытрымлівацца розных традыцый. Але пры гэтым кожная культура ўзнаўляе адны і тыя элементы, напаўняючы іх уласным зместам. Напрыклад, народная творчасць уласцівая кожнай культуры. Універсальным у народнай творчасці будзе імкненне да ўвасаблення прыгажосці ў розных формах.

Народны танец — фальклорны танец, які выконваецца ў сваім натуральным асяроддзі і мае пэўныя традыцыйныя для дадзенай мясцовасці рухі, рытмы, строі.

Якія, на ваш погляд, можна вылучыць агульныя рысы ў народных танцах і народных строях у розных краінах?

Якія народныя танцы найбольш распаўсюджаны ў беларусаў і ў нашых суседзяў (у Расіі, Украіне, Польшчы, Літве, Латвіі)? ■

Па-трэцяе, ідэі ўніверсалізму выяўляюцца ў тэарэтычных мадэлях, якія апісваюць развіццё культуры. Яшчэ ў Старажытнай Грэцыі з'яўляецца паняцце, якое і сёння актыўна выкарыстоўваецца, — касмапаліт, або грамадзянін свету.

Тэма ўніверсалізму культуры стала ўспрымацца асабліва востра ў эпоху сучаснай глабалізацыі, калі адбываецца эканамічнае, палітычнае, культурнае збліжэнне краін і народаў. З аднаго боку, можна гаварыць пра ўніфікацыю сусветнай культуры, гэта значыць яе стандартызацыю, падобнасць, аднастайнасць, якія шмат у чым забяспечваюцца стварэннем адзінай эканамічнай прасторы і развіццём сучасных медыя. У будучыні гэта можа прывесці да стварэння адзінай глабальнай культуры. З другога боку, больш правільна казаць не пра аднастайнасць, а пра культурнае дамінаванне. Многія сучасныя даследчыкі пішуць пра «вестэрнізацыю» культуры — навязванне заходняй, дакладней англа-амерыканскай, культуры ў якасці ўзору. У той жа час на Захадзе існуе ўстойлівая цікавасць да культуры Усходу.

Гістарычна заходняя і ўсходняя культуры адрозніваліся шэрагам асноватворных каштоўнасцей. Варта, аднак, разумець, што такія падзел даволі ўмоўны.

Заходняя культура

- Індывідуалізм
- Дынамізм
- Імкненне да поспеху, дабрабыту і росквіту
- Жаданне падпарадкаваць сабе прыроду
- Жыццёвая актыўнасць

Усходняя культура

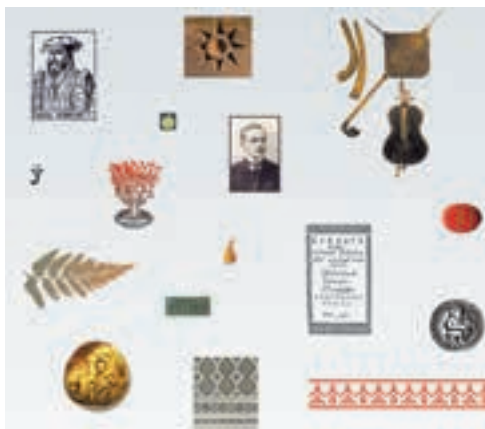
- Калектывізм
- Устойлівасць і традыцыйнасць
- Імкненне да гармоніі ў прыродзе і грамадстве
- Неаддзельнасць чалавека ад прыроды
- Сузіральнасць

У сучасным свеце існуе велізарнае мноства разнастайных культур. Усе яны валодаюць *унікальнымі* рысамі, наяўнасць якіх тлумачыцца многімі фактарамі. Звернем увагу на асноўныя:

- *асаблівасці прыроднага асяроддзя* — клімату, ландшафту, прыродных рэсурсаў і інш. Яны перш за ўсё будуць вызначаць унікальныя рысы культур, асабліва на ранніх этапах іх развіцця. Будаўніцтва жылля з мясцовых матэрыялаў у залежнасці ад клімату, спосабы здабывання і прыгатавання ежы, развіццё рамёстваў — усе гэтыя культурныя практыкі непасрэдна звязаны з прыроднымі ўмовамі;
- *ступень ізаляванасці культуры*, абмежаванне кантактаў з іншымі культурамі таксама будзе спрыяць захаванню ўнікальнасці культурных рыс. Захавалі сваю ўнікальнасць менавіта тыя культуры, якія мінімізавалі ўзаемадзеянне з іншымі культурамі;
- *узровень традыцыйнасці культуры* вызначае ступень захаванасці ўнікальных рыс. Чым больш ашчадна народы ставяцца да захавання традыцый і звычаяў, тым больш непадобнымі, унікальнымі будуць культуры. Знішчэнне традыцыі можа адбывацца як пад уздзеяннем знешняга прымусу (напрыклад, заваявання), так і ў выніку аб'ектыўных працэсаў. Напрыклад, рост гарадоў і змяншэнне сельскага насельніцтва прыводзяць да страты многіх унікальных рыс культуры.

Нацыянальныя культуры. Найбольш поўна ўзаемадзеянне ўніверсальнага і ўнікальнага ў культуры можна выявіць у нацыянальнай культуры.

Нацыянальная культура — гэта сукупнасць матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей нацыі, а таксама спосабаў узаемадзеяння з прыродай і грамадствам. У нацыянальную культуру ўключаюцца і тыя элементы, якія не маюць вузканацыянальнага характару, — творы вялікіх пісьменнікаў, мастакоў, музыкантаў, вучоных. Таксама яна ўтрымлівае каштоўнасці, створаныя ў працэсе ўзаемадзеяння з іншымі культурамі. Гэтым падкрэсліваецца, з аднаго боку, унікальнасць і непаўторнасць нацыянальнай культуры, а з другога — яе здольнасць удзельнічаць у сусветным развіцці, уключаюцца ва ўніверсальныя культурныя працэсы.

Выкарыстайце фрагмент плаката «Будзьма беларусамі!» для абгрунтавання наступных сцвярджэнняў:

- народная культура з'яўляецца асновай нацыянальнай культуры;
- нацыянальная культура выяўляецца ў адзінстве дасягненняў элітарнай, масавай і народнай культур. ■

Нацыянальная культура выяўляе сябе літаральна ва ўсім — у дзейнасці грамадства, яго традыцыях, бытавых паводзінах, стылі зносін людзей і г. д. Грунтуючыся на народнай, этнічнай культуры, яна будзе стварацца не ўсім этнасам, а толькі найбольш адукаванай часткай грамадства.

Вядомая карціна беларускага мастака Уладзіміра Стальмашонка «Слова пра Беларусь» была створана ў 1978 г.

Як вы думаеце, чаму ў карціны такая назва? Каго з прадстаўнікоў беларускай нацыянальнай культуры вы пазналі?

Як вы мяркуеце, якія тэксты яны трымаюць у руках? Чым важныя гэтыя тэксты для Беларусі?

Якія асобы, на вашу думку, маглі б быць адлюстраваны на палатне з такой назвай сёння? ■

Нацыянальная культура мае пісьмовы характар, узнікае як вынік фарміравання нацыі, пры фарміраванні нацыянальнай дзяржавы, а гэта значыць даволі позна. Яна грунтуецца на развітой нацыянальнай мове, якая замацоўваецца ў літаратурных творах і з'яўляецца паказчыкам узроўню развіцця нацыі. Літаратурная нацыянальная мова — аснова для фарміравання нацыянальнай культуры. Нацыянальная культура, у сваю чаргу, фарміруе і замацоўвае *нацыянальную самасвядомасць* — сукупнасць уяўленняў, традыцый і паняццяў, якія дазваляюць усведамляць і прылічваць сябе да нацыі. Найважнейшымі *кампанентамі* нацыянальнай культуры, якія знаходзяць адлюстраванне ў нацыянальнай самасвядомасці, з'яўляюцца:

Кампаненты нацыянальнай культуры

Агульнае гістарычнае мінулае

(існуе ў выглядзе культурна-гістарычнай памяці)

Матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, артэфакты

Нацыянальная мова

Спецыфічныя нормы, што вызначаюць асаблівасці ўзаемадзеяння між людзьмі, — звычаі, традыцыі, мараль, рэлігія

Характэрныя формы арганізацыі розных відаў дзейнасці

(ад культуры працы да мастацкай культуры)

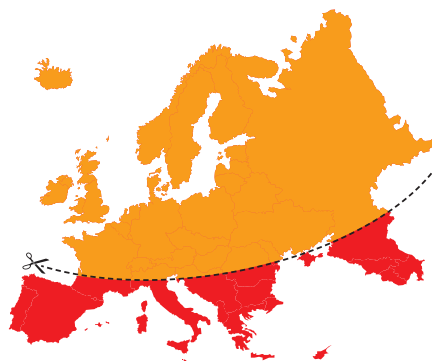
Калі на тэрыторыі дзяржавы жыве некалькі этнасаў, то кожны з іх здольны сфарміраваць уласную культуру, якая будзе ўзаемадзеінічаць з афіцыйнай нацыянальнай культурай. Афіцыйная нацыянальная культура імкнецца дасягнуць аднастайнасці, ствараючы агульныя абрысы нацыянальнай дзяржавы, а лакальныя культуры дадаюць разнастайнасць у гэтае адзінства. Такім чынам, у дачыненні да сусветнай (універсальнай) культуры нацыянальная культура дэманструе сябе як унікальнае ва ўніверсальным.

У сваю чаргу этнічная культура — гэта ўнікальнае на фоне аб'яднальных намаганняў нацыянальнай культуры.

Полікультурнае ўзаемадзеянне. У сучасным свеце нярэдка можна назіраць праявы *этнацэнтрызму*, які выяўляецца ў імкненні чалавека ўспрымаць і апісваць усё, што адбываецца, скрозь прызму каштоўнасцей і нормаў сваёй этнічнай групы, разглядаючы яе культуру як узорную. Актуальнай становіцца размова пра ксенафобію, якая выяўляецца ў непрыязным і нават варожым стаўленні да прадстаўнікоў іншых культур (крыўдныя мянушкі і неадэкватныя дзеянні ў адносінах да іх).

Этнакультурны стэрэатып (нацыянальны стэрэатып) уяўляе сабой сфарміраваныя ўяўленні пра менталітэт (склад розуму, лад думак) і стандартныя паводзіны прадстаўнікоў нейкага народа. Вылучаецца спрошчанасцю, аднабаковасцю, а нярэдка і скажонасцю. Стэрэатып можа быць кампліментарным (прадстаўнікі народа ствараюць пра сябе хвалебныя ўяўленні), гумарыстычным, негатыўным.

Абмяркуйце ў класе вядомыя вам стэрэатыпы ў дачыненні да прадстаўнікоў розных народаў. Якія з іх з'яўляюцца станоўчымі, а якія — негатыўнымі? ■

■ «Бульбяная» Еўропа
■ «Таматная» Еўропа

Сучасная культура пастаянна выпрацоўвае і выкарыстоўвае механізмы, здольныя пераадолець негатыўныя наступствы этнацэнтрызму, — гэта дыялог паміж культурамі. Звычайна вылучаюць некалькі ўзроўняў такога дыялогу: асобасны (асабісты вопыт узаемадзеяння асобнага чалавека з культурай, раней не вядомай яму); этнічны (дыялог розных этнасаў у межах адной нацыянальнай культуры); міжнацыянальны (від дыялогу, у якім нацыі прадстаўлены як нейкае культурнае цэлае).

У Дэкларацыі прынцыпаў міжнароднага культурнага супрацоўніцтва, прынятых Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (ЮНЕСКА) у 1966 г., зафіксавана:

1. Кожная культура валодае годнасцю і каштоўнасцю, якія належыць паважаць і захоўваць.

2. Развіццё ўласнай культуры з'яўляецца правам і абавязкам кожнага народа.

3. У іх багатай шматстайнасці, разнастайнасці і ўзаемным уплыве ўсе культуры з'яўляюцца часткай агульнага здабытку чалавецтва.

Для ўдзелу ў вечарыне нацыянальных культур неабходна прэзентаваць сваю культуру.

- Якую страву вы прыгатуеце?
- Які элемент нацыянальнага строю прадэманструеце?
- Пра якую традыцыю раскажаце?
- Які мастацкі твор або славетасць возьмеце ў якасці сімвала нацыянальнай культуры? ■

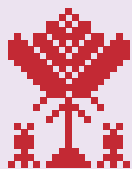

Культурная шматстайнасць з'яўляецца натуральным вынікам спалучэння чалавечай годнасці і правоў чалавека ў іх сукупнасці, бо кожнаму чалавеку гарантуецца свабода думкі, рэлігіі, перакананняў, праяў культуры і г. д. У свеце існуюць розныя традыцыі і звычаі, якія могуць быць вельмі важнымі для адных людзей, аднак успрымаюцца як нешта ненармальнае ці нават абразлівае другімі людзьмі. Таксама некаторыя традыцыі могуць быць звязаны з прычыненнем фізічных і маральных пакут, парушэннем правоў чалавека (напрыклад, прымусовыя шлюбы). У адпаведнасці з канцэпцыяй правоў чалавека адно права не можа рэалізоўвацца за кошт парушэння другога — культурнай традыцыяй нельга апраўдаць парушэнне правоў і свабод асобы.

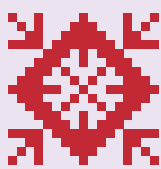
Павага да разнастайнасці павінна ажыццяўляцца ў рамках правоў чалавека, а не выкарыстоўвацца як падстава для дыскрымінацыі.

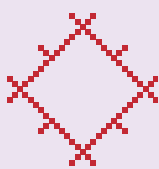
1. Патлумачце праявы ўніверсальнага і ўнікальнага ў культуры на прыкладзе беларускага арнаменту.

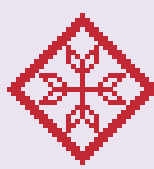
Дрэва жыцця,
сімвал вечнасці

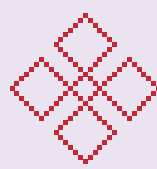
Сімвал
багацця

Сімвал
Сонца

Сімвал
маці

Сімвал
сям'і

2. Усходні (ці кітайскі) каляндар складаецца з пяці стыхій (дрэва, агонь, зямля, метал і вада) і 12 жывёл (пацук, бык, тыгр, трус, дракон, змяя, конь, авечка, малпа, певень, сабака і свіння).

Пра якія тэндэнцыі ў развіцці культуры сведчыць распаўсюджанне ўсходняга календара ў розных краінах?

3. Як беларуская нацыянальная культура праяўляецца ў сучаснай масавай і элітарнай культуры? Прывядзіце прыклады.
4. Якія стэрэатыпы прыводзяць да этнацэнтрызму, а якія будуць спрыяць дыялогу культур? ■

Выканайце міні-праект па стварэнні эскізаў для наклеек «Ведай сваё». ■

Абагульненне па раздзеле «Чалавек у свеце культуры»

1. Дайце азначэнне наступным паняццям: культура, масавая культура, медыякультура, народная культура, нацыянальная культура, субкультура, элітарная культура.
2. Запішыце табліцу ў сшытак. Ахарактарызуйце спосабы захавання і развіцця нацыянальнай культуры па наступных пазіцыях:

Параметры	Захаванне	Развіццё
Культурна-гістарычная памяць		
Матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці		
Формы арганізацыі розных відаў дзейнасці		
Нацыянальная мова		

3. На падставе ведання функцый культуры сфармулюйце асноўныя функцыі медыякультуры.
4. Разгледзьце ілюстрацыю. Якая сімволіка хіпі выкарыстана ў сучасным лагатыпе салона, што займаецца продажам кветак і прапануе іх дастаўку на вінтажным аўтобусе Volkswagen?

Як гэты лагатып звязаны з матэрыяльнай, духоўнай, дамінуючай, масавай культурай, контркультурай, субкультурай? Праявай якіх тэндэнцый у развіцці культуры з'яўляецца выкарыстанне сімволікі хіпі салонам кветак?

5. Прачытайце тэкст і адкажыце на пытанне.

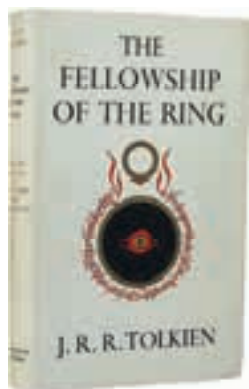
Татуіроўка (тату) — працэс нанясення перманентнага (устойлівага) малюнка на цела метадам унясення ў скуру фарбавальнага пігменту, а таксама самі ўзоры на цэле, зробленыя такім чынам.

Сферы выкарыстання:

- татуіроўка нярэдка выкарыстоўваецца крымінальнымі групамі як метада вызначэння «сваіх» унутры крымінальнай супольнасці;
- распаўсюджаная сярод маладзёжных груп і плыняў як спосаб самавыяўлення;
- з'яўляецца разнавіднасцю бодзі-арту (англ. *body art* — мастацтва цела) — адной з формаў авангарднага мастацтва, якая склалася ў 1960-я гг.

Якім чынам татуіроўка звязана з матэрыяльнай, духоўнай, элітарнай і масавай культурай, контркультурай, субкультурай?

6. Разгледзьце вокладку першага выдання кнігі Джона Толкіна «Уладар пярсцёнкаў. Брацтва Пярсцёнка» (1954 г.), ахарактарызуйце яе як артэфект і назавіце, якія знакі і сімвалы на ёй прадстаўлены.

Вызначце ўзаемасувязь паміж кнігай і такімі з'явамі культуры, як фільм «Уладар пярсцёнкаў. Брацтва Пярсцёнка» (рэжысёр П. Джэксан, 2001 г.), камп'ютарная гульня «Уладар пярсцёнкаў. Брацтва Пярсцёнка» (2002 г.), мерапрыемствы талкіністаў, упрыгажэнне ў выглядзе Пярсцёнка Улады, інтэрнэт-мемы «Мая каштоўнасць».

7. Разгледзьце прапанаваныя маркі і знайдзіце праявы: матэрыяльнай, духоўнай, мастацкай, масавай, элітарнай, народнай, нацыянальнай культур, артэфекты, знакі і сімвалы.

Выніковае абагульненне

1. Запоўніце табліцу «Асноўныя паняцці» па раздзелах.

Чалавек	Дзейнасць, зносіны, узаемадзеянне	Асоба, грамадства, дзяржава	Чалавек у свеце культуры

2. Стварыце ментальную карту па табліцы «Асноўныя паняцці».
3. Падрыхтуйце візуальную азбуку «Грамадазнаўства ад А да Я» па асноўных паняццях і тэрмінах. Стварыце мультымедыйную прэзентацыю, якая павінна змяшчаць слайды з паняццямі ў алфавітным парадку. На кожным слайдзе размясціце візуальны матэрыял пра тое паняцце, якое вы хочаце праілюстраваць. Старайцеся выкарыстоўваць мінімум тэксту.
4. Разгледзьце манеты Рэспублікі Беларусь і пазнаёмцеся з іх апісаннем на сайце <http://www.fingramota.by>. Адкажыце на наступныя пытанні.

Якую ўзаемасувязь паміж народнымі традыцыямі, нацыянальнай культурай і дзяржавай можна прасачыць з дапамогай гэтых манет?

Як у іх адлюстраваны традыцыі і каштоўнасныя арыенціры нашага народа, грамадства і дзяржавы?

5. Якія ідэі з прапанаваных у вучэбным дапаможніку міні-праектаў вы ўвасобілі ў жыццё ў гэтым навучальным годзе? Чаму? Ці будзе іх працяг?
6. Падвядзіце вынік вывучэння грамадазнаўства ў гэтым годзе. Адкажыце на пытанні пра сваё навучанне:
 - 1) Што ў мяне атрымлівалася добра? За што мяне можна пахваліць?
 - 2) Якія праблемы былі ў мяне з грамадазнаўствам? Як іх можна выправіць?
 - 3) Куды я буду рухацца далей? Ці цікавіць мяне вывучэнне грамадазнаўства на павышаным узроўні?

Заклучэнне

Зрабіць правільны выбар

Пры абагульненні пройдзенага курса «Грамадазнаўства» хочам падкрэсліць асноўнае: вы гатовы зрабіць свой жыццёвы выбар і асэнсавана ўступіць у дарослае жыццё. Гаворым гэта сцвярджальна, хоць разумеем, што жыццё складанае і разнастайнае, але ж і вы пасталелі і шмат чаму навучыліся.

Цалкам мэтанакіравана мы знаёмілі вас з асновамі псіхалогіі, вучылі паглыбляцца ў таямніцы свайго «Я», разумець яго змест і псіхалагічную структуру, духоўныя каштоўнасці, асаблівасці нашага фізічнага і маральнага развіцця.

Мы існуем ва ўзаемадзеянні з іншымі людзьмі ў грамадстве, дзяржаве, жыццё ў якой рэгулюецца законамі. Канстытуцыя — Асноўны Закон дзяржавы. У ёй адлюстраваны нашы правы і абавязкі, прынцыпы падзелу ўлад, прадстаўлены органы дзяржаўнай улады і іх паўнамоцтвы. Суверэнная Рэспубліка Беларусь упэўнена глядзіць у будучыню, праводзячы эфектыўную сацыяльна-арыентаваную ўнутраную палітыку, будуючы добрасуседскія ўзаемавыгадныя адносіны са знешнім светам.

З дзяцінства кожны з нас адчувае ўплыў культурнага асяроддзя сваёй малой радзімы. Тут адбываецца засваенне чалавекам культурных традыцый свайго народа, далучэнне да каштоўнасцей свайго роду, ажыццяўляецца духоўная пераемнасць пакаленняў.

Памятайце, што ваш выбар — гэта і выбар будучыні нашай краіны. Паспрабуйце сфарміраваць у сабе патрэбу вучыцца ўсё жыццё і не баяцца актыўна выкарыстоўваць атрыманыя веды на практыцы. Хай гэта будзе галоўным урокам нашага курса. Пспехаў вам, дарагія вучні! Зычым вам як мага раней зрабіць правільны выбар, знайсці шлях, які прывядзе вас да поспеху, дапаможа стаць творцам свайго ўласнага лёсу.

Асноўныя паняцці

Асоба — чалавек, які валодае сукупнасцю сацыяльных і духоўных якасцей, набытых ім у працэсе ўзроставага развіцця і сацыялізацыі.

Воля — свядомае рэгуляванне чалавекам сваіх паводзінаў, уменне пераадолюваць унутраныя і знешнія цяжкасці пры выкананні мэтанакіраваных дзеянняў і ўчынкаў.

Грамадзянства — прававая сувязь чалавека і дзяржавы, якая выяўляецца ў сукупнасці іх узаемных правоў, абавязкаў і адказнасці.

Дзейнасць — уласцівае чалавеку актыўнае стаўленне да разнастайных умоў свайго жыцця і да самога сябе, іх усвядомленае пераўтварэнне ў адпаведнасці са сваімі жаданнямі.

Дзяржава — адзіная палітычная арганізацыя грамадства, якая распаўсюджвае ўладу на ўсю сваю тэрыторыю і насельніцтва, валодае спецыяльным апаратам кіравання і прымусу, выдае абавязковыя для ўсіх законы і валодае суверэнітэтам.

Здольнасці — індывідуальныя адметнасці асобы, якія выступаюць перадумовамі паспяховага выканання аднаго або некалькіх відаў дзейнасці.

Зносіны — працэс абмену інфармацыяй і (або) дзеяннямі, які суправаджаецца ўзаемным успрыманнем і пазнаннем людзьмі адно аднаго.

Індывід — асобна ўзяты чалавек як носьбіт пэўных біялагічных уласцівасцей і якасцей.

Індывідуалізм — прызнанне прыярытэту асобных мэт і інтарэсаў перад калектыўнымі.

Індывідуальнасць — адметныя біялагічныя, псіхалагічныя і сацыяльныя якасці чалавека, а таксама яго жыццёвы вопыт.

Калектывізм — згода з пазіцыяй групы ў выніку ўсвядомленага супадзення памкненняў асобы з мэтамі групы, свядомае служэнне калектывным інтарэсам.

Канстытуцыя — Асноўны Закон дзяржавы, які мае найвышэйшую юрыдычную сілу.

Канфармізм — прыстасаванне чалавека да прынятых групавых нормаў паводзінаў і дзейнасці пад уплывам рэальнага або ўяўнага ціску з боку іншага чалавека ці групы ў цэлым.

Канфлікт — працэс узнікнення, развіцця і вырашэння супярэчнасцей, які выяўляецца ў супрацьдзеянні людзей і суправаджаецца іх негатыўнымі эмоцыямі ў дачыненні адно да аднаго.

Культура — адначасова і сукупнасць нормаў, каштоўнасцей, ідэалаў, прадстаўленых у прадуктах матэрыяльнай і духоўнай працы, і жывая дзейнасць чалавека па іх стварэнні, распаўсюджванні і захоўванні.

Лідарства — здольнасць чалавека ўплываць на іншых людзей, каб знайсці падтрымку для далейшага дасягнення мэт.

Мараль — прынятыя ў грамадстве ўяўленні пра добрае і дрэннае, правільнае і няправільнае, дабро і зло, а таксама сукупнасць правілаў паводзінаў, якія вынікаюць з гэтых уяўленняў.

Масавая культура — разнавіднасць сучаснай культуры, якая стварае стандарызаваныя прадукты для шырокага спажывання.

Матыў — заахвочванне да ўсвядомленых актыўных дзеянняў, аснову якіх складае эмацыйна перажытае жаданне нечага дасягнуць, нешта здзейсніць у жыцці.

Медыякультура — культура вытворчасці, перадачы і ўспрымання інфармацыі, чытання, аналізу, ацэнкі і стварэння медыятэксту, медыятворчасці.

Мясцовае кіраванне — форма арганізацыі і дзейнасці мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў для вырашэння пытанняў мясцовага значэння.

Мясцовае самакіраванне — форма арганізацыі і дзейнасці грамадзян для самастойнага вырашэння (непасрэдна або праз выбраныя органы) пытанняў мясцовага значэння.

Народная культура — культура, якая ўключае культурныя пласты розных эпох ад глыбокай старажытнасці да цяперашняга часу (казкі, песні, танцы, міфы і легенды, рамёствы, адзенне і інш.), творцам якіх з’яўляецца народ.

Нацыянальная культура — сукупнасць матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей нацыі, а таксама спосабаў узаемадзеяння з прыродай і грамадствам.

Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь — прадстаўнічы і заканадаўчы орган Рэспублікі Беларусь.

Нонканфармізм — імкненне адстойваць устаноўкі, перакананні, якія супярэчаць тым, што пануюць у гэтай групе або грамадстве.

Палата прадстаўнікоў — палата Парламента, у склад якой уваходзяць дэпутаты, выбраныя падчас прамога галасавання.

Патрэба — стан нястачы, недахопу чаго-небудзь, неабходнага асобнаму чалавеку, групе людзей або грамадству ў цэлым.

Права — сукупнасць нормаў, правілаў, вызначаных дзяржавай.

Правы чалавека — неад’емныя, уласцівыя кожнаму чалавеку ад нараджэння, незалежна ад яго расы, колеру скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных ці іншых перакананняў, этнічнага паходжання, маёмаснага або іншага становішча.

Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь — Кіраўнік дзяржавы, гарант Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, правоў і свабод чалавека і грамадзяніна.

Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь — цэнтральны орган дзяржаўнага кіравання, які ажыццяўляе кіраўніцтва сістэмай падпарадкаваных яму міністэрстваў, камітэтаў і іншых дзяржаўных арганізацый, а таксама мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў.

Савет Рэспублікі — палата тэрытарыяльнага прадстаўніцтва.

Самаацэнка — каштоўнасць, значнасць, якімі надзяляе сябе чалавек як асоба ў цэлым, так і асобныя грані сваёй дзейнасці, паводзінаў, характару.

Светапогляд — сукупнасць поглядаў, ацэначных меркаванняў і вобразных уяўленняў пра свет, грамадства, чалавека і яго прызначэнне.

Свядомасць — уласцівая чалавеку здольнасць узнаўляць рэчаіснасць у думках і вобразах, разумець тое, што адбываецца, і выбудоўваць на гэтай аснове свае паводзіны.

Стэрэатып — устойлівыя і спрощаныя ацэначныя ўяўленні пра групу людзей (пэўнага полу, расы, этнічнай прыналежнасці, веравызнання, узросту, прафесіі і інш.) і адпаведнае стаўленне да гэтай групы і сітуацый, з імі звязаных.

Субкультура — сістэма нормаў і каштоўнасцей, якія адрозніваюць асобную групу людзей ад большасці грамадства.

Суд — орган дзяржаўнай улады, на які ўскладзена ажыццяўленне правасуддзя, гэта значыць разгляд і вырашэнне крымінальных, грамадзянскіх, адміністрацыйных і іншых спраў ва ўстаноўленым парадку.

Сям'я — аб'яднанне людзей, якія звязаны паміж сабой павязамі шлюбу, бацькоўства або сваяцтва і знаходзяцца ў непасрэдных пастаянных блізкіх зносінах.

Тэмперамент — сукупнасць індывідуальных асаблівасцей нервовай сістэмы, якія надаюць адметнасць паводзінам і дзейнасці чалавека.

Характар чалавека — сукупнасць параўнаўча ўстойлівых уласцівасцей, якія праяўляюцца ў дзеяннях і ўчынках на працягу доўгага часу.

Шлюб — зарэгістраваны ў спецыяльных органах добраахвотны саюз мужчыны і жанчыны, які накіраваны на стварэнне сям’і і спараджае для бакоў узаемныя правы і абавязкі.

Элітарная культура — сукупнасць культурных каштоўнасцей, узораў, якія з-за сваёй выключнасці разлічаны на вузкае кола знаўцаў.

Эмоцыя — унутраны псіхічны працэс, які працякае ў форме перажыванняў і адлюстроўвае значнасць знешніх і ўнутраных сітуацый для чалавека.

Памяткі

Правяраем надзейнасць і дакладнасць інфармацыі

- 1** На якім сайце апублікавана інфармацыя? Што можна сказаць пра гэты сайт?
- 2** Ці ўказана крыніца інфармацыі? Што можна сказаць пра гэтую крыніцу?
- 3** Хто аўтар інфармацыйнага паведамлення? Кому адрасавана гэтае паведамленне?
- 4** Ці прыводзяцца факты? Якія аргументы выкарыстоўваюцца? Ці ёсць у тэксце памылкі?
- 5** Вызначце мэту гэтага паведамлення. Для чаго яно створана? Калі яно было створана (дата)?
- 6** Знайдзіце ў Сеціве падобныя паведамленні (паведамленні па гэтай тэме), выкарыстайце розныя камбінацыі ключавых слоў у запыце.
- 7** Параўнайце інфармацыю з розных крыніц. Зрабіце выснову, ці можна давяраць гэтай інфармацыі.

Правяраем наяўнасць стэрэатыпаў у рэкламе

ХТО?

У якой ролі выступае чалавек у рэкламе?

- Эксперт?
- Прыватная асоба або прафесіянал?
- Хатняя гаспадыня або зорка спорту?

ДЗЕ?

У якім атачэнні знаходзіцца чалавек, якога паказваюць у рэкламе?

- Ён на працы, дома, на кухні, на канапе, у трэнажорнай зале?

ЯК?

Як у рэкламе паказаны чалавек?

- Ён актыўны або пасіўны?
- Ён творца падзей або ахвяра абставін?
- Ён усміхаецца або заклапочана хмурыцца?
- Як падаюцца яго імя і пасада: цалкам або скарачана?

ШТО?

- Што і як прапануе гэтая рэклама?
- Якія характэрныя рысы можна вылучыць у тыповых мужчынскіх і жаночых вобразах у рэкламе?

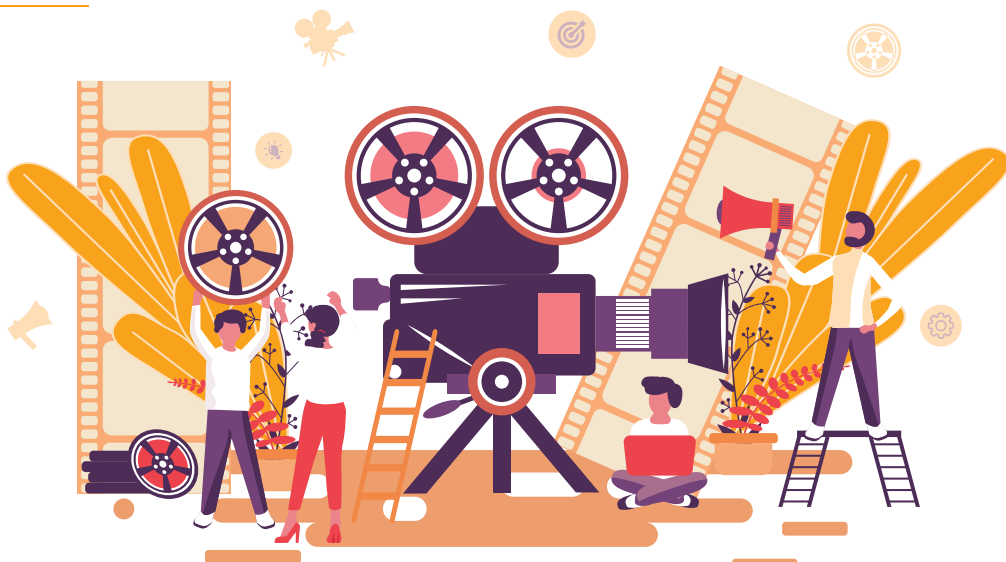
Як аналізаваць рэкламны ролік?

- 1** Апішыце свае эмоцыі, пачуцці, асацыяцыі, якія ўзнікаюць у час прагляду роліка.
- 2** Звярніце ўвагу на слоган роліка. Як вы думаеце, чаму ён менавіта такі? Які сэнс у яго закладваецца?
- 3** Звярніце ўвагу на сюжэт. Дзе разгортваецца дзеянне? Якія дзеянні ўхваляе ролік?
- 4** Звярніце ўвагу на музычны фон. Які настрой ствараецца?
- 5** Звярніце ўвагу на дзеючых асоб. Хто з'яўляецца героямі роліка? Што яны робяць? З якім настроем?
- 6** Што дэманструюць у роліку фізічна прывабныя людзі, а што непрывабныя?
- 7** Як выглядаюць у роліку мужчыны і жанчыны, дзеці, пажылыя людзі? Чаму?
- 8** Якія яшчэ заканамернасці можна прасачыць?

План аналізу фатаграфіі

- 1** Апішыце людзей, якіх вы бачыце на фота, а таксама іх дзеянні і/або аб'екты на здымку.
- 2** Як згрупаваны людзі і/або аб'екты? Апішыце, што вы бачыце на заднім плане, на пярэднім плане, у цэнтры, злева і справа на фатаграфіі.
- 3** Што, на вашу думку, адбываецца на гэтым фота?
- 4** Хто гэтыя людзі? Чым яны займаюцца? Якія гэта аб'екты?
- 5** Ці ёсць на самім фота тэкставая інфармацыя: плакаты, рэклама, надпісы? Ці ёсць надпіс на адваротным баку фота? Пра што ён?
- 6** Адкажыце, калі, на вашу думку, быў зроблены здымак (год, перыяд, падзеі).
- 7** Гэта пастановачнае фота? Людзі пазіравалі перад фотакамерай?
- 8** Чаму менавіта ў гэтым месцы і менавіта ў гэты час з'явіўся чалавек з фотаапаратам?
- 9** На якія пытанні фатаграфія не можа адказаць? Якая інфармацыя адсутнічае?

Пытанні для работы з постарам фільма

- 1 Ці дазваляе постар зразумець, які жанр у кінафільма? Вывзначце гэты жанр.
- 2 Якімі сродкамі перадаецца галоўная ідэя (меседж) фільма?
- 3 Ці ёсць на постары слоган? Якія выявы выкарыстоўваюцца?
- 4 Ці знаёміць постар з галоўнымі героямі, акцёрамі?
- 5 Як зацікаўлена глядацкая аўдыторыя?

Абавязковая і дадатковая інфармацыя на постары

Назва стужкі

Дата прэм'еры

Імя рэжысёра
і назва студыі-вытворцы

Ці ёсць узроставыя абмежаванні

Прызы і ўзнагароды

Змест

Уводзіны	3
Стаць творцам свайго лёсу	3
I. Чалавек	6
§ 1. Унікальнасць чалавека	7
§ 2. Тэмперамент, характар, здольнасці	16
§ 3. Эмоцыі, пачуцці, воля	26
§ 4. Накіраванасць асобы	35
§ 5. Пазнанне чалавекам самога сябе	43
Абагульненне па раздзеле «Чалавек»	50
II. Дзейнасць, зносіны, узаемадзеянне	52
§ 6. Дзейнасная сутнасць чалавека	53
§ 7. Зносіны і іх роля ў жыцці чалавека	61
§ 8. Міжасобасныя адносіны	72
§ 9. Сямейныя адносіны	82
§ 10. Супярэчнасці міжасобасных адносін	90
§ 11. Вырашэнне міжасобасных супярэчнасцей	100
Абагульненне па раздзеле «Дзейнасць, зносіны, узаемадзеянне»	106
III. Асоба, грамадства, дзяржава	108
§ 12. Сацыяльныя нормы і паводзіны асобы	109
§ 13. Узаемадзеянне асобы і дзяржавы	118
§ 14. Асноўны Закон дзяржавы	125
§ 15. Права чалавека і грамадзяніна ў Рэспубліцы Беларусь	131
§ 16. Дзяржаўная ўлада ў Рэспубліцы Беларусь	141
§ 17. Права і адказнасць непаўналетніх	150
Абагульненне па раздзеле «Асоба, грамадства, дзяржава»	158

IV. Чалавек у свеце культуры	160
§ 18. Культура, яе прызначэнне і функцыі	161
§ 19. Масавая, элітарная, народная культура	171
§ 20. Медыякультура сучаснага грамадства	182
§ 21. Субкультура і контркультура	189
§ 22. Культурная разнастайнасць і дыялог культур	197
Абагульненне па раздзеле «Чалавек у свеце культуры»	207
Выніковае абагульненне	209
Заклучэнне	210
Зрабіць правільны выбар	210
Асноўныя паняцці	211
Памяткі	216
Правяраем надзейнасць і дакладнасць інфармацыі	216
Правяраем наяўнасць стэрэатыпаў у рэкламе	217
Як аналізаваць рэкламны ролік?	218
План аналізу фатаграфіі	219
Пытанні для работы з постарам фільма	220

Вучэбнае выданне

Данілаў Аляксандр Мікалаевіч
Палейка Алена Аляксандраўна
Кушнер Надзея Васільеўна і інш.

ГРАМАДАЗНАЎСТВА

Вучэбны дапаможнік для 9 класа
устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Выкарыстаны:

ілюстрацыі В. Варэцы і Л. Варэцы, Л. Субач;
фотаматэрыялы М. Анемпадыстава, БелТА, выдавецтва «Алгоритм», выдавецтва «Беларуская
Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі», В. Дняпроўскага, І. Ісачанкава (конна-
гістарычны клуб «Золотая Шпора»), М. Лобач, К. Манжулы, Міністэрства прыродных
рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Рэспублікі Беларусь, М. Несцерава, В. Цітова;
сайтаў budzma.by, flickr.com, flowerpowerboutique.be, kinolorber.com/film/hipsters,
medium.com/james-finn, pexels.com, spinwhizcomics.com

Рэдактар *І. А. Стральчук*. Дызайн і вёрстка *Л. А. Маспанавай*.
Карэктар *Т. В. Басалыга*

Падпісана да друку 20.01.2020. Фармат 70 × 90 ¹/₁₆.

Папера афсетная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 16,38. Ул.-выд. арк. 12. Тыраж 15 500 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/19 ад 02.08.2013.
Вул. Будзёзнага, 21, 220070, г. Мінск. Тэл. 285-37-44, тэл./факс 233-99-34.
www.pshop.by; e-mail: aiv@aiv.by

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск.

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

(Назва ўстановы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

